

Međunarodni forum za tranzicijsku pravdu u post-jugoslovenskim zemljama

27. jun/lipanj 2011.
Hotel Holiday Inn
Kongresna dvorana
Sarajevo, BiH

Program

9.00 **Registracija**

9.30 **Otvaranje**

Alija Behmen, gradonačelnik Sarajeva, BiH
Dženana Karup Druško, Udruženje/Udruga BH Novinari, BiH
Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Srbija

10.00 – 11.30 **Zadovoljenje pravde iz ugla žrtava**

Amir Kulaglić, Srebrenica, BiH
Lush Krasniqi, Đakovica/Gjakovë, Kosovo
Munira Subašić, Udruženje Pokret majki enklava Srebrenice i Žepe, BiH
Mirko Vranić, Republička organizacija porodica zarobljenih i poginulih boraca i nestalih civila Republike Srpske, BiH
Ivan Pšenica, Savez udruga obitelji zatočenih i nestalih hrvatskih branitelja, Hrvatska

Moderatorica: Nataša Kandić

11.30 – 12.30 **Uspostavljanje pravde iz ugla domaćih institucija tranzicione pravde**

Frederick Swinnen, Specijalni savetnik glavnog tužioca Haškog tribunala
Sadik Ahmetović, Ministarstvo sigurnosti BiH, ministar
Vojkan Simić, Ministarstvo pravde Republike Srbije, pomoćnik ministra
Srđan Arnaut, Ministarstvo pravde BiH, zamenik ministra
Snežana Stanojković, Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije, zamenica tužioca
Prenk Gjetaj, Komisija za nestala lica Vlade Kosova, predsednik

Moderator: Zoran Pajić, King's College London, Velika Britanija

12.30 – 13.00 Pauza

13.00 – 15.00 Tranziciona pravda iz ugla epistemološke zajednice

Christian Axboe Nielsen, Aarhus University, Danska
Diane F. Orentlicher, Washington College of Law, SAD
Eric Gordy, UCL School of Slavonic and East European Studies,
Velika Britanija
Florence Hartmann, novinarka, Francuska
Jasna Dragović Soso, Goldsmiths, University of London, Velika
Britanija
Lazar Stojanović, reditelj, Srbija
Marlies Glasious, Univerzitet u Amsterdamu, Holandija
Mladen Ostojić, University of London, Queen Mary, Velika
Britanija
Vera Kržišnik Bukić, Institut za narodnostna vprašanja,
Slovenija
Vladimir Petrović, Institut za savremenu istoriju, Srbija

Moderator: Dražen Lalić, Fakultet političkih znanosti u
Zagrebu, Hrvatska

15.00 – 16.00 Ručak

**16.00 -17.30 Tranziciona pravda iz ugla međunarodnih organizacija
tranzicione pravde**

Eduardo Gonzalez, Međunarodni centar za tranzicionu
pravdu
Elena Wasylew, Amnesty International
John Hocking, Međunarodni krivični tribunal za bivšu
Jugoslaviju
Klaudija Kuljuh, Međunarodna komisija za nestala lica, BiH
Ivan Jovanović, Misija OEBS u Srbiji
Nebojša Paunović, Misija OEBS u Hrvatskoj

Moderatorica: Nerma Jelačić, Međunarodni krivični sud za
bivšu Jugoslaviju

17.30 -18.30 Rasprava o rezultatima, naučenim lekcijama i strategijama

Moderatorica: Dženana Karup Druško

Otvaranje

Dženana Karup Druško: Dakle, sad ponovo i zvanično, dobro jutro, ja sam Dženana Karup-Druško, potpredsednica Udruženja *BH Novinari*. Sada ću da zamolim gradonačelnika grada Sarajeva gospodina Aliju Behmena da otvori ovaj današnji Međunarodni forum za tranzicijsku pravdu.

Alija Behmen: Hvala. Dobro došli u Sarajevo, glavni grad Bosne i Hercegovine, dragi prijatelji, dame i gospodo. Ja sam htjeo tamo da odem da bih iskazao poštovanje prema svima vama koji ste došli, međutim ove dvije lijepe dame kažu: nema potrebe. Ovim naravno ne umanjujem moj odnos prema vama i zahvalnost prema vama što se danas ovaj skup održava u Sarajevu. Dakle, u ime grada Sarajeva, u svetskim razmerama nevelikog, ali istinskog kosmopolitskog grada, i u moje osobno ime, sa izuzetnim zadovoljstvom prihvatio sam poziv da otvorim i pozdravim učesnike Međunarodnog foruma za tranzicionu pravdu u post-jugoslovenskim zemljama, pravne eksperte, aktiviste za ljudska prava, predstavnike međunarodnih institucija, a posebno ovde prisutne žrtve. Moralna veličina vašeg učešća na ovako eminentnom skupu treba da bude putokaz svim budućim mirotvorcima koji vjeruju u pravdu i u svetost prije svega ljudskoga života. Građani Sarajeva svih nacija, vjeroispovesti, političkih uvjerenja u nedavnoj su prošlosti, ali i u daljoj prošlosti, herojski podnosili opsade i napade na ovaj grad. Odupirali su se brojnim i raznim izazovima, i svojim ponašanjem iznova pokazali da ovaj grad na netrpeljivost ne uzvraća netrpeljivošću, da na fašizam ne uzvraća fašizmom - podsjetio bih i u toku Drugog svjetskog rata ovaj grad je skoro maltene isto imao 13000 žrtava, od čega preko 7000 jevrejske nacionalnosti, dakle holokaust – da na mržnju ne odgovara mržnjom. Zašto? To nije svojstveno čovjeku, ljudskom biću. Mislili smo da nakon počinjenog holokausta, nikad više neće nijedan narod proći pakao genocida. Ipak, na kraju XX stoljeća čovječanstvo je ponovo doživelo najveći poraz i sramotu indoletnim posmatranjem ubijanja, ubijanja ljudi prije svega. U Srebrenici, zaštićenoj zoni Ujedinjenih nacija počinjen je najstrašniji zločin u namjeri da se jedan narod nasilno istrijebi. Sarajevo, i pored prisustva mirovnih snaga, ambasada, međunarodnih organizacija i medijskih kuća, bilo je pod najdužom opsadom više od 1400 dana. U ovom gradu, koji je svakodnevno granatiran i razaran, ubijeno je blizu 13000 civila, od čega, nažalost, i više od 1500 djece. Zato Bosna i Hercegovina, pogotovo Srebrenica i Sarajevo, jesu i treba da budu opomena da se više nikada i nikome ovo strašno zlo ne ponovi. Rekao sam Dženani maločas da ova zadnja rečenica koju sam iskazao pomalo počinje ličiti na floskulu. Ona se mora istinski doživiti i ona ne treba da bude politička fraza. Zato ste vi ovdje, zato sam i ja s vama danas ovdje da istinski ovo ne bude politička fraza, nego da zaživi u svojoj istinitosti, onako kako i zaslužuje. **Da bi istina i pravda, kao u svemu, našli svoj put, moramo se suočiti sa prošlošću. Upravo je to zadaća budućeg REKOM-a, tačnije Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima na području bivše države. Potrebna nam je ova komisija kako bi odnose u regionu gradili**

na drugačijim osnovama, ali i koja bi predstavljala početak multilateralnog partnerstva utemeljenog na međunarodnom priznanju i uvažavanju otvorenosti i poštovanja. Ne smijemo živiti u laži, mora se čuti glas žrtve, kako bi njoj i njenoj porodici se povratilo dostojanstvo, kako bi jednostavno čovjeku povratili dostojanstvo. Poricanje zločina je nedopustivo. Poricanje zločina znači participirati u zločinu. Obračun sa ratnim zločinima, njegovim nasleđem, kao i ozbiljnim kršenjem ljudskih prava i sloboda, suštinsko je pitanje za budućnost Bosne i Hercegovine, a bogami i za budućnost cijele planete. To je naša obaveza prema žrtvama, njihovim porodicama i prema preživjelim Sarajlijama, Srebreničanima, bolje rečeno Srebreničankama, i svim nedužnim na prostorima bivše države koji su prošli ratni pakao, mučenje, strahote i nasilne migracije. Na tom tragu je i naša želja da kopija arhiva Haškog tribunala, ovjerena kopija po okončanju njegovog rada, bude pohranjena u Sarajevu, gradu koji je simbol i paradigma zajedništva, čime bi bilo odati priznanje gradu i zemlji koji su pretrpili teška razaranja, ali i odaslana poruka svijetu da je život u svim različitostima, i pored svega, jako, jako moguć i neminovan. Arhivi su najvažniji za Bosnu i Hercegovinu u smislu doprinosa istini i povjerenju među narodima na ovim prostorima, izgradnja stabilnog mira, a posebno bi bila značajna mogućnost i naučnog istraživanja arhivske građe budućim pokolenjima, sa ciljem spoznaje stvarne istine o onome što se događalo proteklih godina. Neka teški događaji iz perioda 1992-1995. godina budu nauk budućim generacijama, koji Bosni i Hercegovini trebaju da udahnu dah boljeg i humanijeg života, a bogami i svim narodima u regiji. A pouke ovoga Foruma neka otvore nove puteve pomirenja i suočavanja sa stvarnošću, jer jedino na taj način opet možemo obnoviti ono što je krasilo ovaj region. Zahvaljujem vam na pažnji. I uspešan rad.

Dženana Karup Druško: Hvala gospodinu Behmenu. Ja danas govorim u ime *BH Novinara*, organizacije koja je doprinjela da danas se okupimo svi na ovome mjestu. Želim da kažem da organizacija Udruženje *BH novinari* od početka učestvuje u Koaliciji za REKOM i da su mnogi, kada smo radili na organizovanju ovog Foruma, to povezali sa Inicijativom za osnivanje Regionalne komisije. Ono zbog čega Udruženje novinara učestvuje u nečemu takvom jeste činjenica da su novinari nažalost puno doprinjeli svim događajima koji su se desili na prostoru bivše Jugoslavije, a činjenica je isto tako da novinari mogu doprinjeti mnogo u procesu trancizijske pravde, u procesima suočavanja sa prošlošću. Ovaj međunarodni forum koji smo danas organizirali je prvi u nizu ovakvih o čemu će Nataša Kandić nešto više govoriti. Ja ću samo ukratko da kažem da nam je danas cilj da pokušamo dobiti odgovore na neka pitanja kao što su: šta se dešava sa procesom trancizijske pravde u regionu, da li smo i koliko smo uspjeli da učinimo po tom pitanju. Ono što je veoma bitno za sve nas jeste šta su žrtve dobile u onome što je do sad urađeno. U razgovoru sa jednim od današnjih sudionika, koji je predstavio jedno ministarstvo Bosne i Hercegovine, on je rekao: „pa, znate, mi u Bosni i Hercegovini jedino što smo pokušali to je da usvojimo strategiju o trancizijskoj pravdi, koja nažalost nije usvojena“. Ja se nadam da će predstavnici ministarstva danas o tome više govoriti, kao i o tome šta su oni uspjeli da urade i da li su uopće nešto uspjeli uraditi po tom pitanju. Veoma bitno u svemu tome naravno je i zadovoljenje te pravde, odnosno institucije koje bi trebalo da doprinesu tome, odnosno procesuiranje ratnih zločina, zbog čega danas imamo više predstavnika tužilaštava, koji mogu da otvore mnoge događaje, mnoge bolne

dogadaje iz prošlosti i koji svojim optužnicama mogu da dovedu do procesuiranja i do djelimičnog zadovoljenja pravde. Osim toga, na jednoj od sesija danas ćemo govoriti o tranzicijskoj pravdi iz ugla epistemološke zajednice, odnosno kako bi to u stvari trebalo da izgleda i kako bi to trebalo da se provodi u praksi. Naravno veoma bitno, s obzirom na ne samo ono što se dešavalo u Bosni i Hercegovini i situaciji u kojoj se Bosna i Hercegovina trenutno nalazi, već i kompletan region, jeste uloga međunarodne zajednice i predstavnika međunarodne zajednice koji su uključeni u proces tranzicije na ovim prostorima, i koji pokušavaju da pomognu, dosta toga već učinili i biće svakako zanimljivo čuti iz njihovog ugla šta je ovde postignuto, a šta bi se još moglo uraditi. Sada ću zamoliti Natašu Kandić da nam se obrati.

Nataša Kandić: Dobar dan svima. Ja sam ispred Fonda za humanitarno pravo, članice Koalicije za REKOM, ali moram odmah da kažem da ovo nije skup Koalicije za REKOM. Mi jesmo organizatori ovog skupa, ali je ovo naš drugi pristup prema tranzicionoj pravdi i pokušaj da zapravo ovaj proces uspostavljanja tranzicione pravde prevedemo na jedan institucionalni nivo. Odnosno, ovo je pokušaj da proces suočavanja sa prošlošću predamo institucijama, zato što civilno društvo, uključujući i Koaliciju za REKOM, može značajno da doprinese stvaranju uslova u kojima bi se odvijao proces suočavanja sa prošlošću, ali nikako ne možemo da vodimo taj proces suočavanja sa prošlošću. I nije bilo jednostavno pripremiti ovaj skup, zato što on onda podrazumeva da o ulozi institucija govore oni koji predstavljaju institucije. Koja je uloga i koji su rezultati u uspostavljanju tranzicione pravde iz ugla Tužilaštva za ratne zločine, iz ugla Ministarstva pravosuđa, drugih ministarstava, i da čujemo njihovu ocenu koliko je zapravo taj proces uspostavljanja vladavine prava, preko pravde, za kršenje ljudskih prava i ratne zločine u prošlosti, koliko je taj proces zapravo ostao njihov. Naš pokušaj da zapravo na ovaj način uspostavimo jedan javni dijalog u kojem će institucije, zapravo predstavnici institucija, javno govoriti o tim rezultatima. To nije nimalo jednostavan proces, da otvorimo taj javni dijalog i da počnemo da govorimo o procesu suočavanja sa prošlošću kao obavezi domaćih institucija. Pokušali smo malo lukavo to da izvedemo, pa smo krenuli od toga da ako u nekoj od sesija učestvuju predstavnici Haškog tribunala, da onda predstavnici domaćih tužilaštava će se osećati obavezno da dođu. Moram da priznam da smo delimično uspeli. Isto tako smo pokušali raznim lukavstvima da ovde danas imamo predstavnike institucija i da oni govore o tome, da oni nam predstave kako taj proces uspostavljanja pravde, uspostavljanja vladavine prava, kako se odvija. Prošlo je 16 godina od rata u Bosni i Hercegovini, prošlo je 12 godina od rata na Kosovu, znači vreme je, i vremena je bilo dovoljno da domaće institucije u dobroj meri preuzmu taj proces uspostavljanja pravde, a da međunarodne institucije svojim iskustvom i znanjem zapravo koriste ovo vreme da prenesu to iskustvo i znanje na domaće institucije. U kontekstu ovoga što sam rekla, Inicijativa REKOM se pojavljuje samo kao jedan od mogućih instrumenata koji doprinosi uspostavljanju pravde, za kršenje ljudskih prava i počinjene ratne zločine. Inicijativa REKOM je pokušaj da i vansudskim putem doprinesemo zadovoljenju pravde, pre svega iz ugla žrtava, i potrebe društva da stekne, dobije jednu faktografsku, činjeničnu istinu o tome šta se dogodilo u prošlosti. Zato vas molim da razumete da ovaj skup nije posvećen Inicijativi REKOM; ona je jedan od instrumenata o kojima ćemo danas razgovarati, ali je skup pre svega

fokusiran na otvaranje javnog dijaloga u cilju postizanja institucionalnog priznanja uloge i obaveze institucija da vode proces suočavanja sa prošlošću.

Dženana Karup Druško: Hvala Nataši. Ja ću sad zamoliti prve učesnike paneliste da dođu za ovaj sto. Nataša Kandić će moderirati ovaj dio.

Sesija Zadovoljenje pravde iz ugla žrtava

Nataša Kandić: Počinjemo sa ovom sesijom. Kao što vidite počinjemo sa ljudima koji jesu i direktne žrtve i predstavljaju udruženja porodica žrtava i udruženja žrtava. Tu je najpre gospodin Lush Krasniqi sa Kosova, tu je Amir Kulaglič iz Srebrenice, iz Bosne i Hercegovine, tu je Munira Subašić koja vodi veliku organizaciju Pokret majki enklava Srebrenice i Žepe, tu je gospodin Ivan Pšenica koji vodi Savez udruga obitelji zatočenih i nestalih hrvatskih branitelja iz Hrvatske, i tu je gospodin Mirko Vranić iz Republičke organizacije porodica zarobljenih i poginulih boraca i nestalih civila Republike Srpske. Počinjemo sa njima zato što zadovoljenje pravde i uspostavljanje vladavine pravde je jedino moguće ako se pođe tim putem, ako se pođe od potreba, očekivanja žrtava, porodica žrtava i ukoliko i kažnjavanje počinitelja ratnih zločina, a i drugi instrumenti kao što su razne komisije za činjenice i kazivanja istine, budu u funkciji poštovanja žrtava, utvrđivanja činjenica o tome šta se dogodilo, ali u kontekstu potreba i žrtava i društva u odnosu na počinjene zločine. Ja ću da krenem sa gospođom Munirom Subašić, zato što je ona ovde od svih pozvanih predstavnika udruženja žrtava i žrtava jedina dama. I ja molim Muniru, a ona to vrlo dobro ume, da govori o tome koje su to potrebe žrtava i šta se događa svih ovih 15 godina, 16 godina već od završetka rata, koliko je ta pravda, od koga se očekuje pravda, da li samo od domaćih institucija, međunarodnih, koliko je zadovoljena i šta je ono što je uvek jako važno, a žrtvama se čini kao da je nedostižno ili da se niko time ne bavi. Munira, izvoli.

Munira Subašić: Uvaženi skupe, poštovani organizatori, selam alejkum, dobar dan. Mi, majke enklava Srebrenice i Žepe 16 godina čekamo istinu, tražimo pravdu. Mi majke koje smo preživjele genocid najteže nam je u životu da se i posle 16 godina negira genocid. Ako je Sud pravde, ako su presude u Haškom tribunalu, presude u Sudu za ratne zločine presuđene zločincima koji činili i učinili genocid, ko može da taj genocid negira. To se često puta dešava i mislim da je žrtvi najteže kad se kaže da nije žrtva, a u stvari ona se osjeća tako. Mislim da bi bilo najbolje kad bi moglo sudstvo, tužilaštvo koje je na prvom rijedu, koje može da pokuša da na neki način svojim presudama izvede pred lice pravde zločinca bez obzira kako se oni zvali, kome pripadali. Da se na neki način, ako se ne može svima presuditi, bar da svi zločinci imaju svoja imena i prezimena. Zbog čega? Zbog toga da bismo mi žrtve doživele jedan dio male pravde. Mi znamo da naše mrtve niko ne može vratiti. A isto tako znamo da moramo zajedno živiti, da mora se znati ko je činio zločin, u ime koga je činio i zašto ga je činio. Mislim da majka bez obzira kako se ona zvala, bila ona Srпкиnja, bila Hrvatica, bila Muslimanka, ona je samo majka, i nema drugu ulogu. Ona samo želi te stvari, da pronađe kosti svoga djeteta i da zločinac koji je počinio zločin i genocid, da odgovara za to što je uradio i zbog čega je uradio. Ne bi nam bilo lakše, ali ipak u duši bili bi zadovoljniji. Mislim da je ovo na neki način najvažnije šta bi se

trebalo uraditi i sramno je da to nije urađeno do sad. Mislim, ako se zna da je za Srebrenicu Vlada Republike Srpske uradila izvještaje, i ako je na spisku 810 imena sa imenom, prezimenom, matičnim brojem, koji su činili zločin i genocid ili su organizovali zločin i genocid, mislim da su još uvijek načelnici opština, da su u policiji, da su u SUP-u, da su u Ministarstvu pravde, da su u ministarstvima koja čuvaju Bosnu i Hercegovinu kao narod, da neki drugi ne napadnu Bosnu i Hercegovinu, ali oni sami se moraju naći pred licem pravde, da mnoge sudije i tužioci, ja to moram otvoreno reći, koji imaju mrlju na svojoj duši, i oni tamo rade. Mislim da se mora nešto učiniti i na tom polju. A kad bude tužilaštvo nezavisno od bilo koje politike i kad ga ne budu stavljali političari... mislim, ja moram ovo da kažem, jer jako sam bila iznenađena jednom prilikom kad je postavljena jedna sudinica, za koju smo mi žrtve kazali da ona ne može ući, jer ona je sama pucala, i kad smo pitali ko postavlja sudije i tužioce? Kaže: postavlja jedna komisija koja se zove, u sudu, Viša sudska komisija. I kažemo mi: kako ih postavljate? Kaže: raspišemo konkurs. Možete misliti logike. Nikakve provjere nema. Znači ja mogu sad komotno kazati: ja sam to i to, ja sam naj-naj-naj, i da prođem. Mislim to je sramno, jer moramo se truditi da nam sudstvo, tužilaštvo bude vrhunsko, kako bi žrtve na neki način dobile neko zadovoljstvo. Mislim, vi znate da mi majke nismo rađale djecu ni bez glava, ni bez nogu, ni bez ruku, a nažalost takve kopamo. Moja zamjenica kopa dvije kosti od svog jedinca sina. Vjerujte, ovih dana i ovoga vremena, čak što više, iako sam ja njoj velika podrška druge majke, teško mi bude svaki sastanak sa mnom, svaki razgovor koji mi vodimo. Mi Majke enklava Srebrenice i Žepe saradujemo sa drugim nevladinim organizacijama sa prostora bivše Jugoslavije, podržavamo sve majke, podržavamo sva udruženja koja se bore za istinu, koja se bore za pravdu. A mislim da je većina tu. Često puta me ovako pitaju, kaže: ko vam daje snagu da možete da idete dalje, da razgovate. Ja kažem: daju mi moje majke, daju mi obični građani u Bosni i Hercegovini, u svijetu, daju mi bogami i pojedini naši ljudi koji su, pogotovo za Srebrenicu, poput našeg Amira Kulaglića; efendije u Srebrenici, koji stvarno mogu, ono što kažu, dijalog između običnih građana, između političara, i koji nam često puta ukažu na naše propuste, ako smo nešto propustili i ako nismo uradili. Nije samo što je on efendija, nego što je pametan, razuman i dobar čovjek. Mislim da u genocidu u Srebrenici nisu učestvovali samo pojedinci, učestvovala je bogami i crkva. I zato bih ja želela da ti ljudi koji predstavljaju crkvu, pogotovo u Srbiji, da izađu javno i da kažu da su oni uradili. Jer, bojim se razlike između ljudi, žao mi je što jako, dosta ima mladih ljudi koji su zatrovani. Često puta, evo ja sam, skoro sam s mojom zamenicom bila u Beogradu, verujte sretala sam mnogo, mnogo ljudi, i nažalost mogu vam kazati da sam se strašno razočarala. Neki su govorili: evo one Srebreničanke, šta ona hoće, eno onih majki što nas mrze, i tako dalje i tako dalje. Mada je bilo i dobrih ljudi. Mislim da se moram zahvaliti nevladinim organizacijama koje šire ljubav, ponos i sve ono što se treba dešavati na ovim prostorima. Ipak, ovo je 21. vijek, moramo kazati da moramo zajedno živiti. I moja unučad koju ja imam, ja želim da moje unuke sutra ne kažu: ja neću da se družim sa ovim i s ovim, ja hoću da one znaju da imaju dobri i loši ljudi, da dobri ljudi bez obzira kako se zvali moraju biti drugovi, prijatelji, a oni loši moraju na neki način da odu s vlasti... države... napraviti pečat da su oni loši i da oni su učestvovali u samom genocidu ili zločinu, ubijanju u Bosni i Hercegovini. Često puta kažem da sam ponosna majka, u mom srcu nema mržnje, u mom srcu ima bola, tuge. Nije lako jednoj majci leći sa bolom, ustati sa tugom, mislim da takvih ima i drugih

majki, ali ipak mržnja koja mrzi... Mislim da je najteže ljudima koji imaju mržnju iz sebe, živjeti sa svojom mržnjom, umrijeti sa svojom mržnjom, mislim da će ih njihova mržnja ubiti. Ja često puta kažem: manji broj je ubijao, veći broj je podržavao, ali su svi tolerisali! Jer to imam pravo da kažem posle 16 godina, jer rijetko sam čula da se kaže: ne komšija, nije više moj komšija jer je uradio to i to. Ja bih mogla govoriti još puno, ali **mislim da je najvažnije da se Srebrenica ne zaboravi, jer ako se zaboravi, onda će i da se ponovi**. Hvala vam još jednom.

Nataša Kandić: Ako bih izdvojila iz onog obraćanja Munire Subašić, to je da ona tu pravdu vidi kao identifikaciju, važno da je identifikacija počinitelja, da se počinioci znaju imenom i prezimenom, da bol svake majke bude priznat i da se pamte zločini, obeležavaju i da to bude deo neke zajedničke kulture, ovo što je na kraju rekla. Sad bih zamolila gospodina Mirka Vranića iz Republičke organizacije porodica zarobljenih i poginulih boraca i nestalih civila Republike Srpske, ali molim sve učesnike da se fokusirate na to šta je za vaše udruženje pravda: da li je nešto od pravde već viđeno, šta očekujete, zbog čega ćete da vršite pritisak... Ali znači stalno imajte u vidu da vi dolazite iz jedne specifične organizacije i govorite, pomozite nam da svi možemo jasnije da razumemo i vidimo koja su to vaša viđenja te pravde i kako zapravo doći do toga. Plus, mi ćemo imati, Munira nije bila duga, dovoljno vremena da svi koji imaju da kažu upravo na ovu temu, ali znači iz ugla žrtava, da mogu danas da uzmu reč. Izvoli.

Mirko Vranić: Hvala lijepa. Želim da vas sve pozdravim. Moj predsednik, gospodin Mitrović, predsednik Republičke organizacije porodica zarobljenih i poginulih boraca je opravdano spriječen i mene je danas zadužio da na ovom skupu iznesem stav rukovodstva Republičke organizacije porodica zarobljenih i poginulih boraca i nestalih civila. U načelu prihvatamo inicijative da se kroz komisije i slične aktivnosti, institucije omogući najviši stepen pomirenja između zaraćenih strana i naroda, a prije svega žrtava rata, kako bi na ovim prostorima bio objezbeđen mir za sva vremena. U tom smislu mi smo stanovišta da ovim pitanjima treba prići vrlo ozbiljno, i stoga je važno da budu stvorene sljedeće pretpostavke. Prvo, proces mora biti potpuno depolitizovan. Drugo, medijatori, organizatori moralno i na svaki drugi način nekompromitovani. Treće, polazna osnova obavezno nepristrasna i bez nametanja različitih predrasuda i predubeđenja, ili već formiranih mišljenja. Četvrto, neophodnost da prije svega predstavnici organizacija, udruženja žrtava rata postignu konsenzus i bez opterećenja prihvate pomenuti proces. Peto, sudske presude ne mogu biti konačne činjenice, odnosno samo ih možemo koristiti kao dokument za proveru činjenica. I šesto, na kraju sve treba da bude transparentno, sa jasnim ciljevima i načinom kako do njih doći. Iskreno nam je žao što smo morali imati takav stav s obzirom na to da predstavljamo porodice poginulih i nestalih u Republici Srpskoj, što riješavamo sve i slične probleme od 1995. godine, što imamo naše opštinske organizacije u većini gradova Republike Srpske, ali se nadamo da će biti stvoreni uslovi da takve i slične konferencije ne budu sudnice srpskom narodu, a time i žrtavama, što se do sada često dešavalo. I ovo što su mi poslali... Naši stavovi oko REKOM-a, s obzirom na to da smo praktično od osnivanja REKOM-a imali određene rezerve prema nekim pitanjima, kao što je transparentnost, način prikupljanja podataka, pa i sam kredibilitet medijatora, na što smo upozorili na

konferenciji održanoj 13. maja 2009. godine u Prijedoru, kao i na sastanku sa gospođom Natašom Kandić i Vesnom Teršelič 17. januara 2009. godine u Banja Luci, te prethodno sa dopisom upućenim 23. oktobra 2008. godine na koji nismo dobili odgovor. Mi smo zaključili da ima previše nedefinisanih pitanja koja su čak kao takva ušla i u statut [Predlog statuta REKOM], pa iz tih razloga nismo spremni da se uključimo u REKOM. Pri tom, snažno izražavamo potrebu da se na ovim procesima utvrde činjenice oko početka, uzroka, posledica rata, ali na principima koji su zaista u punom kapacitetu dobronamerni, te u procesu aktivnosti na formiranju komisije medijatori ne smiju biti aktivni u smislu vrednovanja i kvalifikacije zločina i žrtava rata. Na kraju, nažalost, moramo istaći da nerado iznosimo ovakav stav, jer smo zaista najrepresentativnija organizacija porodica žrtava iz Republike Srpske, pa mogli bismo reći i jedini na prostoru bivše Jugoslavije koji jedinstveno pokrivaju entitet, Republiku i državu. Ali dozvolite mi sad da moja još mišljenja kažem. Dobro je gospođa Munira rekla, majka – majka, i Srpkinja i Hrvatica, i Muslimanka, i Bošnjakinja i tako dalje. Ali, žalosno je da 19 godina niko još nije pokrenuo... evo samo primer, 10. juna navršilo se 19 godina gde su civili poginuli, 32 civila, Lević, Trnovo, da ne govorim zapadnu Krajinu i tako dalje. Bilo zločina na svim stranama, i ja iz svog... jer sam i ja taj jedan od nesretnika, sina sam izgubio, brata još nisam našao, ali pomirenja pravog po meni nema dok nalogodavci i izvršioci bilo koje nacionalnosti ne dođu pred lice pravde. To je moje lično mišljenje. A sigurno svaka majka i roditelj jednako žale svoje najmilije. Hvala lijepo..

Nataša Kandić: Hvala, gospodine Vraniću. Ja bih i sledeće učesnike zamolila da više govore iz ugla potreba: šta je to što smatraju da treba učiniti i nije učinjeno. Jedno su institucije. Da ponovim, ovo nije konferencija Koalicije za REKOM, nije konferencija na kojoj se izjašnjavamo o REKOM-u. Inicijativa REKOM je samo jedna od inicijativa za formiranje instrumenata koji nemaju sudski karakter. Ja ću sada da zamolim gospodina Lusha Krasniqija sa Kosova, i da ga zamolim da govori upravo iz ugla žrtava: šta je to za žrtve pravda, šta su dobili, da li su dobili od završetka rata, i šta je to što mora da se uradi na taj jedan institucionalni način da bi bilo pravde za žrtve.

Lush Krasniqi: Poštovani prisutni, nije mi lako da pričam u ime žrtava jer šta god budem rekao je isuviše malo od toga što mi tražimo. Ovaj naš put, dug i mukotrpan u pronalaženju istine, pravde, u pronalaženju naših najvoljenijih ubijenih i nestalih na žalost biće doživotan. Na neki način osećam sebe kao umrlog jer samo dišem kao da sam živi imajući u vidu da je sva naša energija u poslednjih petnaest, dvanaest i više godina usmerena ka pronalaženju naših najvoljenijih i ka pronalaženju poćionioaca ovih zločina. Slažem se se da je put ka istini dug i mukotrpan. Samo put zla koji su poćinioci zločina izabrali je kratak put i veoma lak za one koji su to poćinili. Veoma često u nemogućnosti da se zadovolji institucionalna pravda, mi kao članovi porodica koji smo oštećeni pitamo sebe da li su zloćinci osuđeni, i tim mojim duševnim osećanjima kažem da neko u trenutku kada je poćinio zloćin prema nedužnim licima on je samoosuđen i njegova duša je zarobljena, ne na deset, dvadeset godina nego je zarobljena za ceo život. Ovo naše zajedničko višegodišnje okupljanje oko istine jeste jako i biće još jaće i uspešnije jer se osniva na bazi vrednosti, u zajedničkom pozivu svih onih koji su umrli bez milosti. Ovo ujedinjenje ovde je ujedinjenje naših zajedničkih zahteva, poziv prema onima koji nisu više u porodici, okruženju i našem

društvu. Ali kako da dođemo do istine? Prvo, svaki čovek, svaka država treba da počisti svoju kuću, svoje dvorište od zločinaca, da bismo posle zajedno počistili i puteve prema kojim trebaju naši potomci da hodaju. Svi smo svesni da u svim područjima gde je bilo ratova ima i zločinaca, i ovi zločinci mogu biti naši učitelji, mogu biti naši policajci koji navodno nas štite, mogu biti naši vojnici, mogu biti naši doktori, i zbog toga ih mi moramo identifikovati u našim sredinama, postaviti ih ispred vrata pravde da bismo mogli imati mirnu i čistu budućnost. Šta je to što ne funkcioniše? Koji su razlozi spoticanja? Uzmimo jedan primer, nerealizacija potpisa, što znači da vlade nisu spremne da sarađuju, u mnogim slučajevima su samo deklarativni. Razlog je veoma prost. Ne žele da sarađuju jer u svojim okruženjima, ili njihovi saradnici, ili oni sami su počinioci zločina. Tako da daju samo deklarativna obećanja dok u stvari ne daju doprinos u pravcu rasvetljavanja istine o svemu što se desilo u njihovom okruženju i šire ili na neki način ne sarađuju, nisu zainteresovani jer ne žele da se njihova vlast uznemiri. U nekim slučajevima, moje iskustvo je dokazalo da vlade ne da ne pomažu nego u mnogim slučajevima imali su za cilj da podele manje organizacije porodica koje su radile na pravdi i ratnim zločinima. Uvek su imali za cilj da se ove organizacije ne oporave, da se ne osnaže da bi ih mogli podeliti iznutra, da bi se išlo toliko daleko koliko je moguće i da se ne pronađe istina o tome šta se desilo. Sada, mislim na vlade koje smo mi našim glasanjem, našim potpisima postavili na te pozicije. Dali smo im naše poverenje da brane naše interese. Zašto ćute, zašto ne deluju? Zašto nema rezultata? Jer, pre svega za to nemaju interes, jer njihovi interesi su personalni, interes klana i vidi se, svi smo svedoci mafije. Takvi trenutni predstavnici vlada koji nisu kooperativni oko ovog našeg zajedničkog putovanja, ja kao član porodice tretiram ih kao saučesnike zločina jer svesno ne žele da rade na dobrobiti, pravdi i istini. Mi i žrtve želimo pravdu, suđenje zločincima koji mogu biti članovi naših porodica, mogu biti naši susedi ali pre svega oni su zločinci, ali svi ovi zločinci su nečiji roditelji i bilo bi dobro da ja lično prijavim mog brata ili mog roditelja ako imam činjenice da je on stvarno učinio zločin, jer na neki način preko njega i ja sam umešan u zločin. Na žalost, na području bivše Jugoslavije nemamo ovakvih slučajeva prijava iako znamo da je neko unutar naših porodica počinio teške zločine. Ovo je čišćenje sebe, znači prvo od svojih porodica, posle suseda do šireg društvenog okruženja. Moje duševno razaranje, fizičko, materijalno i ceo moj život nije vrednovan, znači da niko ne može da oceni štetu koja je nama učinjena. Toliko koliko nije vrednovan on ne može ni da se kompenzuje. Nema ni jedne pravde koja može da kompenzuje sve što smo izgubili. Slažem se sa prethodnim govornicima da su siročad ista, roditelji i udovice su isti. Ne mogu da pričam o mojoj istini, njegovoj i itd. Istina je jedna, istina je za sve. Mislim da naša društva nisu uradila koliko su trebala ili na neki simboličan način na pravnoj zaštiti naših prava kao porodica i prava žrtava prema međunarodnom pravu. Mi želimo sliku u novinama naših ubijenih kao spomen, razgovor, jednu priču ili sliku na televiziji. Želimo da ulice, bolnice i škole nose imena žrtava, da spomenik na trgu gde šetaju siročad nose imena žrtava. Ali tema o kojoj se priča i od koje ne možemo pobeći i koja je moguća da se sprovede je i oprostaj. I pitam šta je oprostaj? Da li treba da se desi oprostaj i izmirenje? Da, mislim da treba ali to na kraju kada se naše duše smire, kada smo racionalni. Oprostaj i izmirenje dolaze onda kada ne pitamo jedni druge koje si nacionalnosti. Izmirenje je moguće kada mi i naši narodi nismo politizovani jer politizacija ljudi je jedan oblik elektrizacije i kada ima elektrizacije tu

ništa ne funkcioniše. Države koje su ratovale jedna sa drugom treba da dokažu svojim narodima da nisu susedi koji su još uvek u ratnom stanju. Nažalost mi kao članovi porodica osećamo strah i imamo osećaj rata jer to ratno stanje nam nameću naši vladari, oni koje smo mi izabrali i nemamo vremena da mislimo o izmirenju i nemamo vremena da mislimo o oprostaju i ne daju nam da radimo na pronalaženju i rasvetljavanju istine. Sve vlade treba javno da kažu da je to što se desilo na području bivše Jugoslavije bilo ludost i ne treba da se dozvoli nikad da se ponovi. Ja se molim pred vama i pred Bogom da se naši najvoljeniji pronađu i zločinci koji su im oduzeli živote na vratima pravde dobiju zasluženu kaznu dok mi i naša deca živimo u spokoju, ujedinjeni po školama, na radnim mestima i u igrama, da naučimo da ova politizacija prethodnih godina je prešla u neprijateljstvo, posle na mržnju i na kraju na zločine koji su bili nepomišljeni. Hvala vam.

Nataša Kandić: Hvala gospodinu Krasniqi-ju. I njegova glavna poruka je da čitav proces mora biti oslobođen politike i politizacije, proces pomirenja. Sada bih dala reč Amiru Kulagiću, on jeste iz Koalicije za REKOM, i naravno da onda ima pravo da govori i o tom pristupu u odnosu na uspostavljanje vladavine prava. Izvolite.

Amir Kulagić: Hvala, Nataša. Dragi prijatelji, dame i gospodo, dozvolite mi da vas sve skupa poselamim i pozdravim, a organizatorima današnje konferencije zahvalim što su mi omogućili da se družim sa vama i podijelim neka svoja razmišljanja o procesu tranzicione pravde i očekivanjima žrtava, ali i neka svoja iskustva, s obzirom da u jednom procesu suočavanja s prošlošću učestvujem već gotovo pet godina. Savremeno suočavanje s prošlošću polazi od prava porodica žrtava i drugih građana na pravdu, istinu, reparacije i garanciju neponavljanja zločina. Ova prava su temelj rezolucije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, usvojene 16. decembra 2005. godine. Položaj žrtava, kao i odnos vlasti i institucija u cjelini prema žrtvama, predstavljaju temelj procesa suočavanja sa prošlošću. Međutim, opće je mišljenje da su nivo i obim pažnje i podrške koji institucije vlasti, i društvo u cjelini, posvećuje žrtvama, nedovoljni i nekoordinirani. Društvo je dužno da zaštiti prava svojih građana. Međutim, ukoliko tokom rata i oružanog sukoba ne obezbijedi ta prava, onda je dužna da jednom brzom i nepristrasnom akcijom privede sve odgovorne pred lice pravde, utvrdi činjenice, ali i obezbijedi pravedne reparacije. Da, to jesu neka prava. Ali da bi bolje i lakše sagledali ulogu žrtava u procesu tranzicione pravde, odnosno njihova očekivanja, dozvolite mi da iznesem nekoliko činjenica o mjestu i položaju žrtava u društvu u Bosni i Hercegovini, zato što ovu problematiku najbolje poznajem. Suđenje za ratne zločine pred domaćim i međunarodnim sudovima jesu najvidljiviji i javnosti najviše poznat način sistemskog suočavanja s prošlošću. U Bosni i Hercegovini u toku je više istraga i suđenja. Uzimajući u obzir da su u Bosni i Hercegovini i drugim zemljama u regiji godišnje odvija 20-30 suđenja, da dugo traju, da su veoma skupa i da se odlukama viših sudova vraćaju na ponovni postupak, da ima oko 1600 predmeta i da je osumnjičeno oko 10.000 ljudi, postupak postoji, postaje jasno da sudovi neće moći suditi svih počinocima zločina i da je veoma važno razmatrati i druge mogućnosti u procesu približavanja pravdi i istini. Pored toga, u Bosni i Hercegovini ne postoji državna strategija tranzicijske pravde. Jeste Vijeće ministara prošle godine formiralo jednu ekspertsku grupu od 15 članova, u kojoj su zajedno predstavnici svih institucija vlasti u Bosni i Hercegovini i predstavnici civilnog

društva. Imali smo vrlo kvalitetan konsultativni proces, jasno smo definisali ciljeve i operativne mjere kako ostvariti te ciljeve, međutim posle 16 mjeseci došli smo u poziciju da zbog jednog dijela članova ekspertske grupe, predstavnika vlasti, blokirani smo, zato što oni žele da njihova vlada o tome iznese svoj stav. To je najbolji put da se taj proces blokira. Pored toga, ne postoji ni državna strategija dokumentiranja, analize i arhiviranja dokaza o ratnim zločinima. Uglavnom dokumentiranjem se bave nevladine organizacije i udruženja koji na jedan, ako smijem reći, nesistematičan način prikupljaju dokumentaciju i obrađuju, ali taj njihov rad je uglavnom koncentrisan na neke lokalne zajednice ili, da kažemo, određene etničke skupine. Ovo što najviše boli žrtve jeste da se na svakom koraku, na svakom mjestu, bez obzira iz koje etničke skupine ili vjerske skupine dolazile, uglavnom žrtve se susreću sa šutnjom, poricanjem, minimiziranjem ili negiranjem zločina, i uglavnom solidarisanjem sa zločincima ili optuženim za zločin iz vlastite zajednice. Ako posmatramo tu situaciju, onda su za sada optužena lica u mnogo boljem položaju nego većina porodica žrtava i preživjelih, kada se radi o osiguranju praktičnih oblika podrške i pomoći. Žrtve zločina i njihove porodice su uglavom prepuštene sebi, dok gotovo svi nivoi vlasti uglavnom organiziraju neke fondove i pružaju podršku osumnjičenim za ratne zločine. Pred toga, u Bosni i regiji bivše Jugoslavije još uvijek imamo nerazjašnjenu sudbinu oko 13.000 nestalih. Zamislite bol majke ili supruge ili djece kad i posle 16 ili 17, 18 ili 19 godina ne mogu da saznaju sudbinu o svom nestalom, ili ne mogu da dobiju posmrtnu ostatke. Ovde treba imati u vidu još jednu vrlo bitnu činjenicu, da vrijeme nije saveznik žrtava, preživjelih i porodica žrtava. Sve što više prođe vremena, od momenta počinjenja zločina do utvrđivanja činjenica o tom zločinu, sve je manja šansa da žrtva dobije satisfakciju kroz pravdu i osudu počinioca, ili da dobije satisfakciju da ispriča svoju priču u jednom prijateljskom okruženju. To uvijek treba imati u vidu. Poseban problem u Bosni i Hercegovini predstavlja nepostojanje zvaničnog broja stradalih. Broj stradalih i nestalih u Bosni i Hercegovini je najčešće predmet političke manipulacije i politizacije broja žrtava. Istraživačko-dokumentacioni centar kao jedna nevladina organizacija je pokušala da napravi jedan projekat Popis ljudskih gubitaka od 1992-1995. godine, međutim šta je problem? To je problem što nijedna zvanična državna institucija nije priznala tu bazu podataka, niti je htjela da nastavi da razvija tu bazu podataka u smislu utvrđivanja stvarnog broja nastradalih.

Sa aspekta mladosti i budućnosti Bosne i Hercegovine strašan problem predstavljaju različite interpretacije događaja iz različitih uglova posmatranja na ratne zločine i druga teška kršenja ljudskih prava. Uglavnom, u Bosni i Hercegovini imamo tri različite interpretacije događaja, i to: srpsku, bošnjačku i hrvatsku, i pardon, četvrtu – međunarodnu, što u principu više je zasnovano na nekom subjektivnom osjećaju, a ne na nekom istraživačkom radu i stvarno utvrđenim činjenicama o tome šta se desilo. To ima posebnu težinu zato što se takve interpretacije događaja i zločina uče u školama. I, molim vas, da li mi na taj način odgajamo neke nove bojovnike, ili neke nove žrtve? To je vrlo opasno i tome se treba suprotstaviti. Kad posmatramo žrtve u društvu, one su uglavnom marginalizovane, i nisu prepoznatljive i uglavnom se koriste kao svjedoci, odnosno izvor informacija. Žrtava se uglavnom sjetimo pred obilježavanje nekih zvaničnih godišnjica, kada uglavnom određene političke elite ili manipulišu stradanjem, ili politiziraju to stradanje. To je strašno frustrirajuće za žrtve.

Dalje, u Bosni nema javnog ambijenta za slobodno govorenje o zločinima, odnosno nema platforme za glas žrtve, nemamo tog mehanizma koji bi omogućio žrtvama da pričaju svojim slobodnim glasom u jednom prijateljskom okruženju i neprekidane od bilo koga, da mogu da iznesu vlastitu tragediju ili vlastito stradanje, i da na taj način možda dožive katarzu, ili da možda kod nekih kategorija stanovništva koji ih do tada nisu smatrali žrtvom, promene stav u odnosu na njihovu patnju i njihovo stradanje. Uglavnom oni koji imaju mrlju iz prošlosti šire strah, a pogotovo strah prema povratnicima koji su se vratili na prijeratna ognjišta. Nije lako ni jednostavno u Srebrenici ili Bratuncu ili Bijeljini, ili u Sarajevu, ili bilo gdje, šetati ulicom i vidjeti ljude za koje pouzdano znate da su činili zločine ili nedopustiva djela. Uglavnom, žrtve koje su se vratile su osuđene ponovo na šutnju, na patnju i retraumatizaciju. Neću govoriti o svim drugim problemima sa kojima se susreću, jer smatram da je i ovo previše. Pored toga, ne postoji jedan sveobuhvatan program reparacija, gdje bi se omogućio povratak svih prognanih njihovim kućama, gdje bi se omogućila medicinska rehabilitacija svim ratnim vojnim invalidima, osobama obolelih od PTSP-a, što govori da u principu sistem ne omogućava konvencijama ili nekim drugim rezlucijama proklamovana prava. Memorijali ili spomenici uglavnom odišu mržnjom, negativnim porukama i vrijeđanjem dostojanstva žrtava. Nema univerzalnosti, nema univerzalne poruke da je na tom mjestu stradao čovjek ili da su stradali ljudi. Uglavnom naši memorijali su prenaplašeno ili vjerski ili neprijateljski raspoloženi. Dragi prijatelji, o ovim i sličnim stvarima vjerovatno bi se moglo pričati još dugo. Međutim, želim akcenat staviti na sledeće: javnost u Bosni i Hercegovini je dugo insistirala na sudskom odgovoru na zločine koji su počinjeni tokom oružanih sukoba od 1992-1995. godine, međutim postoje problemi koji se ne mogu rešavati samo procesuiranjem ratnih zločina, ne može se kroz suđenja uticati na različite interpretacije istine. Ne može se uticati na manipulaciju i politizaciju broja žrtava. Ne može se utvrditi sudbina 13.000 nestalih, ne može se riješiti problem sveobuhvatnog pristupa reparacijama, i naravno samo sveobuhvatnim pristupom ovom problemu tranzicione pravde kroz integriranje sudskih i vansudskih mehanizama možemo omogućiti da proces tranzicione pravde bude uspješan kako bi svi građani Bosne i Hercegovine, ali i šire, dobili potpuni osjećaj pravde. Utvrđivanje činjenica o počinjenim zločinima, stvaranje platforme za glas žrtve i ambijenta za slobodno iznošenje vlastite patnje i stradanja, utvrđivanje tačnog broja stradalih i nestalih, personalizacija žrtava, transparentan i funkcionalan sistem reparacija, kao i ocjena profesionalnog kredibiliteta i moralnog integriteta uposlenih u javnim ustanovama i službama, važan je preduslov za uspješan proces suočavanja sa prošlošću, kojim će se jedino onemogućiti poricanje zločina, manipulacija žrtvama, politizacija stradanja žrtava ili nova retraumatizacija žrtava. Šta to znači? Gospodo, treba nam REKOM, treba nam jedan takav vansudski mehanizam, treba nam institut za traženje nestalih, ali njemu se mora dati značajnija podrška. Gospodo, ako bismo gledali situaciju u Bosni i Hercegovini i šire, dozvolite mi da reknem samo još i ovo. Mada tranzicioni konteksti stvaraju širok spektar moralnih, pravnih i političkih dilema, izazov suočavanja sa prošlošću je nešto neizbježno. Naravno, treba imati uvijek u vidu da je proces suočavanja sa prošlošću veoma dugotrajan, bolan, mukotrpan, ali nadasve neophodan, kroz koji moraju proći sva društva koja su u prošlosti imala ratne zločine, genocid i sva druga teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Mislim da Bosna i Hercegovina kao društvo stoji pred historijskom prilikom da nastavi dijalog o

prošlosti, širom države Bosne i Hercegovine, ali i cijele regije. Vjerujem da se ova debata, odnosno proces ne smije prekinuti, odnosno odlagati za neko, pod navodnicima, potencijalno bolje vrijeme. Jer to sa aspekta žrtava predstavlja veoma važnu potrebu. Svjestan sam da je za ovo potreban ne samo entuzijizam i predanost običnih ljudi i žrtava, žena i omladine, nego ovo takođe zahtijeva političku volju vladajućih elita i novu vrstu državnštva, hrabrosti i investicija. Jedan poznati filozof je rekao: oni koji se ne sjećaju prošlosti, osuđeni su da je ponavljaju. Smatram da moja generacija ili moje generacije nemaju pravo na zaborav i imaju obavezu da učine sve da se na pravi način ispune očekivanja žrtava. A to je pravda, istina i sve učiniti da dođe do poboljšanja povjerenja među ljudima. Ukoliko to ne uradimo, bićemo odgovorni i pred sobom i pred našim porodicama, jer smo i njih osudili da možda, ne daj bože, budu neke nove žrtve. Nadam se da to nećemo dozvoliti. Hvala vam na pažnji i vremenu koje ste mi poklonili.

Nataša Kandić: I zbog kasnije rasprave izdvajam da je Amir Kulagić posebno naglasio potrebu za stvaranjem javne platforme za glas žrtava, za personalizacijom žrtava, misleći pre svega na žrtve ratnih zločina, i na pamćenju, sećanju, znači institucionalnom pamćenju onoga što se dogodilo i svih žrtava. I na kraju, a onda sledi vreme za vaše komentare, predloge, isto tako kazivanje u odnosu na potrebe žrtava, sad Ivan Pšenica iz Saveza udruga iz Hrvatske.

Ivan Pšenica: Sve vas pozdravljam, ja sam inače, evo kako je rekla Nataša, Ivan Pšenica. Dolazim iz obitelji zatočenih i nestalih hrvatskih branitelja, još 1991. godine. I želim se zahvaliti i REKOM-u i vodstvu REKOM-a, kao i svima vama što ste danas tu, da eto zajednički pokušamo doći do boljih riješenja nego što su danas, kada su u pitanju posebno žrtve. S obzirom da sam i sam u neku ruku žrtva, sudionik onih zlih događanja u Vukovaru 1991. godine, tamo sam izgubio sina, a i sam sam završio u logoru gdje sam prošao odriježene torture, ali eto, to je sve prošlo, i došao sam tu, uključio sam se u borbu za istinu i pravdu, da bi oni koji su učinili sve ovo što je zadesilo žrtve na svim stranama, sjeli konačno i odgovarali. U biti slažem se u velikom dijelu sa svim prijedlozima koji su govorili, ali želim istaknuti jedan, u stvari dva, za mene bitna problema o kojima se vrlo malo i, rekao bih, rijetko govori, drugim riječima gura pod tepih. Sudjelujući nedavno na jednoj konferenciji u Beogradu, kad su mladi inicirali jedan susret u gradskoj skupštini, ohrabrio me nastup mladih u Beogradu. Naime, što oni žele? Oni žele da skinu stigmatu odgovornosti sa sebe, jer su to poratna djeca, a oni koji su radili 1991. godine ono što su radili da odgovaraju, da sjednu za stol, da u stvari budu istrage i da odgovaraju za ono što su učinili. E, o tome se malo govori. Ja se slažem apsolutno, to ne abolira odgovornosti nijednog zločina učinjenog i zločinca, da tako kažem, na nižoj razini. Htjeli mi to priznati ili ne. Manje-više zločini su se događali, svi su unapred isplanirani i organizirani. Prema tome, te političke elite koje mi nerado spominjemo, kao politika nije dio nas, međutim politika je očito ta koja je dovela do zla, ali politika mora ga i riješiti. Kad govorim o toj 1991. godini, naravno da je odgovornost neupitna tih političkih elita i vojnog vrha koji je sprovodio one zamisli da gdje god živi jedan Srbin, to će biti Srbija. To je bila utopija koja je dovela do velikog zla i srpskom narodu. Jedan dio se poveo za tom politikom, pa je upao u zamku zajedno sa svima ostalima koji su bili i protivnici jednog takvog razmišljanja. Ja govorim iz kuta obitelji, kako rekoh, i sam sam član te obitelji. Pa,

onda, zadovoljenje pravde uvijek je relativan pojam. Da li je moguće uopće doći do apsolutne pravde? To ne treba niko očekivati. Apsolutna pravda ne postoji. Ali, imam primedbu na Haški tribunal i istrage najodgovornijih, oni nisu obuhvaćeni, ovi o kojima sam govorio tim istragama, da sjednu za optuženičku klupu i da odgovaraju. Nemam vizije da će to ubuduće biti. Nažalost, ta pravda ostaće nezadovoljena. Ja ne mogu nikog optužiti ko je zarobio mog sina i ubio tog 19-og u Borovu Naselju, i ne samo njega, nego još 51 osobu. Ko je taj krivac? Ko je unapred iskopao jamu, grobnicu na Ovčari gde je pobijeno 260 ljudi? Ko je to učinio? Odgovornost, i privode se odgovornosti oni neposredni izvršioци. Dakako, svakako. Njih ne abolira za učinjeno, što su učinili. Ali oni su imali svoje naredbodavce. Gledam iz aspekta Hrvatske, danas se govori o tome da treba uhititi jednoga, ne znam, čovjeka koji je bio skladišter, koji je odgovoran za ovo ili za ono, međutim to je potpuno irelevantan čovjek. Po meni, on je sprovodio naredbe koje je dobijao od svojih naredbenih. E, ti nadređeni moraju sjesti i odgovarati. Mislim da i ova asocijacija REKOM u tome može puno doprinjeti, kažem na tragu razmišljanja mladih, ali i svih onih koji objektivno su doživjeli traumu na bilo kojoj strani. Ja ću početi od srpske strane, mnogi su ljudi imali svoje kuće, stanove, imetak. To je sve ratom razrušeno, ostali su bez ičeg, kao i drugi, kao i Hrvati, kao i Bošnjaci uostalom. Danas se vraćamo na svoja ognjišta, još uvijek razrušena, još uvijek neobnovljena. I primer Hrvatske je, u obnovi se dobija 35 kvadrata plus 10 po svakom članu obitelji, a primjerice neko je imao stan od 100, 120 kvadrata ili kuću od 200, 300 kvadrata, to ostaje srušeno, to niko nikad neće vratiti, nadoknatiti. Pa, pitanje ove reparacije o kojoj je ovdje bilo riječi, svakako je isto značajno pitanje. Ali je meni najznačajnije pitanje je rješavanje sudbine nestalih, sudbine svih onih koji su od 1991. do 1996.-1997. dobili status nestalih. Kad govorim nestali, uvek govorim to sa oprezom, zato što valjda je nama svima jasno da čovjek ne može nestati. Kako to odjednput ljudsko biće nestalo kao da ga nikad nije bilo? Svi su oni zarobljeni i nasilno odvedeni. Šta se s njima dogodilo, znaju oni koji su ih zarobili. Prema tome, put rješenja je jasan, vrlo se dobro zna kad, ko, u kojem području je bio, držao da tako kažem vlast i za vrijeme te vlasti su nestali ti, ti i ti. Kod nas u Hrvatskoj postoji zakon abolicije, oprosta, za oružanu pobunu onih koji su se pobunili protiv uspostave Hrvatske države i to je možda za pozdraviti. Međutim, za ratni zločin nema oprosta. Ratni zločin je podijeljen u nekoliko kategorija: od ubojstva, ne u borbi nego zarobljenih vojnika, od ubojstva civila, od zatvaranja, od logorovanja, od korištenja međunarodnih znakova u ratne svrhe, i na kraju, kao najlakši oblik ratnog zločina je pljačka državne i privatne imovine koja se više uopće nigdje i ne spominje. Napomenuo sam kako je na primer u Hrvatskoj 35 plus 10 kvadrata, sve ostalo kao da to nije ni bilo u ratu. Držimo da ovaj postupak potrage za nestalim osobama, čuo sam ovdje podatak da je to 13.000, ja imam podatak da je to i malo veći broj, s obzirom da na tome planu puno radimo sa obiteljima iz Bosne, Srbije i Hrvatske, i da smo baš prije tjedan dana, manje od tjedan dana, registrirali jednu regionalnu koordinaciju obitelji, znači samo obitelji onih koji još uvijek potražuju svoje, tako da ta brojka ide preko 14.000. I to je još veći teret nego što je 13.000, ali 13.000 je naravno ogroman za čitavu regiju. I što je za te ljude rat, da li je on završio? Svakako da ne, jer stalna potraga, dolazi do oboljevanja članova obitelji, i odlazaka sa ove scene, a problem ostaje, pa i udrugama, pa i obiteljima koji još uvijek su u potrazi. Primjerice, prva prijedsjednica udruge Vukovarske majke, gospođa Fituš otišla je, napustila, njen Karlo nije pronađen ni dan danas. Samo kao primjer. Takvih

ima puno i nažalost sve više. Ne možemo reći da se ne radi, radi se na tom problemu, ali vrlo, vrlo sporo i po nama nedovoljno. E, upravo je zato, i moram s ponosom reći, na moju inicijativu oformljena ta regionalna koordinacija zajedno sa predstavnicima i Hrvata i Srba i Bošnjaka koji će, nadam se, imati potporu i pomoć i do REKOM-a da bi taj problem nestalih osoba konačno stavili izvan okvira traženja. Moram vam reći da... Da, i Albanci, ali još nisu potpisali taj sporazum. Moram vam reći da taj dio sigurno zaslužuje našu posebnu pažnju, jer teško je očekivati bilo kakve razgovore koji vode ka boljitku dok ovaj problem postoji. Zaista, neugodno je i onome komšiji ili susjedu ako neko nekom fali, a ovom drugom ne, uopće razgovarati o bilo čemu, a posebno na temu koja je bolna, koja nije zacijelila. Tako da smo inicirali i uz pomoć Međunarodne komisije [za nestala lica] koja ima sjedište takođe ovdje u Sarajevu, znači i tu registraciju koja je takođe u Sarajevu, da bismo priveli za zajednički stol sve relevantne ljude i u 11. mjesecu održaće se jedna velika međunarodna konferencija, ali samo sa jednom temom: rješavanje pitanja nestalih na svim razinama, od 1991. do 2000. godine. To je mislim naš zadatak članova obitelji, ono što mi možemo. Naravno u tome, ako nema političke volje, teško je očekivati. Dugo vremena smo očekivali pozitivan odgovor od predsjednika Tadića, konačno smo ga dobili, i suglasio se da će i on sa svojom ekipom naravno doći na takvu jednu konferenciju, i da pokušamo drugačije riješavati nego što je to danas. Jer će obitelji, ako ovako se nastavi, svi izumrijeti, a problem nestalih će se tad jednostavno ostaviti na stranu, neće se više istraživati. Eto, mi kažem u Hrvatskoj, postoje određeni zakoni koji, ja bih rekao, čak i omogućavaju REKOM da u nekim dijelovima dođe do nekih podataka. Mi smo imali usku saradnju i sa *Documentom*, i sve naše podatke koje su imali, to smo dostavili. Naravno, institucije koje imaju možda točniju informaciju od nas, o tome neće ni razgovarati. To je svugdje valjda tako jednako. I ja kažem, teško je očekivati bez većeg, snažnijeg pritiska politike, opet politike, da se ti dužnosnici koji treba da odgovore na to pitanje privole na suradnju. Puno je govoreno o oprost i pomirenju. Svakako taj oprost ide uz pronalazak prvo onih koji se traže i kažnjavanje najodgovornijih. Ja se nekako ne slažem da se ide u istragu po principu čišćenja ribe, da se čisti od repa, a riba je kvarna od glave. Prema tome, sve zlo koje se dogodilo, dok ne prihvatimo svi zajedno da je to odgovornost jedne političke elite, jednog vojnog, ne znam, sulude zamisli, dotle neće biti pravde za sve žrtve, pa i srpske žrtve koje su suludo pale kao i sve druge. Nadalje, čini mi se da jedan pristup žrtvama nije ujednačen, ima slučajeva kad se jedna žrtva spominje u nekoliko konferencija, u nekoliko prigoda, a sve ostale žrtve zanemaruju. Ja svakako odajem podšku svim, kao što je rečeno, majkama na svim razinama za ono što su prošle do sada, pa i neku nadu, ono što još trebaju proći, ali kažem ne bi trebalo, trebalo bi jednak pristup biti za sve, apsolutno sve žrtve, a ne pojedinačne istupe. I slažem se potpuno ono što je rekao kolega iz Republike Srpske da ti nalogodavci konačno budu procesuirani, da se jednom pred lice pravde... Ovo takođe što se tiče sudova da neće moći sve procesuirati, svakako je to nepobitno, uvijek je bilo i biće da pojedinci će se provući i ostati bez kazne, ali kazna im je što moraju s tom spoznajom živiti, jer vidimo što se događa, da ljudi nisu obuhvaćeni istragama određeni, ali čine zlo sebi i dižu ruku na sebe, jer to je psihički teret koji čovjek ne može izdržati. Možda je bolje da se prijavi, da odgovara, nego da diže ruku na sebe, da bi skinuo sa sebe tu stigmiju odgovornosti. E sad ovako, kad se tiče te nažalost opet politike, gledam i bio sam svjedok susretu sa predsjednikom Tadićem u Vukovaru kad je bio, obišao grobnicu na Ovčari i poklonio

se žrtvama i dao jedno izvinjenje koje sam ja svakako prihvatio, to je jako dobar i dobrodošao čin. Onda sam mu rekao da jako je dobro, ali molim, gospodine predsjedniče, da iza toga budu i neki konkretni potezi, jer sam oprost ili samo kajanje ne nosi ono što treba da nosi za članove obitelji žrtava. Isto tako, slušajući u zadnje vrijeme javno izvinjenje RTS Srbije za sva zla koja su počinili bilo kome sa svojom propagandom, a to je vezano ono za izlaganje predsjednice novinara Bosne i Hercegovine da su novinari u dobrom dijelu doprinijeli raspirivanju mržnje i zla od 1991. do 1997. godine. To je dobra gesta da gospodin, današnji direktor televizije, ali mislim da je on bio i onda direktor televizije kad se to događalo, i bila bi dobra gesta da je bar onda imenovao tog kog je bio, i da je sad sklonjen, da više nije tamo iz tog i tog razloga. Ali je ova gesta koju je rekao gospodin Tijanić svakako dobrodošla, ali to je manje-više situacija i kod svih nacionalnih televizija koje su bile na strani rata, a ne na strani mira. Potpuno se slažem sa gospođom koja je rekla da su novinari također sukrivci ovoga što se dogodilo. Naravno, teško je očekivati da se novinari procesuiraju, ali oni koji su činili zločine i oni koji su im naredili – svakako da. Evo još jednom na kraju ovog mog izlaganja želim vas još jednom pozdraviti u ime članova Saveza udruga obitelji zatočenih i nestalih hrvatskih branitelja i zahvaliti se posebno Vesni iz Documenta, a naravno i Fondu za humanitarno pravo koji nam je u jednom trenutku suđenja za neposredne izvršitelje zločina na Ovčari puno pomogao da budemo promatrači tog suđenja pred Višim sudom u Beogradu. Hvala vam svima.

Nataša Kandić: Iz reči gospodina Pšenice vrlo je jasno da je za Savez udruga koje on vodi pitanje rešavanja i razjašnjenja sudbine nestalih prioritet, i da to očekuju od institucija i na regionalnom nivou, a od Haškog tribunala da u stvari sad u procesu prenošenja nadležnosti ima više u vidu da je lakše optužiti direktne počiniocce, ali da je zadovoljenje pravde daleko potpunije ako i oni koji su naredbodavci budu obuhvaćeni. Ja sada molim učesnike da iz ugla upravo žrtava mogu da govore, ali molim vas, može svako da bismo čuli nekoliko ljudi da to bude po dva minuta. Znači, dajte pokušajte, sad je isteklo vreme za sve ovo, sada moramo dati ovima svima koji su slušali da mogu da daju svoj predlog, komentar, ali molim vas najviše dva minuta, da bismo imali više govornika. Izvolite.

Zoran Pusić: Dobar dan, ja sam Zoran Pusić, Građanski odbor za ljudska prava iz Zagreba. Htio bih reći, odnosno postaviti unutar ove dvije minute jedno pitanje i jednu opasku. Gospodin Krasniqi mislim da je rekao u onome što je govorio da je vrlo važno prije svega se referirati na vlastito dvorište, i to je ja mislim jedan princip koji je preduvjet dobre saradnje. Mi najbolje znamo šta se dogodilo kod nas i za dobru suradnju je važna stvar biti kritičan prema događajima koji su se dogodili kod nas i za koje je odgovorna politika zemlje iz koje mi dolazimo. Ja bih s tim u vezi postavio dva pitanja, prije svega svom kolegi iz Hrvatske, gospodinu Pšenici. On je spomenuo izvinjenje RTS-a što je sigurno dobra stvar. Ja smatram da bi se isto tako, ima puno razloga da se Hrvatska televizija izvini zbog korištenja jezika mržnje sa početka 90-tih, i da udruga poput Udruge gospodina Pšenice... volio bih čut njegovo mišljenje o tome, jer bi mogla sigurno doprinijeti stvaranju javnog mnjenja u kojem bi televizija shvatila to kao jedan moralni čin koji bi trebalo napraviti. Isto tako, druga stvar, REKOM u Hrvatskoj sa podrškom stoji lošije nego u nekim drugim dijelovima bivše Jugoslavije, je l', i nevladine organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava više-

manje daju REKOM-u podršku. Ali ta podrška je vrlo tanka na nivou politike, političara i mnoge državne institucije poput državog Instituta za povijest, smatraju da je to nepotrebno, da je rad REKOM-a nešto što se duplicira, i na neki način da je maltene antidržavna aktivnost. Da bi se to, posebno poslije ovoga što je gospodin Pšenica govorio, da bi se taj stav konfrontirao, nije dovoljno da prođe, da argumente iznose samo nevladine organizacije koje se zalažu za zaštitu ljudskih prava i koje na neki način stoje u osnivanju REKOM-a, nego i organizacije žrtava u Hrvatskoj. To je važno da se promijeni imidž koji se stvara o REKOM-u u Hrvatskoj. To je uglavnom ono što sam htio reći.

Nataša Kandić: Hvala, Zorane. Ti si jedan od retkih koji je uspeo u dva minuta tako važne i bitne stvari da kažeš. Još jednom hvala. Gospodine Pšenica, izvolite.

Ivan Pšenica: Pa, svakako, ja ću samo napomenuti ono što sam rekao. Ovo je bila isprika RTS Srbije. Nažalost, i ostale nacionalne televizije, to sam napomenuo, su bile manje-više u sličnoj poziciji, ali nisu dale ispriku. Samo toliko.

Nataša Kandić: Marko Karadžić iz Liberalno-demokratske partije, Srbija.

Marko Karadžić: Čisto jedna mala napomena, pošto ako govorimo o stvarnim izvinjenjima, posmatranju prošlosti na jedan iskren način, onda treba da jasno i definišemo ono što je uradila Radio Televizija Srbije, čisto da ne bismo bili u zabuni. To jeste jedan stepen dalje, ali onako kako sam je ja doživeo jeste bila još donekle i uvreda za one ljude koji su prošli kroz sve strahote koje je ta politika koju je RTS promovisao devedesetih godina u stvari podržavala i dovela do svih onih zločina. Ne možete nazvati zločin i sve ono što se desilo, kao što je Upravni odbor RTS-a nazvao, oni su rekli da je to uvreda nacionalnih manjina. Ono što su oni radili to nije samo uvreda. Tako da, ono, kao ajde da malo jasnije definišemo neke stvari.

Nataša Kandić: Molim vas, imamo još...

Branislava Opanović: Dobar dan, ja se zovem Branislava Opanović i ovde sam u ime Nezavisnog društva novinara Vojvodine. Kad već pričamo o medijima, samo jedno pitanje ili nekakva teza za eventualno neki razgovor možda i u drugoj prilici. Naime, ja radim 27 godina i svedok sam da su se neke moje kolege, deo mojih kolega, radim u pisanom mediju, u listu *Dnevnik*, dnevnom listu iz Novog Sada, svedok sam da su se mnoge od mojih kolega za vreme rata direktno uključivali u ratne sukobe, ne mislim na frontu, nego svojim pisanjem, govorom mržnje, ratnim huškanjem i tako. Sve to postoji, znate, novine su prokleta stvar, sve postoji u arhivi Matice Srpske, dakle svi ti tekstovi ispod kojih su potpisani ljudi koji još uvek rade u istim listovima i na istim pozicijama u tim listovima i u tim medijima, ne samo u pisanim medijima. Moje pitanje je zapravo zašto niko osim novinarskih organizacija nije zainteresovan, znači govorim i o nevladinim organizacijama i predstavnicima drugih institucija državnih, zašto niko nije zainteresovan, zašto niko nije adresa kome bismo te dokaze, to učestvovanje u ratu, govor mržnje, mogli da prezentiramo i pokažemo. Ja sam se za vreme rata time bavila u okviru istraživanja Helsinškog odbora, ali kasnije posle rata privatno, dakle mi imamo vrlo dobru arhivu. Verujem da većina mojih kolega u svim

medijima na teritoriji ex-Yu ima sigurno takvih pokazatelja i takvih dokaza. Dakle, jako bih volela ako bi neko mogao da mi odgovori zašto niko nije zainteresovan da to pogleda i da obrati pažnju na te ljude koji ponovo rade u istim medijima, naravno sad kao veliki mirotvorci. Hvala vam.

Nataša Kandić: Branislava, ja se zahvaljujem. Uopšte to nije tema i potpuno smo skrenuli. Ja vas upućujem na Tužilaštvo za ratne zločine i na Fond za humanitarno pravo. Molim vas, još jedan samo.

Mirsad Dizdar: Pozdravljam sve prisutne. Ja sam Mirsad Dizdar iz opštinskog Udruženja logoraša Jajce. Zadovoljenje pravde iz ugla žrtve za nas Jajčane je glavni i odgovorni krivac politika. Samo ću dati konkretan primjer, ovi ljudi koji su već privedeni, koji su osumnjičeni, koji čekaju suđenje, možda neće biti osuđeni dok mi budemo živi. Prijedlog Upravnog odbora opštinske organizacije Jajce, Udruženja logoraša je taj, sad imamo trojicu sudija, tim postupkom nećemo osuditi, neće biti završeno suđenje ni za sto godina. Toliko i toliko para će se potrošiti za sto godina, potrošite ih za deset godina, zaposlite trideset – to je za ovu sledeću sesiju, za ove ministre što dolaze – zaposlite 30 tužioca da i mi doživimo presude koje se nas tiču. Da čujemo koje su te presude, kolika je to kazna za one koji su osumnjičeni koji su počinili ratni zločin. To je moj prijedlog, pošto neću moći ostati vjerovatno sa ministrima. Iz njihovog ugla, iz ugla nas logoraša, zaposlite više tužioca i sudija da se presude prije završe. Hvala vam.

Nataša Kandić: Ja ovim završavam ovu sesiju, zato što sledi nova koja je u bloku, i odmah pozivam moderatora profesora Zorana Pajića, pozivam gospodina Fredericka Swinnena, Sadika Ahmetovića, gospodina Vojkana Simića, gospodina Srđana Arnauta, gospođu Snežanu Stanojković i gospodina Prenka Gjetaja da zauzmu ovde mesto.

Uspostavljanje pravde iz ugla domaćih institucija tranzicione pravde

Zoran Pajić: Molim vas da nastavimo sjednicu. Ja nisam na spisku prisutnih jer sam se kasno prijavio. Moje ime je Zoran Pajić, ja sam profesor Međunarodnog prava na King's College u Londonu i predsjednik međunarodnog upravnog odbora Fonda za humanitarno pravo. A ovdje sam u svojstvu moderatora ovog uglednog panela u kojem učestvuju gospodin Frederick Swinnen, specijalni savetnik glavnog tužioca Haškog tribunala, zatim gospodin Sadik Ahmetović, ministar sigurnosti Bosne i Hercegovine, gospodin Vojkan Simić, Ministarstvo pravde Republike Srbije, u svojstvu pomoćnika ministra, Srđan Arnaut, zamjenik ministra pravde Bosne i Hercegovine, gospođa Snežana Stanojković, zamenik tužioca Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije, i Prenk Gjetaj iz Komisije za nestala lica Vlade Kosova, predsjednik Komisije. Ja vrlo ozbiljno shvatam definiciju panela i zato bih zamolio sve paneliste da se ograniče na kraća izlaganja od jedno 5 do 6 minuta, kako bi dali povoda za diskusiju i pitanja posle njihovih izlaganja, i da otvorimo debatu o ovoj temi panela koja je *Uspostavljanje pravde iz ugla domaćih institucija tranzicione*

pravde. U osnovi iza ove ovako prilično komplikovane definicije odnosno teme, ja mislim da stoji potreba regionalne saradnje i uspostavljanja veza između državnih institucija u svim državama koje su nastale na području bivše Jugoslavije, i u tom pogledu ja očekujem i od panelista da daju svoj doprinos. Ja bih prije svega zamolio gospodina Swinnena iz Haškog tribunala, odnosno iz ureda tužioca Haškog tribunala, da uzme riječ.

Frederick Swinnen: Unfortunately Mr. Brammertz, prosecutor of the ICTY could not attend, but he would have liked to be here and to participate in this very important debate. I'm pleased also that some of the victims' representatives are also here, which reminds us, in The Hague why we are doing our work. I will speak about our cooperation with national prosecutors from the region and also about the cooperation amongst themselves in five to six minutes, I hope.

What happened a few weeks ago – the arrest of Ratko Mladić – I think it's important to remind the importance of it; the importance of the Tribunal – I think without the Tribunal he would not have been arrested – also, reminds the importance of support from the international community, especially the EU, to get him arrested. And I think, for the victims, it must be very important and significant moment. I think there is a momentum here, as we saw probably interest from the international community waning ... there being less and less interest. There's a momentum now to work on transitional justice in this part of the world and I think the transitional justice initiatives that are ongoing, should now get the political support to be put into place.

The tribunal has achieved, I think, has done a lot of work, and we're now in the final phase. The focus is on work of the national prosecutors in this part of the world, and also other initiatives to bring justice, transitional justice in the region. We have worked very closely in the past years with prosecutors from, especially Serbia, Croatia and Bosnia – my colleague from Serbia is actually here at this panel – and I think there have been also political developments in the region with the creation of specialized courts and prosecutors' offices dealing with war crimes. There has been growing professionalism among prosecutors. We have also established direct links with these offices and prosecutors and judges here with the transfer of cases – we have transferred a number of cases, especially to Bosnia, Serbia and Croatia – cases where there has been an indictment in The Hague, but also prosecution files which are being prosecuted here in the region.

Now, also a recent development that we had, I think it is important to mention is that we have prosecutors, liaison prosecutors from Croatia, Bosnia and Serbia in our office in The Hague. And if you look at the work that has been done in the past two years, there's been a tremendous increase in requests for assistance coming from your countries; so it's not us who are asking for the information, which was what we have been doing for the past few years, but there's an increasing amount of requests coming from here, which shows that there is an increased activity dealing with war crimes prosecutions. If you look at the number of documents requested, I think we can see about four hundred pages of documents which we have transferred back to here thanks to the work of liaison prosecutors who are in our offices in The Hague.

Now, to say that everything is good would be wrong. I think there are still some huge challenges, especially here. Lots of perpetrators are still running free and haven't been prosecuted or brought to trial, especially the mid-level perpetrators, and here

in the discussion this morning, we realized how important it is for you. Another problem we see is the cooperation between the countries and the offices of prosecutors. We strongly support the increased cooperation. One of the problems we see is parallel investigations going on. Same persons prosecuted by two different countries. What you also see are persons who evade justice because of the barriers preventing the transfers of suspects – the non-extraditions of nationals, for example, and there are also problems in handing over material evidence and information which would allow these people to be brought to justice. Now, there have been some developments in the past years, especially in the past months. Agreements have been signed between prosecutors and an important agreement is supposed to be signed between the Office of the prosecutor in Bosnia, and Serbian War Crimes Prosecutor, which we will support, and we believe that by continuing this stronger interaction and the signing of agreements between prosecutors, we will hopefully avoid having double or parallel investigations and in the end the arrest of these people who should be brought to justice. We would also like to see less politicized debate, I think that's evident. Relations between prosecutors should be professional to the point based on legal agreements and understandings and avoiding having discussion in the media and via political channels which make cooperation very difficult.

My last point is the importance of transitional justice mechanisms. The ICTY is only one component in this whole picture. I mentioned 161 persons accused, we are finishing our last trials, we are working on the future – how to make sure that what we have in The Hague is available to you, to national prosecutors and also to the civil society, that will be an important challenge – and in the end now, I think the focus is on prosecutors in this part of the world and also civil society, so I wish you all lots of strength and good luck. We are available, we will still be in The Hague for several years, but we strongly support your work. Thank you.

Zoran Pajić: Zahvaljujem gospodinu Swinnenu. Ovo što ste vi govorili ja sam pažljivo pratio, i nisam brojao, međutim ključna riječ u vašem izlaganju je bila saradnja i ja mislim zaista da je to suština odnosa između Haškog tribunala i država u ovom regionu, gdje se zahtijeva zaista jedna saradnja kao dvosmjerna ulica, da tako kažem, do koje je došlo u poslednjih nekoliko godina. Ja mislim da ovo što je govorio gospodin Swinnen ukazuje u stvari na značaj osposobljavanja, kapacitiranja domaćih institucija, prije svega tužilaštava u regionu da odgovore svom zadatku saradnje sa Tribunalom, jer saradnja je zaista suština, jer Tribunal, ne treba zaboraviti, nema svoju međunarodnu policiju koja bi išla i hapsila optužene za ratne zločine, nego se oslanja prije svega na saradnju država iz kojih navodni ratni zločinci, odnosno optužena lica dolaze. Hvala vam lepo. Gospodin ministar Ahmetović, izvolite.

Sadik Ahmetović: Hvala lepo, profesore. Želim svima dobar dan. Predstavlja mi zaista zadovoljstvo što vas mogu pozdraviti u ime Ministarstva sigurnosti i reći nekoliko rečenica o ulozi Ministarstva sigurnosti iz ugla uspostavljanja pravde i tranzicijske pravde. Prihvatajući mišljenje prema kojem se uzroci ratova i u njima počinjeni ratni zločini na ovim prostorima nalaze u nikad obavljenom poslu na temu istine i pomirenja, te imajući na umu da je procesuiranje ratnih zločina najsigurniji način njihovog dostizanja, imperativ nam je svakodnevno i jedinstveno raditi na njihovom

efikasnijem provođenju. Pored istine i pomirenja, procesuiranja ratnih zločina, se nastoji i u sledećem: prevenirati njihovo ponavljanje odvracanjem, kažnjavati počinioce, promovirati vladavinu prava. Procesuiranjem će se odgovoriti na potrebe žrtava, ali i kod njih postići psihološko-terapijski efekat. Žrtavama će se ponuditi osjećaj pravde i katarze, uspostavljanjem krivične odgovornosti koja stigmatizira i marginalizira elite koje preferiraju sukobe, smanjiće se želja za osvetom kod žrtava. Procesuiranjem se podupire odvajanje pojedinačne od kolektivne odgovornosti, što je također važno za proces pomirenja na prostoru na kojem su činjeni ratni zločini. Procesuiranje ratnih zločina počinjenih u Bosni i Hercegovini ima veliku ulogu u izgradnji povjerenja među ljudima i spriječavanju novih sukoba. Na osnovu svega ovoga, može se zaključiti da je veliki teret na krivično-pravnim subjektima koji rade na procesuiranju ratnih zločina i postizanju pravde nakon što su zločini počinjeni. Značajnu ulogu u procesuiranju ratnih zločina, uspostavljanju pravde svakako ima i Ministarstvo sigurnosti i njemu potčinjene organizacione jedinice: SIPA, MUP-ovi, naša obavještajna služba, i prije svega servisi koji opslužuju pravosudne organe. Naročit značaj u procesuiranju ratnih zločina policijske strukture imaju u fazi istrage, ali i na poslovima zaštite svjedoka. Treba imati na umu da većina prvih informacija o počinjenim ratnim zločinima, odnosno otpočinjanje... većina postupaka za pojedinačne ratne zločine su usko vezane za policijske aktivnosti: operativno djelovanje, uviđaji, saslušavanje svjedoka i tako dalje. Ovom prilikom ističem poslove koji vrše policijski službenici tokom postupka pronalaženja i ekshumacije nestalih osoba. Pripadnici policijskih struktura su dali i daju značajan doprinos u utvrđivanju objektivne istine o počinjenim ratnim zločinima prilikom ekshumacija svih do sada pronađenih masovnih i pojedinačnih grobnica žrtava i radiće to i u budućnosti. Također značajne su aktivnosti koje provode pripadnici policijskih struktura na pronalaženju i privođenju pravdi osumnjičenih za ratne zločine, a prema nalogima nadležnih tužilaštava. Prema odredbama zakona o zaštiti svedoka SIPA je nadležna za zaštitu svedoka za vrijeme i nakon krivičnog postupka, ali samo na državnom nivou. Upotreba SIPE za zaštitu svedoka u predmetima ratnih zločina koji se vode pred entitetskim sudovima je nesistemska i predstavlja *ad hoc* postupanje, što nije dobro i treba se promijeniti. Uočeno je to i u izradi državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina. Nadalje, državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina uočava i zahtijeva popunjavanje policijskih institucija u Bosni i Hercegovini, prevashodno SIPE kao nadležne za zaštitu svjedoka, dodatnim osobljem, obezbijeđenjem dodatnih materijalnih i tehničkih resursa za njen rad, kao i potrebu za specijaliziranom obukom službenika koji se bave ovim poslom. Od usvajanje strategije pa od danas urađeno je malo na rešavanju uočenih problema na zaštiti svjedoka. Ovim želim istaći još jednom, ovde želim istaći u javnosti prisutan problem rada u policijskim strukturama lica koja su tokom rata počinila teške ratne zločine, činjenica je da toga ima, a pokazuju to i neki procesuirani slučajevi, kao što su Korićanske stijene. Međutim, uvažavajući princip prezumpcije nevinosti, mi u sigurnosnim, policijskim strukturama bez valjanih dokaza ne možemo se suprotstaviti ovoj pojavi. Podsjećam vas da je nakon okončanja ratnih dejstava u Bosni i Hercegovini proveden proces provjere odgovornosti policajaca za sistemska kršenja ljudskih prava. Provjeru su sprovodile međunarodne organizacije ovlašćene od strane Saveta sigurnosti UN-a. Tokom ovog postupka značajan broj policijskih službenika proglašen je nepodobnim za rad u policijskim strukturama i nije dobio

sertifikat. Slučajevi kakvi su hapšenja policijaca Leleka u Višegradu, Žulja u Kupresu, Ponorca i Marića iz Banjaluke, Macića u Mostaru i drugih, zbog počinjenih ratnih zločina, jasno pokazuju da smo mi spremni da se suočimo sa ovim problemom. Radimo i radićemo sve dok se pravdi ne privedu svi odgovorni za počinjenje ratne zločine, bez obzira na posao ili poziciju koju su obnašali ili obnašaju, posebno ako se radi o licima iz naših sigurnosnih struktura. Zbog toga molimo žrtve za razumijevanje, saradnju na otkrivanju ovakvih slučajeva. Bilo kakva informacija, dokaz, svjedočenje dobro bi došao u svim našim poslovima i olakšao bi puno bolje i našu poziciju i situaciju. Poznato je opće nezadovoljstvo rezultatima aktivnosti u okviru tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini, vrlo često su izjave participanata u tranzicijskoj pravdi temeljene na subjektivnim doživljajima onih koji ih iznose, te je njihova vrijednost relativna. Međutim, i neka vrlo ozbiljna istraživanja koja su provedena na ovim prostorima, a obuhvatala su i žrtve i osuđenike za ratne zločine pokazuju njihovo nepovjerenje u procesuiranje ove vrste zločina i mogućnost postizanja ciljeva zbog kojih se i provode. Broj je indikativan jer alarmantan stav da oko 80 posto osuđenika i oko 90 posto žrtava ratnih zločina u Bosni i Hercegovini, prema kojem procesuiranje ratnih zločina u Bosni i Hercegovini ne doprinosi spriječavanju ponavljanja ratnih zločina na ovom području, iako ovo istraživanje u nešto manjim procentima odgovora ispitanika pokazuje da procesuiranje ratnih zločina ne doprinosi ni reparaciji žrtava, kao jednom od mehanizama tranzicijske pravde. Ovakva istraživanja i opšte poznata činjenica da su ratni zločini krivična dela sa teškim posledicama na žrtve, članovi njihovih porodica i društvo u cjelini obavezuju nas da zajedno poduzmemo različite mjere i aktivnosti da se ovakvi negativni stavovi ispitanika i posledice zločina eliminišu ili barem minimiziraju. Hvala vam lijepo.

Zoran Pajić: Zahvaljujem ministru Ahmetoviću. Ja ću uvijek ukratko da rezimiram da bih vas prosto ponukao na pitanja, odnosno na diskusiju, i ono što ste vi rekli mislim je jako upečatljivo, posebno vezano za istinu i eventualno pomirenje. Ja mislim da čitav ovaj proces, cjelokupan proces u stvari treba da vodi ka jednoj eliminaciji i transgeneracijskih ciklusa ratova i ratnih zločina, u ovom području. I posebno je značajno što ste ukazali u stvari na jednu veoma isprepletenu mrežu organizacija i tijela za primjenu zakona u Bosni i Hercegovini, a vjerujem da je to slučaj i u ostalim državama koje su nastale na području bivše Jugoslavije. Ono što je vjerovatno veliki problem to je koordinacija rada svih tih institucija i u tom pogledu ja vjerujem da ćemo dobiti neki doprinos i u diskusiji. Posebno vi ste pomenuli zaštitu svjedoka, to jeste bolna tačka u našim uslovima. Znate, ovo je mala, mi smo male sredine ovdje, i interes javnosti se svodi u stvari više na to ko je zaštićeni svjedok, nego kakav je njegov iskaz i šta je rekao. Hvala vam još jedanput. Gospodin Vojkan Simić, pomoćnik ministra pravde Republike Srbije. Izvolite, kolega.

Vojkan Simić: Zahvaljujem se, profesore. Dobar dan svima. Ja sam Vojkan Simić, pomoćnik ministra pravde u Republici Srbiji. Ja radim u sektoru za normative poslove i međunarodnu saradnju i bavim se dosta regionalnom saradnjom konkretno vezano za normativu i operativno. Veoma mi je drago što sam danas sa vama u Sarajevu i što je ovaj skup organizovan. Zahvaljujem se Sarajlijama. Nažalost, eto žao mi je što i posle 20 godina od raspada Jugoslavije na ovim prostorima duhovi nisu smireni, svi događaji koji su se desili u bliskoj prošlosti nisu rasvetljeni, niti su sve

žrtve utvrđene i dobile svoju satisfakciju. Ovaj skup je posvećen pravdi i pomirenju i žrtvama ratnih zločina. Kao predstavnik Ministarstva pravde Republike Srbije mogu da kažem da se sa velikim pijetetom odnosimo prema žrtavama i oštećenima, a sa velikim žaljenjem i poštovanjem prema njihovim porodicama koje još uvek pate. U ime Ministarstva pravde Republike Srbije dajem apsolutnu podršku Inicijativi za osnvanje REKOM-a radi utvrđivanja činjenica o ratnim zločinima i drugim kršenjima ljudskih prava na ovim prostorima u periodu od 1991. do 2001. godine na prostoru bivše SFRJ. Ova inicijativa je u svojoj suštini duboko pravedna, moralna i humana. To je upravo ono što je izostalo posle Drugog svetskog rata na ovom prostoru, čime su otvorena vrata za nove kalkulacije, zloupotrebe, minimizovanje zločina ili preterivanja, idealizovanje istorije kao i za ideološki, nacionalistički pogled umesto činjenično utemeljenog. Nezavisna međudržavna regionalna komisija kao nezavisno istraživačko telo građanskog društva, koja bi trebalo da utvrdi i javno saopšti činjenice o proteklim ratnim zbivanjima je ideja koju bi trebalo apsolutno podržati. Sadejstvo državnih organa, pravosuđa i građanskog društva razvija se kao nužnost u funkciji uspostavljanja vladavine prava, kojem je imanentno poštovanje osnovnih ljudskih prava, njihovo ostvarivanje, zaštita, kažnjavanje okrivljenih, optuženih, reparacija štete kroz naknade i pomoć društvene zajednice. Državne institucije nisu dovoljne za sveobuhvatan pristup, ali je iskrena politička volja neophodna. Malopre smo čuli da postoji problem sa velikim brojem osumnjičenih i problem njihovog procesuiranja, to zaista jeste problem i država mora da učini sve da pojača svoje kapacitete kako bi sva ta lica mogla da budu procesuirana. Naravno, to nije dovoljno kada govorimo državnim institucijama i za sveobuhvatan pristup veoma je važno civilno društvo, ljudi koji su posvećeni jedino mogu da nadomeste ovaj nedostatak kapaciteta i stalne akcije. Potpuno i tačno utvrđivanje činjenica je obaveza ove generacije prema potomstvu. Samo raščišćena prošlost može da doprinese pomirenju i napretku u budućnosti. Ne treba nam nova akumulacija mržnje niti novi osvetnici koji čekaju povoljnu priliku. Nove generacije bi trebalo da izvuku lekcije iz prošlosti, da budu svesni i odgovorni građani koji neće dozvoliti da im političke vođe budu ostrašćeni avanturisti. Da bi se to ostvarilo potrebno je na svakom mestu identifikovati žrtve, ali i njihove dželate, odnosno zločince. Žrtve i zločinci su univerzalni, oni su bez nacionalnih obeležja, jednako nema na ovom svetu onih nevinih civila, žena, dece, staraca, invalida, bez obzira koje su nacije i državljanstva, jednake su patnje njihovih porodica i kada znaju za grob i kada mu ne znaju mesto, kao što jednako pate i oni koji su u tim sukobima i ratu osakaćeni. Ali u zlu su jednaki njihovi dželati, odnosno zločinci. Njih ne razdvajaju nacionalne boje i zastave. Oni su u istoj neljudskoj zloj službi. Zbog toga jednak mora da bude i progon zločinaca i zaštita žrtava, jer osuda svih zločinaca i zločina je satisfakcija i pravda za sve žrtve. A ta pravda je takođe univerzalna, i nikako ne sme da bude selektivna i da se skriva iza navodnog patriotizma, domoljublja ili kako god se ta laž nazvala. Istina i pravda nemaju alternativu. Stav Srbije i Ministarstva pravde je u tom smislu jasan i bez ikakve rezerve: svi koji su osumnjičeni za ratne zločine biće procesuirani kako bi se Tužilaštvu omogućilo da dokaže svoje optužbe. To podrazumeva potpunu saradnju sa Haškim tribunalom i ispunjavanje svih preuzetih obaveza, a Srbija je na dobrom putu da tu saradnju okonča. Podrazumeva se naravno i aktivan odnos domaćih pravosudnih organa. Srbija je tokom osam godina suđenja za ratne zločine učinila puno na procesuiranju odgovornih, suočavanje sa zločinima podrazumeva

doživljavanje bolne katarze, a ona u Srbiji dostiže svoj vrhunac. Taj proces nije nimalo lak i brz. No, Srbija očekuje i od ostalih u regionu iskreno i potpuno posvećivanje ovom problemu, samo tako se može doći do stvarnog cilja. To je test za sve nas i ima smisla samo ako u njemu svi iskreno učestvujemo. Republika Srbija pokazuje svoje strateško opredeljenje za regionalnu saradnju kroz praksu zaključivanja bilateralnih ugovora, konkretna izručenja za ratne zločine, ustupanje gonjenja, neposrednu i svakodnevnu operativnu saradnju na otkrivanju zločinaca i njihovo procesuiranje. Sa Hrvatskom su ovi odnosi u uzlaznoj putanji i zajedničke državne komisije rade na identifikovanju i rešavanju svih problema u vezi sa ratnim zločinima. Sa Bosnom i Hercegovinom je takođe krenulo nabolje i dogovoren je način da se problemi vezani za neke poznate postupke prevaziđu potpisivanjem sporazuma između tužilaštava. U ovom trenutku se sa tim zastalo, ali se nadamo da će i taj problem biti ubrzo rešen. Što se tiče Kosova i Metohije, tu takođe očekujemo da će brzo biti pokrenuta ozbiljna istraga o dokazima i o odvođenju u Albaniju, i sakaćenju radi trgovine organima, uz podršku UN-a i EULEX-a. Konačno, sve zemlje regiona zapadnog Balkana poslednjih godina zaokuplja i ponovo okuplja ideja o pristupanju Evropskoj uniji. To je zajednički interes za sve kako bi evropske, ujedno i civilizacijske vrednosti, postale deo naših života. Ali zemlje Evropske Unije neće prihvatiti da u Uniju uđu nove članice opterećene međusobnim konfliktima i sukobima. Uslov za to su relaksirani odnosi zemalja regiona, a to znači iskreno suočavanje sa zločinima, pomirenje i satisfakcija žrtava, jer je i to civilizacijska tekovina. Zato brzina pridruživanja Evropskoj Uniji zavisi od nas samih, od naše iskrenosti i konkretnih aktivnosti i konkretnih postupaka. Imali smo prilike da čujemo mnoge ideje prethodno vezano za program reparacija, razne akcije koje su vezane za nestale, način na koji se to može učiniti, slažem se da vreme ne radi za žrtve i da je potrebna brza akcija i jasno izražena volja svih državnih institucija u regionu. Ima još drugih dobrih ideja, ali više ne bih da oduzimam vreme, to ćemo u naknadnom razgovoru da i tome posvetimo pažnju. Hvala.

Zoran Pajić: Hvala, gospodine Simiću. Ako bih pokušao da rezimiram ovo što ste vi rekli, ja mislim da je osnovna poenta vašeg kratkog izlaganja u tome da je neophodan profesionalni odnos državnih organa u ovim poslovima. To je težnja kojom svi državni organi i to civilno društvo od vas očekuje, težnja je da svi državni organi moraju raditi profesionalno bez ostatka. Dakle, bez politizacija, bez manipulacija, i na kraju krajeva, ispostaviće se ako se takav pristup poštuje, ispostaviće se da profesionalci govore istim jezikom. Na isti način kao što mi je gospođa Munira jednom rekla u Zagrebu, kad se majke žrtava nađu na okupu, počnu da govore istim jezikom vrlo brzo. Mislim da je to vrijednost u stvari, vrijednost ove saradnje. Na kraju krajeva, rad državnih institucija ja mislim prije svega predstavlja ogledalo povjerenja javnosti u državu i mislim da je na vama, državnim institucijama, da tako kažem, da to povjerenje stalno opravdavate i da ga podižete na jedan viši nivo, i utoliko je značajno što ste vi ovdje u ovom panelu. Puno vam hvala još jedanput, gospodine Simiću. Ja bih sada zamolio Srđana Arnauta, zamjenika ministra pravde Bosne i Hercegovine da kaže nekoliko riječi.

Srđan Arnaut: Hvala, profesore. Pozdravljam vas i zasita mi je drago danas da učestvujem u ovom Međunarodnom forumu, i moram vam reći da se uvijek čuje

nešto novo ili nešto što čovjek nije znao, makar se mnoge stvari i ponovile. Imam dovoljno godina da se sjećam poslije Drugog svjetskog rata da se mnogo više govorilo o radnim akcijama, o razvoju zemlje, a da su nekih 10, 15 godina poslije Drugog svjetskog rata neke stvari razriješene, neki procesi završeni i da se isključivo posvijetilo razvoju zemlje i da je zemlja išla snažno naprijed. Nažalost u Bosni i Hercegovini o tome vrlo malo ili skoro nikako ne razgovaramo, tako da ona spirala razjedinjenosti koja je nastala raspadom Jugoslavije na neki način zapravo u najvećoj mjeri još uvijek je prisutna u Bosni i Hercegovini, koliko god da se trudili da izađemo iz toga jednostavno imamo probleme. Problemi se ogledaju i unutar Bosne i Hercegovine u našem sistemu koji, evo, kada gledamo sa aspekta pravde i prava, možemo reći da imamo četiri krivična sistema, četiri krivična zakona, četiri procesna zakona, da se za ista djela sudi na različitim nivoima i po različitim propisima ma koliko oni bili harmonizirani. Imam osjećaj isto tako da, i evo, kako gospodin Simić reče, 20 godina od raspada Jugoslavije ili 15, 16 godina od Dejtonskog mirovnog sporazuma, mi smo još uvijek u strategijama, u načinima kako da određena pitanja prevaziđemo. Međutim, koliko god dobro bilo imati strategiju gdje ćete utvrditi činjenično stanje, kao što je evo recimo, bilo je već riječi o strategiji za ratne zločine, jer utvrdimo nakon 18, 20 mjeseci kašnjenja oko hiljadu, vi ste rekli 1.600, ja znam 1609 i preko 8900 lica, 1609 predmeta, 8900 lica koja su osumnjičena za ratne zločine i dobro je imati strategiju i dobro je imati neke polazne osnove, dobro je i tom strategijom da se utvrde načini rasporeda tih predmeta na sudove, međutim strategiju mora da prati novac. Isto tako, kao što strategija, u najavi ovih panela je bilo rečeno: nismo donijeli strategiju tranzicijske pravde kao država, kao državni organi i nismo je donijeli, ali očekujemo za jedno mjesec dana da će ona izaći na javnu raspravu, ukoliko naravno Vijeće ministara ove sjednice razriješi jedan od problema koji je gospodin Kulagić spominjao. Dakle, možemo imati i stotinu strategija, ako te strategije ne prati realizacija i akcioni planovi. I da povučem jednu paralelu koja nije zanemarljiva kada je u pitanju tranzicijska pravda. Dakle, do 2008. godine mi smo otprilike za povratak na nivou države izdvajali milion i po maraka. 2008, 2009, 2010. to je prosječno godišnje na državnom nivou 36 miliona maraka izdvojeno, a udruživanjem sredstava to je izašlo na oko 150 miliona maraka. Dakle, Bosna i Hercegovina ogromna sredstva je izdvojila, izgrađeno je oko 4.200 stambenih jedinica, kuća, stanova, elektrifikacija odvedena tamo gdje je uništena tokom rata, popravljani putevi, uloženo u neke memorijalne objekte. Dakle, uloženo je jako puno novca. I kad očekujete zamah i dalje ulaganje, onda imate problem sa ovogodišnjim budžetom gdje to sa 36 miliona spadne na 10, Predsjedništvo doda još 10, a onda se u parlamentu budžet zbog toga odbije. Ja nisam vidio reakcije. Dakle, 150 miliona je uloženo u otprilike 3 godine, pa sad nemamo reakcije javnosti na to što se u budžetu drastično smanjuju ova sredstva, jer taj proces, taj postupak se mora nastaviti. Isto tako znači strategija za ratne zločine, strategija tranzicijske pravde, strategija pravde uopšte, ona mora biti od strane države finansijski poduprta, ako želimo da se te strategije realiziraju. Htio bih spomenuti, ovdje je već bilo riječi o međunarodnom aspektu saradnje u regionu i tako, za šta je naravno prije svega zaduženo Ministarstvo pravde i mi jesmo potpisali sporazum sa susjednim zemljama o izvršenju sudskih presuda, i već imate izdržavanje kazne u Bosni i Hercegovini lica koje je osuđeno za ratni zločin u susjednoj državi. Dakle, pokušavamo da se onemogućiti izbjegavanje izdržavanja kazne. Ako već nije moguće da se izruče lica

zbog unutrašnjih propisa naše i susjednih država, onda barem omogućimo da izdržavaju kaznu tamo gdje se nalaze ili izbjegli iz svoje zemlje, i evo vidite da, poznat je slučaj Glavaš, da se kazna za ratni zločin izdržava ovdje u Bosni i Hercegovini i nadamo se da će se ovo nastaviti, jer imamo zahtjeva i prema Republici Srbiji da se osuđena lica pronađu i zatvore, pa neka služe kaznu u Srbiji, ako već nisu dostupni organima u Bosni i Hercegovini. Mislim da je dobro kolega iz Haškog tribunala napomenuo da je potrebno stati na kraj paralelnim istragama, da tužilaštva moraju da sklope sporazume o saradnji, da moraju da se razmijenjuju podaci da bi se lakše ostvarila pravda, da bi došlo do osude. I mi jesmo kao Ministarstvo pravde za to, Jedino ovo što je rečeno da je zastalo, pregovori između Tužilaštva Bosne i Hercegovine i Tužilaštva Srbije, to je da se razjasne neke nedoumice koje su se pojavile u poslednjem sporazumu, gdje mi zaista mislimo da i sporazum o saradnji u krivičnim građanskim stvarima omogućava ustupanje predmeta, bilo da ustupimo predmet Republici Srbiji, bilo da Republika Srbija ustupi predmet Bosni i Hercegovini. Ali da ukinemo ove međunarodne potjernice za građanima Bosne i Hercegovine i problemi koji se unazad nekoliko godina javljaju po tim pitanjima izmjeđu dvije države. I naravno slažem se u svemu da ove situacije i ovo se mora prevazići, i ovome se mora doći u kraj, jer onog momenta kada dođe kraj nesporazumima i kada ratni zločinci ne budu sigurni ni u jednoj od susjednih zemalja, ni u regionu, u tom slučaju ćemo biti sigurni da je pravda dostupna i da se neko ne štiti iz ovih ili iz onih razloga. Ja ne bih htjeo da prejudiciram pitanje REKOM-a, ali svaka regionalna saradnja, svaka saradnja unutar Evrope, svaka saradnja koja ide za tim da se iznesu činjenice bez politiziranja, uvijek je dobrodošla i ja se nadam da će se i ostvariti, ono čemu se teži to je da se do istine dolazi bez uticaja politike. Evo, nisam odužio. Hvala lijepo. Stojim na raspolaganju za pitanja.

Zoran Pajić: Hvala gospodinu Arnautu. To da li je neko odužio je moja nadležnost da kažem. U svakom slučaju, ja se zahvaljujem kolegi Arnautu koji je ukazao na jedan vrlo značajan aspekt našega rada, a to je da pravda, odnosno dostizanje pravde nije samo suđenje i određivanje nivoa odgovornosti i kazne. Pravda je mnogo više, pravda je i kompenzacija, pravda je i restauracija stanja u granicama mogućnosti i posebno što je naglasio ponovo: saradnju institucija država u regionu, i dao niz konkretnih prijedloga. Hvala još jedanput. Ja bih zamolio gospođu Snežanu Stanojković iz Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije da se obrati. Izvolite.

Snežana Stanojković: Dobar dan, pre svega, svima. Dakle, ja sam Snežana Stanojković, Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije. I odmah da napomenem na početku da mi je jako žao što iz ostalih tužilaštava nema predstavnika, tačnije iz Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine. Svoje izlaganje ću pre svega početi prema našim statističkim podacima, dakle broju procesuiranih lica koji je negde oko 383 u Tužilaštvu za ratne zločine, broj optuženih lica je oko 163, a broj žrtava 2590. Sama brojka nam sve govori. Znači, ujedno statistika govori da smo procesuirali najviše Srba, a razlog tome je upravo što se oni najčešće nalaze na našoj teritoriji, a dokaze pribavljamo kako u našoj državi, tako i u ostalim državama, pre svega u državama regiona, jer često se dešava, ako ne i svaki put, izvršioци su naši državljani, državljani Republike Srbije, a žrtve su u ostalim državama, Hrvatske, Bosne i ostalim državama u regionu. Osnovni princip našeg rada je pre svega da se događaj

u kojem se odigrao ratni zločin za vreme sukoba posmatra i iz ugla onog ko je žrtva sa ciljem da se za svaku žrtvu uspostavi pravda bez obzira pre svega čijoj naciji ta žrtva pripada, da li je vojnik, zarobljenik ili civil, kao i bez obzira kojoj strani pripada u konkretnom sukobu. Zašto je to tako? Ma ko da predstavlja žrtvu, dakle kao što sam i navela u konkretnoj situaciji, taj se nalazi, dakle žrtva se nalazi u podređenom, bespomoćnom položaju, pod vlašću jedne oružane sile, a u situaciji kada ne postoje regularni mehanizmi mirnodopske države koji bi tu žrtvu zaštitili, zbog čega žrtva zavisi od milosti i nemilosti naoružanih pripadnika jedne od strana u sukobu. I to je pre svega naš cilj da bi se uspostavila pravda, i da bi se zadovoljila pravda za svaku žrtvu koja je pala na prostorima bivše SFRJ. Kao što su moji prethodnici nagovestili, **vrlo bitno u okviru našeg rada je regionalna saradnja**, dakle ponovili su predstavnici kako se zasniva ta regionalna saradnja i **smatramo mi, iz Tužilaštva, da je to pre svega taj bitan korak i karika radi uspostavljanja pravde i radi zadovoljenja pravde za svaku žrtvu**. Naravno, vrlo je bitna i saradnja sa Haškim tribunalom, kolega Swinnen je spomenuo da svi predstavnici iz regiona imaju priliku da u okviru ICTY, to jest Tužilaštva Haškog tribunala, pribave sav materijal ili dokaze koji su im potrebni za konkretan slučaj. Što se tiče regionalne saradnje, ja mogu da kažem da je sa Republikom Hrvatskom odmakla ta saradnja, u smislu zahteva koje između sebe razmenjujemo, tako da trenutno sa Hrvatskom imamo 36 zahteva, sa Bosnom i Hercegovinom 7, sa Crnom Gorom 5, sa EULEX-om i UNMIK-om 17. **I da bismo što potpunije završili ovaj naš posao i za svaku žrtvu uspostavili pravdu, potrebno je da nastavimo samo sa saradnjom i u budućnosti da se zadovolji pravda za svaku žrtvu.** Hvala.

Zoran Pajić: Hvala lijepo, kolegice Stanojković. Ja mislim da vaše kratko izlaganje otvara jedno vrlo značajno pitanje, a to je odnos utvrđivanja broja žrtava i broja počilaca. Ja mislim da smo mi danas u situaciji kad manje-više sa dobrom dozom sigurnosti možemo znati broj žrtava u ratovima između 1992. i 1999. godine ako uključimo naravno i ratna zbivanja na Kosovu. Međutim, ja mislim da još uvijek je za nas prilična nepoznanica broj počilaca zločina, odnosno broj potencijalnih ratnih zločinaca. Jer, znate, morate uvijek napraviti jedan misaoni eksperiment, je li. Mi sa izvjesnom sigurnošću možemo utvrditi koliko je žrtava palo u akciji genocida u Srebrenici, međutim kada napravite jedan misaoni eksperiment i pokušate zamisliti koliko počilaca stoji iza tog zločina, cifre su apsolutno fantastične, jer vi morate shvatiti da tu je bilo ne znam koliko stotina ljudi koji su... kopača grobova, ljudi koji su iz okolnih sela donosili hranu i vodu počilcima zločina, mehaničara, vozača autobusa i tako dalje. Taj broj je u jednom istraživanju dosegao broj od ja mislim 21.000 potencijalnih počilaca. Eto, to su zastrašujuće cifre i naravno sa tim brojem počilaca ne može se obračunati Haški tribunal. To je zadatak sasvim sigurno domaćeg pravosuđa u budućnosti. Hvala vam još jedanput. Na kraju drago mi je da mogu da dam riječ gospodinu Prenk Gjetaj-u, predsjedniku Komisije za nestala lica Vlade Kosova. Izvolite, kolega.

Prenk Gjetaj: Pozdravljam ovu inicijativu o ovoj bitnoj temi koja je veoma osetljiva, pravda u ovom tranzicionom periodu, koje je možda sa malo zakašnjenja ali bolje nego nikada. Ja ću ovde postaviti nekoliko principijelnih stavova što se tiče tranzicione pravde i neke zahteve uvek postavljene u rasvetljavanju i rešavanju ove

bolne teme, teme o nestalim licima na Kosovu a kako se vidi ovaj broj je veoma zabrinjavajuć i u celoj regiji. Dakle, upravljanje podrazumeva pravo ljudi u određenoj teritorijalnoj zajednici da na nezavisan način vladaju u svim životnim planovima. Vladavina se sprovodi preko organa koje sami građani biraju u izborima na dva nivoa, centralnim i lokalnim. U pluralizmu koji karakteriše demokratiju jedan od principa je i decentralizacija upravljanja na osnovu čega se osniva i funkcionise vladavina. Vladavina se sprovodi preko principa poštovanja ustava koji kao najviši pravni dokument osigurava život građana. Način organizovanja i funkcionisanja vladavine zavisi od toga kako su određeni pravni odnosi u harmoniji sa ustavom i davanje autonomije lokalnim vlastima od strane centralnih vlasti. Decentralizacija je proces gde se autoritet i odgovornost o izvesnim upravljačkim funkcijama prenose na lokalni nivo. Na bazi te decentralizacije se zasniva princip subsidijariteta prema kome sprovođenje javnih odgovornosti generalno treba pripasti više autoritetima bližim građanima. Sumnjam da na nivou bivših post-jugoslovenskih država i društava decentralizacija funkcionise kako treba. Decentralizacija ima političku, administrativnu i finansijsku dimenziju koje funkcionisu interaktivno među sobom i predstavljaju u srži tri komponente vlasti. Decentralizacija je politički proces i obuhvata transfer političkog autoriteta na lokalnom nivou preko zastupanja zasnovanog na lokalnim i centralnim izborima. Preko administrativne decentralizacije prenosi se odgovornost o administrativnim pitanjima nekih javnih funkcija sa centralnog na lokalni nivo dok finansijska decentralizacija omogućava da finansijska vlast bude prenesena bliže lokalnim vlastima sa ciljem davanja većeg autoriteta u rukovođenju prikupljenim materijalnim sredstvima i troškovima. Ustav Republike Kosovo predstavlja onaj koncept decentralizacije koji se temelji na restrukturiranju vlasti i koji omogućava ustanovljenje i funkcionisanje na temelju principa subsidijariteta sistema odgovornosti lokalnih i centralnih vlasti. Ovaj koncept najbolje služi potrebi za jednu substancijalnu autonomiju lokalnih vlasti i pomaže centralnim vlastima kao i slabostima rešavanju lokalnih problema različitih priroda. Međutim treba prihvatiti da nema nezavisnosti bez kontrole i podrške odozgo. Razvoj lokalne uprave traži reforme u procedurama kontrole. Ova kontrola treba biti zasnovana na zakonima i proporcionalno interesima zaštićena od njega. Ali ova kontrola, sa izuzecima, svugde u zemljama Balkana se zloupotrebljava. U stvarnosti, posle raspada Jugoslavije i stvaranja novih država na njenoj teritoriji, ove države iako su proklamovane kao decentralističke, sa izuzecima, vode centralističku politiku ne samo u pravcu stvaranja različitih razvojnih politika u pronalaženju, predaji i kažnjavanju ratnih zločinaca nego i u pravcu ispunjavanja obaveza prema građanima koje je više nego humano, u pronalaženju i repatrijaciji osoba koji su sahranjeni u drugoj državi. Na Kosovu, podržani od strane međunarodne zajednice i veoma često i od Fonda za humanitarno pravo, od strane Nataše Kandić, često smo identifikovali mesto sahrane žrtava rata u Srbiji ali istraživanje tih grobnica i ekshumacija posmrtnih ostataka je urađeno samo onda kada je ocenjeno da je to u političkom interesu srpske vlasti. Ova ocena važi i u slučaju zadnjeg hapšenja Ratka Mladića gde se ocenjuje da je Srbija, da su državni autoriteti stalno znali mesto njegovog skrivanja ali u jednom pogodnom političkom trenutku učinili su korak ka njegovom hapšenju. Možda je ovaj uvod bio malo dugačak pokušavajući da dođem do pitanja jesmo li ili nismo demokratske države, jesu li ili nisu države nastale iz bivše Jugoslavije demokratske i, na kraju krajeva da li je sama Evropa u konkretnom slučaju

demokratska i da li podržava ostvarenje pravde na ovim prostorima. Možda ovo pitanje zvuči kao preterano ali kada se uzme u obzir tok dešavanja posle jednog razarajućeg rata koji se vodio po srednjovekovnom principu da zapaljena zemlja i sve živo van etnikuma treba biti ubijeno, zapaljeno, silovano i izgubljenim tragom od strane beogradskih vlasti javnom deklaracijom demokrata, a demokrati čute i ovu ćutnju brani Evropska unija. Ovo postavlja dileme funkcionalne demokratije, principijelne demokratije i veoma humane kada se ima u vidu da je genocid bio orkestriran odozgo na dole a kao činjenice služe elaborati, sprovedeni projekti od strane vojske, policije koji su vršili teror nad nedužnim građanima. U ovoj proklamovanoj demokratiji nismo videli spremnost za izvinjenje od strane demokratske vlasti u Beogradu i nismo videli spremnost od strane evropske zajednice o pritisku nad ovim vlastima u osvetljavanju sudbine nestalih lica. U njihovim arhivama postoje dosije, imena i prezimena masakriranih i njihove grobnice. I dan danas treba imati na umu da je nacizam prvo bio osuđen kao pojava u Nurnbergu a tek posle su se desila suđenja i reparacije, ratne reparacije. Dakle, do sada nemamo spremnost za javnim prihvatanjem zločina i treba da čekamo da se nađe jedan Vili Brant koji će rešiti ove probleme.

Zoran Pajić: Zahvaljujem gospodinu Gjetaj-u i hvala vam što ste identifikovali, jasno ste identifikovali neke prepreke za trajno utvrđivanje broja nestalih lica, i ne samo broja, nego utvrđivanje niza okolnosti u kojima to treba da se radi. I naravno vi ste s pravom ukazali na proces demokratizacije koji treba da ide paralelno sa ovim o čemu mi ovde razgovaramo, ali nažalost naše potrebe za utvrđivanjem istine i eventualno otvaranje puteva pomirenja su mnogo urgentnije nego je to proces demokratizacije, i ne možemo čekati. Hvala lijepo. Hvala vam što ste tako pažljivo slušali, ovo je bio relativno kratak panel i mi smo zaista uskraćeni za aktivno učešće kolega iz Ministarstva pravde, odnosno Tužilaštva Republike Hrvatske i državnog Tužilaštva Bosne i Hercegovine, ali u svakom slučaju to ne sprečava vas da postavite pitanja i date svoj komentar. Koliko sam pratio, gospođa Munira se prva javila, onda vi, gospodine, i onda vi u trećem rijedu. Hvala lepo. Ja bih vas zamolio da vaše intervencije zaista ograničite na dvije do tri minute jer bliži se vrijeme za drugi panel. Hvala.

Munira Subašić: Evo, masovni ubica naše djece je priveden pred lice pravde. I mislim da je nama žrtvama to tri poruke. Jedna je da zločin ne može zastarijeti; druga, bez obzira koliko god imali podršku od svog naroda, od svega toga, kad političari hoće, mogu da izruče počinioca zločina; i treća poruka: pravda je spora, ali je dostižna. Šta hoću sad, da postavim jedno pitanje ovoj našoj uvaženoj gospođi ili gospođici koja dolazi iz Beograda: šta ćete vi učiniti da masovnim ubicama, zločincima protiv kojih su podignute optužnice iz Suda, Tužilaštva Bosne i Hercegovine, koji su pobijegli u Srbiju? Poput Galić Milisava, koji je u Potočarima otimao našu djecu, oteo je mog sina, prošlo je 16 godina, još ga nisam pronašla; Krketa, mislim ja govorim otvoreno, jer sam i sama, kako da kažem, živi svjedok svega ovoga što sam čula i vidjela, Rankić, Krke nadimak, a Rankić, to je jedan veliki monstrum, možda sličan Mladiću i drugim zločincima. I mislim da je na kraju svijest građana Srbije i Republike Srpske pokazala se hapšenjem Mladića kad je manji broj ubijao, veći broj podržavao, a svi tolerisali. Osamdeset posto ljudi, mislim koji pripadaju Mladiću su slični Mladiću, to je meni

jako žao i da bila bih sretna i najsretnija majka na ovome svijetu kad bi oni počinioi zločina i organizatori zločina, poput Akademije nauka, Crkve, Vojske, policije izašli i javno kazali svojim građanima da su oni učinili, napravili projekat. Nažalost taj projekat još živi. Mladi su zatrovani, a mislim da su mladi naša budućnost. To je mislim za mene nešto što ja evo već 16 godina patim, tražim, pitam i sama odgovaram. Pa bih zamolila ako mi možete dati odgovor šta ćemo sa počinioima zločina i genocida koji su pobjegli u Srbiju i tamo našli utočište? Hvala.

Zoran Pajić: Hvala, gospođo Munira. Kolegice Stanojković, da li želite odgovoriti?

Snežana Stanojković: Naravno da ćemo svakog izvršioca procesuirati i privesti pravdi, upravo iz ovih razloga što je gospođa navela.

Zoran Pajić: Hoćete biti ljubazni da se predstavite? Izvolite.

Fikret Grabovica: Ja sam Fikret Grabovica iz Udruženja roditelja ubijene djece opkoljenog Sarajeva 1992-1995. godine. Reći ću samo nekoliko rečenica, to će biti više iz nekog ličnog iskustva, neću pričati priče, s pozicije naravno žrtve, sa pozicije nas žrtava, naravno, kao i svima je najvažnija istina i pravda. U interesu istine mi smo u jednom kratkom periodu, proteklom periodu, prikupili podatke i napravili knjigu u saradnji sa Institutom za istraživanje zločina pod nazivom *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi* i u toj knjizi je našlo mjesto 528 mališana, znači sa svom potrebnom dokumentacijom i dokazima. Šta želim da kažem? Knjigu smo, između ostalog, promovisali u februaru mjesecu u Zagrebu i, pored ostalih, jedan od promotera je bio gospodin Stjepan Mesić, i nakon svog izuzetnog govora kako to njemu i priliči i kako to samo on zna, na kraju je rekao: „Ovu knjigu bi trebao imati svaki političar, i prije spavanja bi je trebao prelistati i ako bi uspjeo rahat da zaspi, da bog da se ne probudio“. Šta želim da kažem? Ta riječenica nosi nekoliko poruka, jakih poruka, znači rekao je: političari, nije rekao komandanti, oficiri i tako dalje, što znači da su sve što se dešavalo i sve počinjene zločine pripremili političari, organizovali i omogućili izvršiocima zločina da počine zločine. Međutim, vrlo je malo do sada procesuiranih političara, gotovo nikako, a između ostalog želim da kažem da sam tu knjigu uručio zamniku glavnog tužioca Tužilaštva Bosne i Hercegovine, međutim oni očito spavaju, ništa do sada nisu poduzeli, niko još nije odgovorao za zločine nad djecom Sarajeva, iako je ubijeno po nekim izvorima 1600 djece. Prošlo je 6-7 mjeseci, međutim ništa se nije poduzelo, a evo samo ću navjesti najsvježiji primjer: juče je bila godišnjica zločina gdje je ubijeno sedam najmlađih građana ovog grada jednom granatom u jednom trenu. Pa zar nije dovoljno? Takvih slučajeva ima mnogo, zar i to nije dovoljno da se neko nađe na optuženičkoj klupi da odgovara za te zločine? Želim na kraju da kažem: istina, najbolje bi bilo kroz udžbenike zbog budućih generacija i mladih, a pravda naravno, kao što sam i rekao, a posebno političke elite. Hvala.

Zoran Pajić: Hvala lijepo. Izvolite, gospodine. Molim vas. Poslije ove intervencije gospodina koji sada ide za govornicu moraćemo da završimo jer naših 60 minuta je isteklo za ovaj panel.

Lush Krasniqi: Izvinite što se ponovo javljam, u mom prvom izlaganju rekao sam jasno da čistimo svi u našem dvorištu, a posle da izađemo zajedno na put i da čistimo zajedno put ka budućnosti. Hoću da kažem gospodinu Simiću iz Ministarstva pravde Srbije da im je dosta posla ostalo u njihovom dvorištu. Mi na Kosovu imamo naš sistem pravde, imamo Evropsku misiju EULEX-a i prisustvo Haškog tribunala, tako da nema nikakve potrebe da ministar Simić priča u ime Kosova. Nismo ovde da se napadamo, već da radimo zajedno. Hvala.

Zoran Pajić: Hvala. To vi tražite od mene izuzetak da napravim. Izvolite. Munira kaže: mora se. Samo izvolite.

Azra Jasavić: Dobar dan svima. Ja sam Azra Jasavić, advokatica iz Podgorice. Zahvaljujem zbog izuzetka, ali mislim da je bilo vrijedno, a reći ću zbog čega. Dolazim iz Crne Gore i niko od učesnika, pa ni gospodin moderator Pajić, kao i koleginica iz Srbije nije pomenula da nema predstavnika Tužilaštva iz Crne Gore. Mi imamo jako interesantne slučajeve. Imali smo etničko čišćenje Bukovice, jer više Bošnjaka nema u Crnoj Gori na tom terenu. Oni su uglavnom našalost u Bosni. Mi želimo da se naši Bošnjaci vrate u Crnu Goru, to je prosto očigledno nemoguće iz razloga što Tužilaštvo crnogorsko kada je obuhvatalo optužene i kada je radilo na sačinjavanju optužnice očigledno nije odradilo dobro svoj posao. Drugi slučaj veoma interesantan jeste slučaj deportacije bosanskih izbjeglica. Mi smo iz Crne Gore deportovali bosanske izbjeglice i te bosanske izbjeglice su završile tragično. To je zaista nešto što leži kao veliki teret crnogorskom Tužilaštvu. Imamo dvije oslobađajuće odluke, prvostepene i očekujemo drugostepene odluke, vidjećemo kako će crnogorsko pravosuđe reagovati na te odluke. Nakon pravosnažnih okončavanja tih odluka svakako da će crnogorsko pravosuđe imati priliku da polemiše stručno i profesionalno što ste, gospodine Pajiću, rekli vi: profesionalci istim jezikom govore. Kada govorim o žrtvama, oni govore istim jezikom. Majke koje su izgubile djecu, govore istim jezikom. Pravnici koji znaju šta je činjenično stanje i ko jeste odgovoran i po komandnoj odgovornosti, i ko im je nalogodavac, i ko je izvršitelj, takođe mogu argumentovano da oko toga polemišu. I ne zaboravimo da su svi ovi zločini koje mi ovde pominjemo nastali zato što je došlo do jednog po meni morbidnog državno-pravnog oblika koji se zvao Savezna Republika Jugoslavija. Da nije bilo podrške predstavnika elite iz moje republike, ne bi bilo moguće da se formira Savezna Republika Jugoslavija. Zahvaljujući činjenici da je crnogorsko rukovodstvo omladinsko dalo podšku...

Zoran Pajić: Ja ću vas, molim vas, prekinuti. Mislim, idete izvan okvira ovog našeg panela.

Azra Jasavić: Ali priča je, pitanje je zašto nema predstavnika Tužilaštva iz Crne Gore, jer bi bilo veoma interesantno proveriti koga su obuhvatili kao optužene za etničko čišćenje Bošnjaka iz Bukovice i koga su obuhvatili kao optužene za deportaciju bosanskih izbjeglica iz Herceg Novog 1992. godine. Zahvaljujem.

Zoran Pajić: Hvala. To na kraju jeste pravo pitanje. Ja vam se zahvaljujem na ovoj intervenciji. Da li neko od panelista želi da kaže kratak komentar. Gospodin Simić. Izvolite.

Vojkan Simić: Ja bih hteo samo da se osvrnem kratko na ovo što je govorio gospodin Lush Krasniqi. Dakle, ja podržavam ideju da svako čisti u svom dvorištu, a moja namera nije bila da prozivam Kosovo, nego da upravo sa aspekta žrtava ukažem da postoje neke činjenice koje nisu raščišćene a postoje ozbiljne indicije i dokazi da se nešto u tom smislu dogodilo; upravo s aspekta žrtava je bitno da se utvrde prave činjenice o tome šta se dogodilo. Mogu da izrazim sumnju u očekivanja s obzirom da je prošlo 7 godina od tada, i da ništa nije urađeno. I zato sam pomenuo UNMIK i EULEX. Ali to je dobronamerno, dakle nije u cilju bilo kakvog sukobljavanja. Takođe i gospodin Gjetaj je pomenuo da je kalkulirano sa izručenjem generala Mladića, i moram da kažem da to apsolutno nije tačno. Hvala.

Zoran Pajić: Zahvaljujem svim učesnicima ovog nadasve efikasnog i zanimljivog panela, i ja prepuštam ovaj mikrofonski svom prijatelju Draženu Laliću, profesoru sa Fakulteta političkih nauka.

Tranziciona pravda iz ugla epistemološke zajednice

Dražen Lalić: Moje ime je Dražen Lalić. Ja sam profesor na Fakultetu političkih znanosti, i zapravo osnovni razlog zbog kojega sjedim tu i imam ovu nezahvalnu dužnost da sa ovoliko mnogo panelista upravljam, a posle ćemo vidjeti kako ćemo to obaviti, je ova knjiga. Napisali smo je, to je *Suočavanje s prošlošću u Hrvatskoj*, napisali smo je Kruno Kardov, ovdje prisutna Vesna Teršelič, voditeljica Documente i ja, na osnovu jednog velikog istraživanja. Koristili smo i kvantitativne i kvalitativne metode suočavanja s prošlošću u Hrvatskoj. Ali zapravo osnovni razlog zbog kojeg se ja osobno zanimam za suočavanje s prošlošću, pa i kao aktivista civilnog društva, i kao znanstvenik se time bavim, je u jednoj bizarnoj činjenici iz mog života; to je osnovni razlog, ima ih više. Ta je bizarna činjenica sazdana u tome da sam ja za zločine počinjene 1945. godine, mi to u Hrvatskoj nazivamo Blajburg, a i Križni put, saznao negdje tek 1985. godine, znači u dobi od 25 godina. Ja sam iz partizanske obitelji i moj djed je poginuo u Drugom svjetskom ratu. I saznajući za te zločine tako kasno, ja sam onda razgovarao s ljudima koji su bili u mojoj blizini i shvatio sam da neki od mojih prijatelja ili dobrih poznanika su imali djedove s druge strane, pa i pojedini da su imali djedove koji su nastradali u Blajburgu. Meni je to bila strašna činjenica. Jako sam se teško osjećao, i kao čovjek zbog svog odnosa prema njima, pa i kao akademski građanin, diplomirao sam politologiju i tako dalje. Osnovni razlog zbog kojeg smo mi ovdje je da se ne ponovi ta situacija, da jedan akademski obrazovani građanin u jednom totalitarnom sustavu, ili sustavu koji je naizgled demokratski a zapravo je totalitarni, da nema spoznaje o strašnim stvarima koje su se dogodile, ubojstvima ratnih zarobljenika, od kojih su neki vjerovatno zaslužili svoju sudbinu, ali mnogi nisu zaista zaslužili, a i nitko nije zaslužio da ga osude tako bez suđenja, bacaju u jame i tako dalje. Mi smo živjeli, većina nas iz bivše Jugoslavije, u

tom sustavu, ali mislim da se i sistem promijenio i da sad živimo ili trebali bismo živjeti u demokraciji.

Zapravo ovo što sam vam ja sada rekao to je moj osnovni pristup epistemologiji, kako je ovdje nazvano *Tranziciona pravda iz ugla epistemološke zajednice*. Ja bih htio pojasniti nekoliko pojmova kako ih ja shvaćam. Tranzicionu pravdu shvaćam ponajprije u ovom smislu suočavanja s prošlošću. To znači da u ovoj promjeni velikoj, u ovom procesu koji je dugotrajan, težak, složen, od autoritarnih do demokratskih sistema da mi moramo se suočiti s istinom i s pravdom. Građani Hrvatske, pa siguran sam i drugih zemalja imaju veliku potrebu za istinom i pravdom, posebno istinom i pravdom koja se odnosi na ratne zločine i na ubojstva i silovanja i mučenja i sve ono što je nažalost pratilo poslednje ratove na području bivše Jugoslavije. I u tom smislu neko koristi pojam *suočavanje s prošlošću*, neko *određivanje prošlosti*, *svladavanje prošlosti*, eto ja to nazivam suočavanje s prošlošću, znači s onom prošlošću zločina, ubojstava i tako dalje. Druga stvar, epistemološka zajednica: zapravo se radi više zajednica, to je jedina moja primjedba, osim prevelikog broja panelista, ali drago mi je što ste vi svi tu. Znači, ima više zajednica. Postoje različiti načini na koje dobivamo saznanja, na koje stičemo spoznaje o ratnim zločinima, ubojstvima i svemu onome mučnome što se dogodilo u ratovima na području bivše Jugoslavije. To nije samo akademska zajednica kojoj ja pripadam. Ovdje među nama su neki stručnjaci. Zar spoznaje o suočavanju s prošlošću nam ne donose brojni stručnjaci, psiholozi, defektolozi, i drugi koji izravno rade sa žrtavama? Konačno, ovdje su mnogi novinari. Zar i ti stručnjaci i profesionalci ne doprinose, pogotovo oni prikupljanjem informacija i interpretiranjem činjenica vezanih za rat? Mogli bi nabrojati još neke druge profesije, ali jasno vam je što hoću reći. Osim znanstvenika, time se bave i stručnjaci. Ali osim znanstvenika i stručnjaka time se bave i umjetnici. Mi smo ovim našim istraživanjem ustanovili da je vrlo važan taj subjektivni odnos prema prošlosti, prema ovoj nasilnoj prošlosti. Znači, ta promjena koja se dogodila od Drugog svjetskog rata, i pogotovo Prvog svjetskog rata, kada ljudske sudbine i nisu toliko bile važne, u ovim ratovima na području bivše Jugoslavije i nekim drugim zbivanjima to individualno postaje jako važno, a ja mislim da tu umjetnici daju posebno veliki doprinos. To je jedan proces koji je počeo nakon Drugog svjetskog rata i nebrojeno je mnogo umjetničkih djela koja su nam pomogla, svima nama, meni sigurno, aktivistima, nema aktivista koji nije gledao filmove i čitao te knjige. Znači, umjetnici su nam jako važni. To znači, epistemologiju shvaćam, ako mi je dopušteno, mislim da to dijelim, na temelju kontakata sam to shvatio i sa mnogim drugim panelistima ovdje, shvaćam epistemologiju kao jedan način prikupljanja saznanja, spoznaja o tim mučnim događajima i ubojstvima, i sličnom, koji su vezani za ove ratove. Znači, to je ono osnovno što sam ja htio reći, što se tiče sadržaja.

Što se tiče načina, to je mnogo komplicirano. Kako ćemo danas raditi? Imamo više panelista, i kažem, drago mi je što su svi danas s nama, i jako bi važno bilo da nakon njihovog izlaganja da se provede rasprava. I zapravo bez te rasprave, ako rasprava ne bude kvalitetna, možemo reći da nismo u potpunosti uspjeli. Zato sam ja već osobno u izravnom kontaktu i drugi ljudi iz organizacije ove konferencije, zamolili paneliste da pokušaju skratiti ta svoja izlaganja, a ja ću im pokušati dati nekoliko pitanja za koje mi se čini da su posebno važna za ovaj ugao ili kut gledanja i problem tih ratnih zločina, ubojstava iz prošlosti, tranzicione pravde u cjelosti, i ta pitanja ako je moguće da svi zajedno promislimo o tome i da u raspravi pokušamo odgovoriti na ta

pitanja. Polazeći od jedne rečenice, u stvari to je bio moto, Mišela de Montenja (Mishel de Montaigne), on se pitao, taj veliki francuski filozof: "što znam?" Idemo slijedom toga se upitati što znamo o ratnim zločinima i ubojstvima i tim nesretnim događajima iz prošlosti. A kad pogledamo istini u oči, onda možda shvaćamo da je pravo pitanje: što ne znamo o tome? Naše znanje o tome je vrlo ograničeno. Znači, nadalje koliko znamo i koliko ne znamo? Znači, što i koliko znamo, što i koliko ne znamo? Onda je sledeće pitanje kako društveni kontekst utječe na ono što znamo i ono što ne znamo o tome. Nadalje, mislim da bi bilo vrlo, vrlo važno odgovoriti na pitanje kako kritički vrednovati ono što znamo i doznati ono što ne znamo, a da to bude zasnovano na objektivnoj spoznaji, a ne da gledamo isključivo iz kuta svoje etničke ili druge zajednice. To znači da ne gledamo ideološkim očima na to. I mi recimo, ako mogu zaista još dva pitanja postaviti, zašto ne znamo, zbog čega je naše znanje o tome, i to je moja hipoteza, tako malo, oskudno. I još nešto na poslijetku, kako možemo pridonijeti tome da unaprijedimo naše znanje? Znači, koji akteri nam mogu pomoći? Što institucije, danas se posebno često spominju institucije, što institucije rade na tome da nam pomognu, nama iz civilnog društva, ili nama iz znanosti, ili novinarima i drugim akterima, da unaprijede svoje znanje? Prije svega tu mislim na vlasti, različite vlasti, kako možemo stimulirati vlasti da nam pomognu da steknemo onakvo znanje o ratnim zločinima i ubojstvima iz prošlosti koje bi bilo istinito, znači zasnovano na istini, koje bi bilo argumentirano, znači zasnovano na činjenicama i koje bi bilo plodno, znači služilo bi kao osnova za široku akciju, ne samo nevladinih organizacija i civilnog društva, nego različitih aktera društva? Jer ja mislim da bez spoznaje, objektivne spoznaje onako kako smo je definirali, i ne može biti uspješnog suočavanja sa prošlošću, a ni tranzicijske pravde u cjelosti.

To je bio malo duži moj ekspozé, žao mi je ako sam odužio. Sada predlažem da krenemo s desne moje strane, tako smo se dogovorili, i molim paneliste da budu što kraći, i drugo, ako mogu dati odgovore na ova pitanja koja sam ovdje predložio ili možda da oni predlože neka dodatna pitanja. Prvo pozivam, ja ne čitam, dug je popis, nemamo previše vremena, ne čitam ko je sve danas s nama, neki eto i nisu, mislim da nisu došli Svetlana Slapšak iz Zavoda za balkanske mediteranske studije i kulturu, Ljubljana, Slovenija, i mislim da s nama nije tu Dragan Cvetković, Muzej žrtava genocida, Srbija. Ali ko je danas s nama i ko će govoriti, idemo jednu po jednu osobu, a te osobe, panelisti koje će govoriti možda s obzirom na to da se neki panelisti zbog nedostatka prostora i nalaze tu u publici, pa onda možda da ustupe svoje mjesto panelistima koji su da, tako kažem, sada na rezervnim klupama, što ne znači da su lošiji igrači. Znači, prvo imamo Diane F. Orentlicher iz Washington College of Law, United States. Izvolite.

Diane F. Orentlicher: It's really a pleasure to be back in Bosnia, at the city that has claimed me and claimed my heart for many, many years. I have to say, because I'm now on leave from teaching that although my remarks really add to reflect my research as a scholar, I'm not speaking on behalf of the State Department, so apologies for having to say that, but I always have to say that. I am mentally trying to adjust what I have planned to talk about to these really important and fundamental questions that the moderator has asked and maybe I could try to get at some of his questions this way: I think, although I understand your questions in this conference to be primarily about how societies who have lived through these terrible atrocities

acquire a shared knowledge and acknowledgement of what was done and by whom. I am going to maybe switch this a little bit and talk about what scholars, like myself, from other countries, who have studied many societies' efforts to come to terms with the past, what we've learned from the experience here. And the reason I think it's an important question is that there is this extraordinarily robust field now of transitional justice, which has invested a lot of energy and effort in the past twenty years in trying to assist in the delivery of justice in the aftermath of the atrocious crimes. And in the course of this, many of us have developed some fairly sophisticated ideas and theories about what justice and The Hague, for example, will mean for societies that have experienced terrible crimes. I think it is very important for us to make sure that our own notions of what's important are really tested by what victims need. And, so let me say a few words about what I think I've learned in recent years, and what I'm going to say, briefly, is based on some research I did just before I joined the Obama administration. And the research was an attempt to understand what the impact of the Yugoslavia war crimes tribunal, The Hague tribunal, has been in Serbia and Bosnia. So really, this was an effort to understand the relationship between international justice and transitional justice in the region. One point that came through very clearly in my study of Bosnia was that a point that I think is very obvious to people here, and was reiterated by many speakers this morning, but which is often lost in international literature, is that justice itself is one of the most important reasons why victims wanted to see the ICTY established. Again, that's an obvious point. But, again, in the scholarly literature about these tribunals you often see a very sophisticated discussion about deterrence and reconciliation and other values, all of which are important; but very, very surprisingly little acknowledgement of the importance of justice for its own sake, as many people told me, when I asked them why they thought the ICTY was important. So, again, obvious point to you, but surprisingly not obvious to many other people...

And when I asked people in Bosnia, when I was doing a study here to describe their expectations of the ICTY and their perception of what it's contributed to their own experience of justice, they very often – the responses I would get are first of all a long list of criticisms of the ICTY, disappointment in a number of aspects of the way justice has been delivered, and I will come back to those in a moment, but then at the end of that, a very strong, usually, almost always in fact a strong affirmation of the importance of justice itself, which often was not reducible to anything else. It was justice again, 'justice for its own sake,' was a phrase many people used. And many victims whom I've interviewed were emphatic about how important that was and again it's not a point that's sufficiently appreciated by scholars in my world. Many people also emphasize to point that gets more to the heart of what this conference is concerned about and that's a form of personal knowledge that has to do with knowledge about the faith of loved ones, and I don't think I need to say more about that, that's a point that many speakers have emphasized today. Acknowledgement by communities in the region of violations committed by members of their own national group was often identified as a separate goal for the ICTY. It was identified as something many people hoped the ICTY would spur, and in which there was a lot of disappointment, and again, others have touched on that and we'll touch on that, so I'm not going to say more about that, but what I'd like to do is to very briefly identify some of the causes of disappointment in the ICTY and

sort of as a frame for these specific points. Again, none of this will be surprising to people here.

One of the striking points that came through in my interviews with people in Bosnia was that people here did not experience justice as something you either get or don't get, but rather as something that you may partially receive, imperfectly receive... But again as I said earlier, there was a strong consensus that having the justice the ICTY delivered was better than having no justice at all, but that more justice was necessary and that too was one of the points that came through this morning.

Let me just identify some of the aspects of the ICTY's operations that were either disappointing or particularly welcome. In terms of disappointment, or frustrations with the ICTY, there were several aspects of its work that were frequently identified. One, the length of trials – people repeatedly emphasized and have in the short time I've been here on this visit, how long trials are and how long they had to wait for justice. Another common frustration is the length of many sentences imposed on people who committed serious crimes, as well as the early release of people who were convicted of terrible atrocities; deep frustrations with proceedings in which defendants represent themselves and use their trials as a political platform; frustration with the degree to which these defendants have not been adequately controlled by the court was often cited as a profound frustration.

And in the final one I'll mention, again just because I'm keenly aware of the shortness of time, for year after year, after year, when I came here I heard over and over again, frustration with the fact that Mladić and Karadžić were still at large and people would say to me over the years, as long as these two are at large, this will overshadow everything else the ICTY has accomplished. One of the reasons, frankly, I looked forward to being here today is that I was very eager to hear, sort of, a discussion of what it meant for Mladić finally to be arrested. I've been struck by a fact that it hasn't been mentioned very often today, and maybe later in the discussion we can hear more about that. I could go on at length, but I better not, so let me stop here.

Dražen Lalić: Thank you. Na prošlom panelu je moderator davao neke komentare, tako da ja zbog kratkoće vremena neću davati, osim ovih metodskih komentara. Toliko je zanimljivo bilo da vas nisam mogao prekinuti. Slijedeći je Eric Gordy, on nam dolazi iz Velike Britanije. Izvolite.

Eric Gordy: Thank you. I'll speak in English because it's my native language. And I've been instructed to be brief, so I will be, and what this means is that I won't really be able to go into much detail or to talk about evidence from materials that I've gathered, but what I can do is present a thesis to you and in some broad outlines.

So the first question that I think we can ask is how can we assess the trials and efforts at transitional justice that have been carried out so far? And in fact I'll talk entirely about trials. Some other colleagues have done more work on commissions; and here especially about the trials before the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia... Now, this is probably not the place, I wouldn't be able to give a full assessment of the quality of trials and procedures at the International Criminal Tribunal. I think we all know that there have been many criticisms, we've just heard about some of them and I would expect that people in this room pretty much know

what all of those criticisms are. So I won't go into detail about that. What I will say is that this Tribunal represents the first effort by an international organization to form a judicial chamber. Previous instances were military tribunals like the International Military Tribunals in Nuremberg and in Tokyo, that were carried out quickly with lower standards of evidence and lower abilities of defendants to carry out a defense and under pressure. If we want to take all these procedural considerations into account, and talk about the quality of evidence offered, we could say that the International Criminal Tribunal has offered the best international trials in terms of quality of law that have been carried out so far, even though they are certainly far from perfect. We could even say that it's better than what's been done since, looking at the mostly unrealized potential of institutions like the International Criminal Court, and some other international trials that are barely worth mentioning, like the trial of Saddam Hussein. But I think from the point of view of researchers, the greatest contribution that has been made by the Tribunal was one that has only partially been made so far and that is the construction of a body of documentation and evidence, that means that the violence that occurred during the wars in the 1990s in the former Yugoslavia, is the most thoroughly documented violence that there is. This is a range of evidence that not only prevents denial, that is to say it has political importance, but is of capital importance for researchers. What we have seen of this is the material that has been introduced in open sessions in the Tribunal. The Tribunal has much more evidence and that's why I would suggest the priority for all researchers should be the material that has been gathered by Tribunal researchers should be made available and I mean not only the material that has been introduced in open court, but I mean all of it, including material that was used in closed sessions and the material that was not used at all.

Having praised the Tribunal, I will offer a criticism, and that is that the Tribunal was always faced with the question and that is how many cases would need to be tried and processed in order to achieve something resembling justice. And what I will suggest is that this is a question to which it was never possible to find a satisfying answer. Any number would be too high or too low, any proportions would be criticized, and this is the question that will remain.

A final point that I would make about trials would be about domestic trials, and rather than assessing the record of domestic trials so far, I would simply point out that as we know in the future all trials will be domestic.

Now, we have a second large question here and that is: with reasonably good trials having been conducted, at least in the areas where I have been researching and I have concentrated my research in Serbia, there has been very little motion in public opinion, very little use made of the information that is produced by those trials – now that isn't to say that there has been no motion; I've been able to track some motion from 2000, where the state of most widespread opinion can be described as pure denial, to something more like relativization, trivialization, shifting attention to other topics, but what's remained is a kind of understanding of the information that's been produced in an ideological key, dismissing evidence that is produced by calling crimes as acts of defense or by calling them victories, or criticisms of the institution itself.

So this is a problem in the indication then, is that trials are not enough to achieve something like justice in terms of the way that people think in public. And why is

this? Part of this may be a problem with the nature of trials, that is trials are a legal process, they are not conversations, they are not, despite the way they're depicted in films and television dramatic events, they are usually technical processes, and they are not designed to give recognition or satisfaction to victims. So what that means is that if we want the kind of recognition and satisfaction to occur that would lead to the development of peaceful relations, something has to happen other than trials and there we can ask the question "who do people trust?" in terms of receiving an understanding information about the recent past. If you want to talk about trust in political institutions and related ones, levels of trust there are very low. The same can be said for media. If you look at surveys and this is something that is even more marketed in this region than in other regions, the people that are trusted in survey reports are other people; Hearing and recognizing personal stories, having insight into people's feelings.

So with the facts more or less established, the legal processes, what's needed are opened, non-technical processes to which people have access, which they can understand, and which would allow for the exchange and recognition of experiences.

Dražen Lalić: Thanks to colleague Gordy and next is Mladen Ostojić. Dobro, sljedeći je Mladen Ostojić, University of London, Queen Mary, Velika Britanija. Izvolite.

Mladen Ostojić: Dobar dan. Ja ću da izađem malo iz okvira koji nam je dao Dražen, da bih govorio o nečemu što znam. Ono što ja znam, ja sam proveo poslednjih četiri godine istražujući odnos srpskih elita prema Hagu. Tako da se nadam da će to pomoći razumevanju tranzicione pravde u okviru ljudi koji se bave tom temom na našim područjima. Ja mislim da je u stvari jedna od ključnih pouka Haškog tribunala to da međunarodne inicijative za tranziciju pravdu ne mogu uspeti bez podrške domaćih političkih elita. Ja sam došao do zaključka da je suštinski razlog za taj neiskreni odnos srpskih elita prema Tribunalu, to što su srpske vlasti pretežno doživjele Tribunal kao pretnju za stabilnost i legitimitet institucija u Srbiji. Zašto? To je bila pretnja za stabilnost zato što su političari bili duboko podeljeni po toj temi, i to je dodatno dovelo do polarizacije političkih prilika u Srbiji. Drugo, postojao je veliki otpor u okviru bezbednosnih službi, vojske, koje su se u jednom trenutku okrenule protiv vlasti, što se pokazalo sa pobunom Jedinice za specijalne operacije ili sa ubistvom Zorana Đinđića. Znači, taj strah od destabilizacije je u stvari doveo vlasti da sve više teže ka tome da ubede optuženike da se sami predaju, umesto da ih hapse. To je naravno kulminiralo sa politikom dobrovoljnih predaja, sa kojima je država praktično stala iza optuženika. To se naravno desilo i u Hrvatskoj i donekle u Bosni, i to je jedna politika koja je dovela do toga da su ljudi prebačeni u Tribunal, ali u isto vreme potkopala ciljeve tranzicione pravde, jer je dovela do socijalizacije zločinca u društvu. Znači, otuda mi imamo toliko malu podršku Tribunalu koja se kretala oko 15 posto stanovništva tokom protekle decenije, i otuda su zločinci doživljeni kao heroji. Drugi razlog za podozrenje srpskih vlasti prema Tribunalu je strah da bi suđenje Miloševiću moglo implicirati odgovornost države za genocid. Srpske vlasti su prebacile Miloševića u Hag misleći da će to dovesti do povećanja ugleda Srbije u svetu i da će to doprineti suočavanju sa prošlošću u Srbiji. Međutim, prenos suđenja je doveo do porasta njegove popularnosti u Srbiji, a optužbe za genocid su ugrozile poziciju Srbije u sporu za genocid pred Međunarodnim sudom pravde. Znači, iako to

nije javno nikad istaknuto, taj strah od spora za genocid je jako uticao na odnos vlasti prema Tribunalu. I to je dovelo do toga da je država tajno pružala pomoć Miloševićevoj odbrani i što je tražila zaštitu za određene dokumente, to su ti čuveni zapisnici VSO. Oko toga je bilo dosta polemike, kontroverzi, ja neću da ulazim u to. Ono što hoću da naglasim ovde, to je da je suđenje Miloševiću suštinski dovelo u pitanje legitimitet države Srbije i da je to okrenulo i one ljude koji su u okviru srpskih vlasti bili iskreno privrženi postizanju pravde i istine da se okrenu protiv Tribunala, odnosno da više ne podržavaju Tribunal, je l'. Znači, u tom smislu je suđenje Miloševiću i pogotovo spor za genocid suzio prostor za kazivanje istine u Srbiji. Znači, da zaključim, šta je pouka iz svega ovoga? Pouka je da buduće inicijative za tranzicionu pravdu mogu uspeti samo ukoliko se uvide njihove političke konsekvence. Znači, cela svrha tranzicione pravde je da se povrati legitimitet, kredibilitet i poverenje u državne institucije. Ako te inicijative imaju suprotne efekte, one su osuđene na neuspeh. Hvala na pažnji.

Dražen Lalić: Hvala kolegi Ostojiću. Ja molim paneliste da se usmjere na ova pitanja spoznaje ponajprije, jer mislim da ovo što je kolega Ostojić, inače vrlo zanimljivo govorio, djelomice je i tema nekih drugih panela danas. Znači, idemo se usmjeriti ako je moguće na ona pitanja: što znamo, koliko znamo, kako da više saznamo, kao preduvjet za tranzicijsku pravdu. Sljedeća je Jasna Dragović Soso, ona radi na University of London, Velika Britanija, profesorica Međunarodni odnosi.

Jasna Dragović Soso: Hvala vam mnogo, ja sam vrlo zadovoljna da sam ovde i da imam prilike da vas upoznam i da čujem vaše mišljenje. Ja u stvari radije čujem vaše mišljenje, nego što imam nešto mnogo da izložim. Pošto ja od mladosti ne živim ovde i radim u Engleskoj i na engleskom jeziku, ja ću vrlo kratko izlaganje održati na engleskom. Naravno, posle toga možemo diskutiju i na našem.

My presentation today is very short. It's basically asking two questions: one is where are we in terms of transitional justice in the region and what is missing and in particular because I think we do need to recognize that despite the general nature of the topic here we are here really looking at one particular initiative REKOM, I would like to perhaps try and see where REKOM might fit in to what is still needed.

Now, my colleagues have mentioned a number of important achievements and I agree very much with that, I think in particular I would highlight the level and the amount of the documentation that we have from the ICTY and also from other institutions, not least the NGOs, that have been very active in gathering information about the wars of 1990s. So we have a certain amount of documentation that is really quite unprecedented and important.

The second point I would like to make in terms of the positive aspects of where we are in terms of transitional justice is that the political climate is changing, I think, in the region, in certain parts of the region, certainly, and I think that perhaps, now there is more space for initiatives that failed in the past. And notably, here I am thinking of the recent apologies, no matter how lacking, are an indication of the change of attitude, to some degree.

And the third positive thing I would like to highlight is in fact you people – the NGOs, who have remained extremely active on these issues, despite the certain time laps and are working very hard on producing documentation, organizing meetings,

consultations, and I think that needs to be recognized. There's a lot of hard work involved here.

There are, of course the number of remaining problems, I think they've been highlighted – I was particularly interested in the session of the victims' organizations this morning and the level of, the lack rather of responses to some of the very precise, sometimes practical questions about things that they have not received from existing institutions and from existing initiatives. Whether this relate to reparations, identities of missing persons, or other types of practical issues that relate to them. So this is something that needs to be addressed, and I'm not really sure whether REKOM is the place to address that, or whether we need more advanced roots initiatives and official approaches to these issues that might be more useful here.

There are also problems with judicial reform that we also heard about. The thing that I would just briefly like to highlight and why I think REKOM does play a role concerns the level of public debate in the region about the past. And I think as Eric has also pointed out there is a lack of trust in institutions; when the institutions have carried out certain actions, whether it be the transfer of Mladić, or, for example Serbian parliament's apology for Srebrenica, the level of debate, as far as I could tell, what struck me was how limited it was and how the same kinds of discourses that we've heard all along since 1990s, have reappeared in that context. And so, one of the aspects that I think is important is that there is no sort of official or other really big agreement in the region about what happened, why it happened, even about some of the numbers which are being contested.

So, this is of course on the level of national truths, different national truths. This is something that has been mentioned, but I think, even in one particular national group, you have tremendous amounts of disagreement about even the basic facts of what happened. So, this is something where I think REKOM can play a role in terms of getting an official body, because it would be an official body, establishing certain basic facts as a platform for discussion. Now REKOM could not be a panacea by any means and I think Nataša Kandić has emphasized that it is one initiative among many and there have to be others. But I think what it could do is establish a certain level of factual evidence that we can accept on all sides, on the basis of which we can then have a public debate. And this is something where, I think, REKOM does have a role to play, of course, if it manages to overcome the considerable obstacles that are still in its path. So I would just like to finish there. Thank you.

Dražen Lalić: Hvala. Sljedeći ima riječ Christian Axboe Nielsen, on radi na Filozofskom fakultetu Aarhus University i profesor je na vrlo zanimljivim studijama South East European Studies, znači bavi se upravo ovim našim područjem. Izvolite.

Christian Axboe Nielsen: Hvala, ja ću biti kratak. Samo da najprije kažem da sam historičar po struci i da sam radio niz godina kao analitičar u Haškom tužilaštvu, i kao što je Diane ranije rekla, ja bih isto, bez obzira što više ne radim za Haški sud, morao na početku da kažem da pričam tu u svojstvu profesora iz Danske, a ne kao bivši saradnik Haškog tužilaštva. Međutim, kad pričamo o pitanju šta znamo, a šta ne znamo i kako znamo ono što znamo o raspadu Jugoslavije, o zločinima u bivšoj Jugoslaviji, onda mislim da dosta, mnogo toga kao što su neki drugi rekli, to znamo

upravo zbog te činjenice da je bio taj Haški sud i da oni imaju tu obimnu dokumentaciju o ratovima u bivšoj Jugoslaviji. Ja sam bio analitičar koji se bavio čitav niz godina bavio sam se MUP-om Republike Srpske i MUP-om Republike Srbije i MUP-om Crne Gore, i zbog toga sam ja lično, ja ću malo pričati i o svom epistemološkom otkriću, ovo je teška riječ čak i za naučnike, ali hoću da kažem da sam lani čuo jednu pres konferenciju, i sad koje čudo – ja se slažem sa Ivicom Dačićem, što nikada ranije u životu nisam, ali kaže gospodin: kad se raspadala Titova Jugoslavija, preživelo je samo bratstvo i jedinstvo kriminalnih grupa koje traje do danas. Eto, slažem se sa njim, pošto sam otkrio, ja kad sam došao kao mlad i naivan Danac u taj Hag, ja sam mislio da je nacionalizam rušio Jugoslaviju, da su nacionalisti iz svih nekih naroda rušili tu Jugoslaviju, a otkrio sam da su policajci koji su trebali čuvati Jugoslaviju, dosta često međusobno se lijepo složili i krenuli su ka rušenju te zajedničke države. Eto, imate sjajan primjer ovdje u MUP-u, u zajedničkom starom MUP-u Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine kako su neki Mandići i Stojići i Krešić i Delimustafići, i tako dalje, uradili svoj posao. Ali neću sad u detalje, nego hoću da kažem da ono što jasno proizlazi iz ove priče, dakle iz one cele priče koju sam ja proučavao, je da su ratni kriminal i organizovani kriminal dvije strane iste kovanice, u svim republikama bivše Jugoslavije. Ta veza, kao što je Dačić rekao, počinje već na kraju osamdesetih godina, a bogami traje i do dan-danas u svim MUP-ovima bivše Jugoslavije. Dakle, nacionalizam je bio sredstvo a ne cilj, a svi su rekli, evo, imate sjajan razgovor od početka maja 1992. godine kada Momo Mandić tu kaže: Kako ste, braćo ustaše? A ovi dole u Mostaru kažu: Kako ste, braćo četnici? A svi se lijepo slažu oko razbijanja zajedničkog MUP-a. A za mene kao istoričara i analitičara traganje za nekom objektivnijom, neću reći objektivnom, ali za nekom objektivnijom istorijom o raspadu Jugoslavije i o ratovima na ovom području, podrazumijeva ozbiljno proučavanje te sinergije i ključnih veza iz ratnog i organizovanog kriminala. Ali svi mi dobro znamo da je za budućnost ovih zemalja puno važnije procesuiranje, nego proučavanje tih zločina i zločinaca, kao što su predstavnici nekih organizacija jutros rekli: svi počinioци su do velike mjere još uvijek među nama i zbog toga, a ponekad su na visokim funkcijama u MUP-u, u državnim službama i tako dalje, i zato je najvažnije, po mom mišljenju, istražiti do dna sistematskih i strukturalnih veza između ratnog i organizovanog kriminala od početka raspadanja Jugoslavije do danas. I sad na kraju bih samo rekao da je neophodno procesuirati, i opet se slažem sa predstavnicima udruženja žrtava, neophodno je procesuirati neposredne počinioce, kao što ste vi rekli jutros. Ali ako ne radimo i kao naučnici i kao tužiocі nadalje rasvetljavanje kriminalnih vodećih struktura u bivšoj Jugoslaviji, imaćemo potpuno nekompletnu sliku historije, ali imaćemo i važne probleme sa kojima ćemo se dalje morati suočavati u ovim društvima i koji će stvarati ogromne prepreke za evropsku budućnost ove regije. Toliko. Zahvaljujem.

Dražen Lalić: Hvala kolegi Axboe Nielsen. Zaista se divim kako dobro govori hrvatski ili srpski svejedno. Molim? Ili bosanski, ispričavam se. Ili bosanski.

Christian Axboe Nielsen: To je sve samo dijalekat danskog jezika.

Dražen Lalić: Znači, jako zanimljivo izlaganje. Sljedeća je Vera Kržišnik Bukić. Izvolite, kolegice. Zaboravio sam reći, vi ste iz Instituta za narodnostna vprašanja iz Slovenije. Povijesničarka, je li tako?

Vera Kržišnik Bukić: Povijesničar, sociolog, jeste. Hvala lijepa na riječi. Pokušaću da govorim bosanski, koliko još uspijem govoriti. Bosanski, naime živjela sam tu 23 godine, makar sam rođena u Ljubljani, i sad dakle kao što je kazano, radim u Institutu za narodnostna vprašanja, prevedeno na bosanski – Institut za etničke studije, odnosno Institute of Ethnic Studies. Dakle, za razliku od mojih prethodnika, ja se neću baviti Hagom, neću se baviti pitanjima povjerenja, nepovjerenja, dakle tematikom o kojoj smo čuli uglavnom razočaravajuće riječi, već ću pokušati, kao što je također kolegica prethodnica kazala, nečim što nešto malo bolje poznajem. A to nešto je vezano za jedan poseban slučaj kroz koji želim da raspravljam o toj tranzicijskoj pravdi u suočavanju sa nedovršenom prošlošću. I taj slučaj je jedan dugotrajniji, dugotrajnija su zbivanja koja pratim već praktično tri decenije, a odnose se na takozvanu događajnost Cazinske bune 1950. godine i praktično koja u svojim posljedicama i učincima traje do danas. No, prije nego što bih prešla na to centralno svoje izlaganje, želim posebice pozdraviti sve vas koji ste učestvovali i učestvujete u dosadašnjim nastojanjima Inicijative za REKOM. Dozvolite naime, molim jednu misao o samom REKOM-u. Kao istoričaru i sociologu koji već decenijama izučava društvena zbivanja i kretanja na ovim prostorima, moram da kažem da sam očekivala pojavu jedne takve ili neke slične inicijative kao što je REKOM. REKOM vidim kao nužnu reakciju sfere civilnog društva na sferu samovoljne politike. REKOM se prosto morao dogoditi. Zašto? Zato jer takva inicijativa daje nadu u ipak mogućnost humanističke perpesktive razvija na ovim prostorima. Toliko za moj mali potrebni uvod. Dakle, ovaj skup posvećen je tranzicionoj pravdi. U svom nužno izrazito sažetom izlaganju želim prikazati tu opštu tematiku tranzicione pravde kroz prizmu konkretnog posebnog dugotrajnog društvenog zbivanja koje kao istraživač praktično pratim već tri decenije. Ta dugotrajna događajnost odnosi se na splet zbivanja koji je poznat u savremenoj istoriji kao Cazinska buna 1950. godine, odnosno kao ustanak seljaštva protiv komunističkog terora na Cazinu i u Kordunu nekoliko godina nakon Drugog svjetskog rata. Ujedno radi se i o višedecenijskim različitim svakojakim negativnim posljedicama kojima je bilo od strane komunističkog poretka izloženo tamošnje stanovništvo i čitav taj kraj. U svemu tome u širem društvenom okruženju uglavnom ništa se nije znalo. Sva ta zbivanja bila su tabu tema, čak i za istorijsku nauku, sve do 1991. godine kada je sa jednom debelom knjigom koja je nastajala u tajnosti, odjednom sve skupa detabuizirano. Makar se radi o dosta različitim procesima, mislim da se mogu povući i neke paralele između dva konteksta, procesa tzv. Cazinske bune i procesa REKOM-a. I da pođem, dakle oko ove knjige važno je istaći tri stvari. Prvo, knjiga je zahvatila sve bitne aspekte problematike, znači i REKOM bi trebalo da zahvati što je moguće više i složenije, kompleksnije aspekte problematike kojom se bavi. Dalje, drugo, u cjelosti je u knjizi naučno utemeljena i u najširim naučnim krugovima verificirana istina o tom događaju. Dalje, treće, nijednim naučnim argumentom knjiga nije osporena. I sada preskačem u sadašnjicu, znači 60 godina nakon tog jednog ustanka naroda protiv ne njegove države, države koja mu je bila otuđena i strana, i preskačem, 20 godina nakon objelodanjivanja pune naučne istine o svim tim zbivanjima. I pitanje glasi: da li pravda i stvarno stiže nakon svih

razjašnjenja oko te bune? Odgovor jeste očekivan: i da i ne. U većinskom smislu da, a u manjinskom pogledu ne. Koji je taj manjinski pogled? Protagoniste tog manjinskog pogleda možemo danas svrstati u bar dvije grupe: jedni su oni koji bi htjeli vlastitu krivnju i odgovornost, odnosno krivnju i odgovornost svojih očeva i rođaka svaliti na tek institucionalnu razinu sistema, te pri tome nemati nikakvog ličnog udjela u krivnji i odgovornosti. Drugu grupu nosioca tog manjinskog pogleda čine pak oni koji nekritički i slijepo automatski slijede danas neku konkretnu političku stranačku opciju. Međutim, ovo manjinsko interesno stajalište danas u ipak bar formalno demokratskom političkom okruženju nema prođu. Nema prođu zato jer je nedvojbeno rekonstruirana i utvrđena takva istina prema kojoj su neka zlodjela vršena i mimo, pa i protiv tadašnjeg legalnog sistema. Dalje, stvari su se u pogledu tranzicione pravde oko konteksta Cazinske bune dodatno zakomplicirale novim događajima glomaznih razmjera u narednih 20 godina, tj. u zadnje dvije decenije, kada je u periodu 1992. do 1995. godine buknuo građanski rat u Cazinskoj krajini. Posebno će trebati istražiti u kojoj mjeri su neraščišćeni računi oko zbivanja pod zajedničkim nazivom Cazinska buna 1992. godine utjecali na taj tragični međumuslimanski sukob u Cazinskoj krajini, jedini ratni sukob unutar istog etnosa na području ex-Jugoslavije, koju je inače uništio rat, kao što nam je poznato među različitim etnosima. I da na ovoj tački zaključim, u vezi sa pitanjem stanja i dostignuća tranzicione pravde oko problematike Cazinske bune. Hoću naime da zaključim sa poantom koja proistječe iz odgovora o tranzicionoj pravdi danas. Zašto hoću time da zaključim ovaj kratki ovdašnji osvrt? Zato jer to mogu da učinim, i zato jer mogu da na taj način ulijem optimizam i u širu raspravu oko ciljeva, organizacije procesa koji se pojednostavljeno kazano zovu Inicijativa za REKOM. Oko problematike Cazinske bune pravda je u ovom trenutku dospjela naime do značajne faze realizacije. Na općinskom vijeću općine Cazin sa glasovima u omjeru 5:1 prihvaćena je rezolucija o osudi totalitarističkog režima FNJR i masovnog kršenja ljudskih prava iz godine bune, te decenija koje su slijedile. Znači, radi se o donošenju važnog visokog političkog akta u samoj državi Bosni i Hercegovini i na nivou jedne zvanične vlasti. Nema tu nikakve međunarodne zajednice. Negdje je dospjela ta istina do te mjere u opticaj u sferu, u zrak, u etar da je ipak smoglo se snage da se totalitarizam i sva zlodjela koja su bila tada osude. Time je politika prema neprihvatljivoj praksi prošlosti pobjedila. Zauzela je jedan opće evropski prihvaćeni kurs. Samo da podsjetimo radi se naročito o rezoluciji Evropskog parlamenta o savjesti i totalitarizmu, iz 2009. godine. To je jedno. Drugo, promovisana je na adekvatam način i kultura sjećanja. Naime taj isti organ Općinsko vijeće općine Cazin donijelo je 4. maja ove godine odluku da 6. maj, to je dan Bune, bude utvrđen kao spomen dan koji će općina Cazin obilježavati svake godine. Poanta je dakle u tome da možemo zaključiti da pravda ipak stiže, kako u vezi sa problematikom te bune, tako ipak stiže i stići će u vezi sa problematikom koja je usko vezana za raspad ex-Jugoslavije. Zato sam i došla na ovaj skup da dakle prenesem ovu pouku, iskustvo u vezi sa jednom posebnom pričom, te time ohrabrim aktivnosti koje smjera REKOM. Makar imam kao iskusan istraživač i rezerve oko mogućnosti realizacije takvog ambicioznog projekta kakva zasigurno jeste Inicijativa za REKOM, o čemu možda ponešto u diskusiji ako za nju budem imala priliku. Hvala lijepo.

Dražen Lalić: Ja se zahvaljujem kolegici Kržišnik Bukić i divim se njenom optimizmu. Nagledali smo se toliko nepravdi koja je stizala, da čuti da pravda stiže je stvarno ugodno. Sljedeća osoba, govornica je Marlies Glasious, onda dolazi iz Nizozemske sa Amsterdamskog univerziteta. Izvolite.

Marlies Glasious: I am very honored to be here. I was particularly interested in participating in this session because my research is in international criminal justice. I'm particularly on the relation between international criminal trials and the establishment of truths. But it is not on this region and that's why I'll be very brief. It focuses mainly on African societies and on the investigations of the International Criminal Court and the Special Court for Sierra Leone. Most recent work was focused on Charles Taylor the first sitting head of state who, unlike Milošević, is likely to actually hear his verdicts in a few months.

First of all I want to make a point that I haven't heard yet and I think it's important, namely to just simply say that transitional justice faces impossible tasks. It is supposed to establish official truth about events, to end impunity for perpetrators, to give satisfaction to victims, to prevent future aggressions and atrocities and to repair traumatized societies. I think it is in itself unsurprising that it cannot fulfill all those aims and all the built up frustration maybe partly, certainly a result of mistakes that are made by organizations like the ICTY, but it is also in some way inevitable given the nature of the crimes that have occurred.

So, I would kind of turn the question around and ask how is it, and I'm looking particularly at the international criminal trials at the ICTY, how is it that we expect trials to give satisfaction, to give the sense of justice and possibly even to have preventive and repairing properties at all? And I think that when we turn to legal sociology, the theory of deterrence is actually unhelpful, because if we thought deterrence was the best thing, then the Bin Laden method should be the method of justice, and I think most people here don't believe that to be the case. Retribution, also, doesn't really claim to do something for the future of societies. I think a theory that helps us better in understanding how international criminal trials help is Expressivism, which says that we should look at these legal trials as a kind of theater, and I don't mean that in a negative sense, a ritual that communicates messages to society and I think that two messages that it can potentially communicate are firstly the crafting of historical narratives and their authentication as truth and secondly, the infliction of shame or sanction of stigma on perpetrators. And I think that international criminal trials have been very good at establishing the facts about crimes, as some of the people here have already said – extraordinary documentation, and it has to some extent (...) led to the shrinking of the space for denial.

But to think in another way, we can never expect international criminal trials to get us all the way in telling truth for three reasons. The first is that there is necessary tension between criminal procedure and historical truth telling in the case of mass violence. In a single trial, the prosecution's job is to place maximum responsibility with the person or the small group of people who are on trial. But in reality we know that crimes against humanity can only be perpetrated through the mediation of many people, hundreds of people. So what we get are only spotlights on a handful of people, and different trials give us different spotlights, that are somewhat in

contradiction to ourselves. So we have different truths for different trials. The second reason is that International criminal trials are funded, necessarily, we say in the kind of a euphemism by the international community, but it's primarily by the western states and these western states also contribute a lot of the personnel and hence, western audiences are likely to be privileged by prosecutors or at least this allows a pervasiveness of international criminal trials to paint a picture of international criminal tribunals as a western play thing, with western funding and western prosecutors leveling western accusations. And this relates to my third point and I think it is the most important point and it's probably blindingly obvious in the region, but I think that it's very important when it comes to truth telling. Criminal trials and high profile international criminal trials in particular, are an antagonistic game between a prosecutor and a defense. The possible weaknesses of the trial and its whole political setting are almost certainly going to be skillfully exposed by a clever charismatic high profile defendant and his lawyers in court. So you get not one, but two opposing narratives and sets of truth put forward to the public and the latter may discredit, not just the prosecution's accounts of things but even weaken, rather than strengthen the general public's faith in this way of doing justice. The problem gets compounded when the evidence for responsibilities higher up in the chain of commands or even outside the chain of commands is somewhat dependent on witnesses who were themselves guilty perpetrators of a crime. Now, in this theory of how it is supposed to work there is much emphasis on the judge's verdict as the final moment in which this naming and shaming is communicated, but it is doubtful what it does through the years of undermining it by well-spoken defendant that have preceded it. So I'm coming to my end now.

I think there are things that only international criminal trials can do and there are also things they cannot do. And the African societies in which I mainly work look with envy at the resources that the former Yugoslav countries seem to have – having international criminal justice, having domestic prosecutions, and they're also possibly having a regional truth committee – but of course, we do need to, and I come back to my beginning, also recognize that crimes against humanity cannot be technically fixed by a menu of transitional justice solutions and to some extent they can never be made right.

Dražen Lalić: Sljedeća je kolegica Florence Hartmann, za nju zaista vrijedi ona fraza da je ne treba posebno predstavljati.

Florence Hartmann: I wanted to address one aspect which was not mentioned very much, which is that the process of international justice will always remain incomplete if it does not imply changes in the historical narratives of the groups involved in the conflict and through that there is one element which is education. You have surely noticed that Article 45 of the proposed REKOM statute seeks specific mandate to make recommendations for mechanisms which will help integrate the established facts into the educational system. But it will take time before REKOM issues its final report and its recommendations are implemented and textbooks and specific materials are produced and teachers receive adequate professional training. So, for the time being, we have a post war generation which has already been educated through different and most often conflicting historical narratives in the

system in which history education and transitional justice have proceeded on two different tracks.

Everyone agrees that the representation of the past matters in post war societies, but so far this representation has been left in the hands of those who aim at mentioning divisions among the groups involved in the conflict instead of responding to the intense need of justice, democratization and inter-group reconciliation. The reformation of history will take a lot of time. It's always the case and it will be the case here. But maybe we can consider some mechanism before transitional justice mechanism and their finding impact on education reform. There are all the means that can help improve the public knowledge of the recent violent past and I would like to speak about one element – the media. They can contribute the established fact to be known, the accepted historical narrative do not white-wash acts that inflicted major suffering. Very few media and journalists in the region have taken up this task. Media have often played a great role in engineering violence and mass abuse, through hate speeches, dehumanization of the enemy, and by promoting the war policies. Therefore, they have special duty to repair the wrongdoing from the past, by promoting the need to reduce the number of lies that can be circulated and challenged in public discourse; one of the most important goals of transitional justice. They can contribute to proposed counter narratives, challenge stereotypes present in the audience, and offer a narrative that do not obliterate the distinct voices, even if some contradiction remain.

Through the coverage of the war crimes trials, or the activities of the truth telling processes, media can help develop new framework for public discourse, discussions and analyses in order to engage new audience and young members of the concerned society in this debate. It is especially important when the findings before the ICTY or before the domestic courts receive mostly no government support for vehicles to institutionalize them in schools or anywhere else.

The media can also play a role in enhancing critical thinking and empathic skills, the willingness to question simplistic models which have been displayed so long. But instead of contributing to strengthen the process of awareness, too often the media use polarizing approach and wording in the way they covered the trials, or in the way they didn't. Live broadcasts of war crimes trials did not provide adequate commentators to help understand the contents: instead of making a break with the violent past the coverage contributed often to perpetrators by all the means, the war time stereotypes and the hatred. Journalist training, and that will be the end, is generally weak and the common approach includes often uncritical thinking and lack of independence towards political and institutional structures. So as the emphasis I've decided to have today on the role of the media as an actor of the transitional justice process, as a very important actor – idealistic. But the effort needs to be seen as a form of reparation from the past role of the media in displaying the hate speech and contributing to the explosion of violence. We have a duty to contribute; addressing the contents of these issues and help bring history education and transitional justice on closer tracks.

Dražen Lalić: Hvala gospođi Hartmann. Nisam je mogao upozorit s ovim papirićem jer je gledala u drugom pravcu. Nadam se da će sljedeći izlagači biti kraći, jer nemamo mnogo vremena. Mislim da nas ručak vrlo skoro čeka a imamo i raspravu,

je li. Lazar Stojanović je sljedeći. Ja očekujem da on govori o umjetničkoj perspektivi, recimo tako.

Lazar Stojanović: Ne bih se usudio. Pokušaću ipak o REKOM-u, nešto radije u vezi s tim. Prvo, verujem da se svi slažemo ili barem većina nas da su prvenstveni ciljevi REKOM-a i ono što bi bili prvenstveni zadaci tog posla, suočavanje sa prošlošću, moralna i materijalna restitucija žrtava, slušanje žrtava i utvrđivanje okolnosti pod kojima su se dogodili određeni zločini i ukoliko je moguće, detektovanje počinitelja takvih zločina. To je naravno prvo i prvenstveno. Međutim, očekuje se da bi to utvrđivanje činjenica koje se tiču zločina koji su se dogodili i pre svega konteksta u kojem su se ti zločini dogodili, omogućili da dođemo do neke jasnije slike o nečemu čime se pravosuđe ne bavi. A to je moralna i politička odgovornost. I sad, bez obzira koliko mi apodiktički isključujemo neke situacije kao što je kolektivna odgovornost, ja spadam u te koji nikad ne bi priznali da postoji kolektivna odgovornost, mi imamo fenomen masovne političke odgovornosti svih onih koji su digli ruku da podrže dolazak zločinca na vlast i njegovu dalju zločinački politiku. E sad, ja stvarno insistiram na tom terminu "masovna pojedinačna odgovornost", jer ako postoji makar jedan, čak i ako ne postoji nijedan pripadnik neke grupe, koja ne mora nužno biti verska ili etnička, može biti stanovništvo nekog regiona ili nekog grada, mi i dalje govorimo o masovnoj pojedinačnoj odgovornosti, zbog toga što je svako sam donosio takvu odluku. To bi moglo da nam pomogne u utvrđivanju činjenica i mi smo, kada je o REKOM-u reč, od početka namerno isključili dva momenta koji su karakterisali svih ostalih valjda četrdesetak komisija, koliko ih je bilo u svetu, koje su bile komisije za istinu i pomirenje. Naravno da utvrđivanje činjenica stvara temelj za nekakvo utvrđivanje istine ko već time hoće da se bavi, ko je za to nadležan i stručan i ko o tome hoće da raspravlja, pa da se oko toga složi ili ne složi. Ali to ne može biti mandat komisije, jer onda nikada do toga ne bismo došli. Drugi problem je pomirenje do kojeg relativno jednostavno dolazi u sredinama gde se u jednoj naciji formira takva komisija u jednoj državi i onda se stanovništvo te države oko toga dogovori, pomiri se, pa čak eventualno i konstruiše nekakvu osnovu za jedinstvenu istoriju koju više niko ne dovodi u pitanje. Mi smo regionalni i to se događa prvi put. To nosi svoje izazove, to nosi i svoje slabosti ali i nosi određene prednosti, što znači da nije reč o tome da sada ovde neko upotrebljava činjenicu da bi nekog ugurao u neko novo bratstvo i jedinstvo. To ipak ostaje na ljudima koji se upoznaju sa tim činjenicama, nego o tome da mi suočavanjem sa prošlošću ako je to moguće, od pojedinca pa sve do nivoa najširih kolektiva zapravo iskoristimo kao jednu vrstu individualne a i kolektivne katarze, ako hoćete, u kojoj mi možemo da kažemo, ovaj, da smo i mi činili zločine a ne samo oni drugi i u kojem možemo da kažemo da ako mi ne prihvatamo one druge, moramo imati razumevanja i za to što oni ne prihvataju nas. Ništa od ovoga neme neke velike veze sa saznajnim aspektima, ovaj, tranzicione pravde. I da bih odgovorio na pitanje, to ću pokušati da uradim za tri, četiri minuta, ovaj, ja bih pokušao da domaći zadatak koji smo dobili od profesora Lalića, nekako ipak rešim. Kada vi obezbedite jedan ogroman fond činjenica koje se ne tiču samo spiskova žrtava, spiskova mesta zločina i mogućih počinitelja, nego obezbedite niz saznanja koja se tiču konteksta, političkog, ekonomskog i socijalnog u kom su se ti zločini odigrali, ako definišete uloge nekih veoma bitnih komponenata javnog života, kao što su, recimo, mediji ili kao što je privreda, jedino to nije bilo bez uticaja na te stvari, vi onda stvarate podlogu za nešto što je zbilja jedan ozbiljan i

saznajni skok a to je skok od mita ka interpretaciji. Mi mislimo da živimo u društvu koje je slobodno od mita, zbog toga što od kada smo prešli na pisanu istoriju, više ne učimo istoriju svog naroda iz deseterca, nego iz udžbenika koje nam u školi daju ili nas ispituju da li smo ga dobro naučili. To, time što je zvanična interpretacija i dalje je jedva nešto malo usavršena funkcija mita i to nije nešto što je u stanju da pokrije i činjenice i kontekst i sve što je relevantno. Ovaj rad na sistematizovanju prikupljanja i pre svega, predočavanja javnosti tih činjenica u nekom sređenom obliku, predstavlja osnovu za drugačije razmišljanje. E sad, to razmišljanje zapravo treba da pođe od raskrinkavanja jedne zablude, jer svi mi mislimo da živimo u jednoj potpuno utvrđenoj prošlosti i da nemamo baš mnogo razloga da se time bavimo, jer svi znamo šta je prošlost, jer svi znamo kad je bila Sutjeska, kad je bila Neretva i svih sedam ofanziva i već šta treba znati šta učite u školi. A budućnost ne znamo. Budućnost je neizvesna, neodređena i ko zna kakva će biti. Međutim, budućnost retko iznenadi. Obično ekstrapolacija sadašnjosti daje manje više prilično utvrđenu izvesnu sliku budućnosti. A prošlost, za razliku od onoga u šta većina ljudi veruje, obrazovanih ljudi, je nešto veoma promenljivo. Promenljivo iz godine u godinu, iz režima u režim, od istraživača do istraživača. E sad, dolazim na to što je poslednje. Ja verujem da će suočavanje sa prošlošću u ova moderna vremena koja nemam vremena da vam analiziram, jer treba i ručati, ovaj, dovesti do toga da se raspadnu ti mitologizovani sistemi istorijski i da mi od suočavanje sa prošlošću, koje može da bude i bolno i koje doista ima prvenstveni značaj u početku, prelazimo na nešto što bih ja radije zvao aproprijacija prošlosti, pa onda bih ovo što radimo, jer su živi učesnici istorijskih događaja trebalo da bude dobar metod i podsticaj za jedan impuls, za daleko širi, kako bih rekao, napor aproprijacije prošlosti, koji, ako hoćete, može da ide do krstaških ratova sa kojim mi danas za vreme nereda u severnoj Africi imamo ogroman problem, do Kosovskog boja gde mi imamo dve paralelne mitološke interpretacije. U poslednje vreme znamo da postoji i albanska i srpska verzija Kosovskog boja, do Drugog svetskog rata, do Golog otoka, do kolektivizacije koja je proizvela točoko žrtava, da bismo onda iz ugla i istraživačkim metodama koje primenjuju na ovaj rat, uspeli da prihvatimo i usvojimo prošlost koja nam pripada a koje se inače odričemo i nisu ... (4.14.36 – *nerazumljiva jedna reč*). E sad, uz rizik da me smatrate futurološkim aktivistom a ja to nisam, ja verujem da REKOM ima ogroman potencijal i za to. To bi sad bio taj epistemološki potencijal. Hvala.

Dražen Lalić: Hvala. Još samo nekoliko minuta kolegi Vladimiru Petroviću. Radi na Institutu za savremenu istoriju u Beogradu. Mislim da je to posljednji panelist, je li? Ne, ima ... Ko još?

Lazar Stojanović: Drino Galičić.

Dražen Lalić: A ne, mi smo se dogovorili. Ne, ne. Poslje imamo raspravu. Neki su se već javili za raspravu. Znači, možete se već počinjat lagano javiti, ali nemojte preterivati u javljanjima, jer već je gospodin Stojanović rekao nešto o ručku. Hvala.

Vladimir Petrović: Hvala najlepše. Eto, došlo je i mojih pet minuta. Ja ću jedan odložiti za raspravu od tih pet. Probaću da se nekako izrazim u četiri minuta. Dakle, prvo što bih želeo da naglasim, da sam istoričar kao što me je profesor Lalić najavio i

to istoričar iz Beograda. Istoričari na ovom panelu, i na ovom skupu nisu brojni i ne prednjače, što je pomalo čudno kada pomislite da je jedna od osnovnih tema suočavanje sa prošlošću. Istoričari se prošlošću bave. To je njihovo profesionalno određenje, oni su za to plaćeni. A opet, kad god se pokrene priča o suočavanju sa prošlošću ili o tranzicionoj pravdi, istoričara u tom poslu nema puno. Zašto? Zato što su oni načelno u jednom sasvim drugom poslu u velikom broju. Ja dolazim iz discipline koja je dala svoj veliki doprinos rastakanju Jugoslavije, iz discipline koja je dosta učinila u tome da to rastakanje preraste u rat, i iz discipline koja je učinila dosta da se karakter tog rata zamagli ukoliko je to iole moguće. Daleko bilo, naravno, da se svi istoričari time bave. Radi se o jednoj manjini ali manjini koja je bučna i neobično dobro organizovana. Takva je situacija u Srbiji, takva je situacija i u drugim bivšim jugoslovenskim republikama. I sad stoga kada se otvori pitanje šta bi ta disciplina mogla da učini na tome da se društva, post-jugoslovenska društva suoče sa prošlošću, razume se, dolazimo do velikog broja problema. Kako očekivati od ljudi koji su svoje karijere uložili u određeni politički projekat da u jednom trenutku reše da se kritički osvrnu na svoj sopstveni angažman i na taj politički projekat. To nije lako. To je neka vrsta objašnjenja kako to da ta disciplina, taj deo epistemološke zajednice kaska možda u odnosu na druge kada je reč o suočavanju sa prošlošću. Sad, šta da se radi? Ja bih se možda vratio da opišemo jedan luk na ovo pitanje koje je profesor Lalić postavio a to je pitanje šta mi o prošlosti znamo? Šta mi o prošlosti ne znamo? I možda dodao treće pitanje: šta nam ne daju da znamo o prošlosti? Šta želim time da kažem? Raspad Jugoslavije se desio, dakle, počevši sa početkom 90-tih ... 1991. godine. Mi danas znamo mnogo o tome ali s druge strane mi takođe ne znamo neke vitalne informacije. Mnoge činjenice su prosto držane u tajnosti u vreme raspada. One su u tajnosti i danas. I da nije bilo aktivnosti Haškog tribunala, o tome je profesor Gordy govorio danas, mi bi bili u situaciji da zaista ne znamo šta se tu tačno dešavalo. Toliki transkripti, poverljiva dokumenta, sastanci Predsedništva, kasnije sastanci drugih tela na kojima je odlučivana naša sudbina, ostali bi daleko od javnosti. Budući da je Haški tribunal tokom svojih istraga prikupio ogromne količine tog materijala i najveći deo toga predao javnosti na otvorenim sednicama, mi smo na neki način u povlašćenoj poziciji da možemo saznati mnogo više. Mi smo, u stvari, u epistemološki privilegovanoj poziciji. Ona nije sasvim jedinstvena. Nešto slično se desilo nakon Drugog svetskog rata, budući da su savezničke snage zaplenile najveći deo nacističke arhive. I tada se moglo videti, budući da je nestala ta država i da su sva njena dokumenta prešla u ruke njenih protivnika, na neki način hirurški se uspostaviti anatomija jednog sistema koji je postojao u Nemačkoj od 1933. do 1945. godine. Takve situacije u istoriji nisu baš česte. Država vrlo ljubomorno čuva, koliko god je to moguće i vidite sad na primeru Asanža (Julian Paul Assange), da je to, dakle, jedan vrlo živ refleks. Država čuva one informacije koje su za nju vitalne. Ona ne želi, ona po svojoj prirodi nije sklona tome da javnost, da novinari, da epistemološke zajednice saznaju i mnogo brbaju po tome šta ona zapravo radi. Problem je u post-jugoslovenskim društvima što ni epistemološka zajednica nije toliko zainteresovana da uđe u tu igru i kaže „ali ne, mi želimo da saznamo, vi možete da nam ne date ali mi ćemo pokušavati da saznamo svakako“. Naša epistemološka javnost čini se, tu je na neki način podbacila. Ova izuzetna situacija o kojoj sam pričao sastoji se od sledećeg: Haški tribunal poseduje ogromnu bazu podataka različitih informacija o raspadu Jugoslavije. Tu se sad suočavamo sa jednim

drugim problemom a to je problem obilja informacija. On opet nije karakterističan samo za bivšu Jugoslaviju. Sa početkom 90-tih godina gotovo svaki događaj dokumentovan je 10 ili 100 puta, više nego što bi to bilo pre revolucije u sredstvima informisanja. I sada mi smo u situaciji da smo s jedne strane, od strane sopstvenih država držani u neznanju. One pokušavaju da transkripte, stenograme i druge potencijalno inkrimišuće podatke drže dalje od nas. A s druge strane, da smo pod poplavom informacija koje dolaze sa svih strana, gde se onda postavlja pitanje selekcije, gde se onda postavlja pitanje kritičkog pristupa tim dokumentima. Drugim rečima, imamo podatke, nemamo ljudi dovoljno. Nemamo ljudi koji su zainteresovani da dovoljno sistematski, sa strpljenjem, jer je to posao koji iziskuje godine možda čak, uđu u projekat predočavanja i kritičkog prikazivanja onoga što je već viđeno, zapravo. Šta tu može da se uradi? Naravno, nikome ne možemo reći šta treba da uradi. Ja mogu sa svoje strane da vam kažem šta radi Institut iz kog dolazim u saradnji sa Fondom za humanitarno pravo. Mi smo se zajednički upustili u jedan projekat pod imenom *Jugoslovenska kriza*, u kojem nastojimo baš to, da pokušamo da izdvojimo najrelevantnija ili po našem sudu najrelevantnija dokumenta koja su vezana za raspad Jugoslavije, rat i ratne zločine, da ih kritički priredimo i da ih predočimo javnosti i u štampanoj formi i u elektronskoj formi, u nadi da bi informacije koje proizilaze iz tih dokumenata mogle da unaprede našu spoznaju o prošlosti i da na neki način daju jednu određenu faktografsku bazu našim raspravama. Zašto kažem faktografsku bazu? Pitanje toga šta znamo a šta ne znamo ima nekoliko dimenzija. Postoji jedna tvrda filozofska epistemološka ravan. U toj ravni mi ćemo se verovatno do sutra sporiti o tome koji su uslovi te spoznaje, šta mi možemo spoznati, da li mi to istinski znamo i kako možemo da znamo. To je rasprava koja je na filozofskoj razini interesantna ali na razini tranzicione pravde i suočavanja sa prošlošću može biti, zapravo, prilično štetna, zato što su to rasprave koje se vode od antičkih vremena do danas i koje, zapravo, nisu, niti će ikada iznedriti neki odgovor. One su čak pitanje ličnog senzibiliteta. Međutim, ako mi ne možemo znati šta je istina, to je moguće, ono što sigurno možemo znati ili sa većom sigurnošću znati, možemo znati šta je laž. Možemo znati kada neko hotimično sistematski pokušava da neku svoju istinu sakrije od nas. I meni se čini da je uloga epistemološke zajednice u svojim različitim granama, da pokuša da se upravo takvom postupku suprotstavi. Toliko, dakle, od mene.

Dražen Lalić: Hvala, kolegi Petroviću. Prije nego što dam riječ onima koji su se već javili, ja ću pokušati samo nekoliko naznaka iz dosadašnje rasprave. Neka me se dopuni ako tu pogriješim u ovom sumiranju dosadašnje rasprave. Znači, ta priča o saznanjima koje stječemo u ovim zemljama bivše Jugoslavije je prilično vezana za međunarodne organizacije i prije svega za sud u Hagu. I kada čovjek sluša neka od ovih izlaganja, onda bih rekao da čak, ne samo što se tiče kažnjavanja počinitelja, nego i što se tiče širenja spoznaja o tome, znači, prikupljanja informacija i činjenica o onome što se dogodilo, da nije bilo Međunarodnog [krivičnog] suda [za bivšu Jugoslaviju] u Hagu, trebalo bi ga izmisliti. Tako da je tu naglasak u nekim izlaganjima baš bio stavljen na pozitivni utjecaj suda u Hagu na širenje tih informacija i činjenica, naravno, uz sve rezerve i kritike koje možemo imati prema tom sudu. I onda s tim povezan je odnos i prema, da tako kažem, provođenju tranzicijske pravde u svakoj od pojedinih tih zemalja. Vi ste čuli iz ovih izlaganja kako dolazi do teškoća između

međunarodne pravde i prije svega, političkih institucija u zemljama. Dosta je primjera bilo iz Srbije; i ja bih vam mogao sigurno govoriti o nekim primjerima iz Hrvatske. Znači, ta suđenja su važna. Onda dalje je tu naglašena niska razina javne debate o suočavanju s prošlošću, mislim da možemo reći u svim ovim zemljama o kojima je riječ da je ta razina relevantno ili još više od toga niska. Nadalje, neki su tu govorili o važnosti suradnje, znači, onih koji prikupljaju podatke i žele unaprijediti te spoznaje sa nekim institucijama. Tu su čak važne, vidimo na primjeru ovog izlaganja o buni u Cazinskoj krajini, čak su lokalne vlasti tu važne. Kolegica Hartmann je govorila o važnosti medija prilično kritično ali ja mislim u usporedbi sa nekoliko godina, a da ne govorimo o desetljeću, ranijem razdoblju, da su tu neki pozitivni pomaci napravljeni. Ali naravno da treba ojačati kritički pristup u medijima, jer bez kritički orijentiranih medija, bez medija koji su prevladali stereotipe i koji djeluju pozitivno na ovom pravcu, se ne mogu unaprijediti te spoznaje. Kolegica Glasius je govorila o važnosti povjesnog narativa i isto tako dovođenja počinitelja zločina na stup srama. Kod nas se, nažalost, događa da su počinitelji zločina, pa i oni protiv kojih su podignute ozbiljne optužnice da se znatnom, ili velikom, ili ne malom djelu javnosti predstavljaju kao nacionalni heroji. Isto tako kolega Stojanović je upozorio na potrebu tog jednog napretka od mita prema interpretaciji. Mi ne samo što moramo prikupljati podatke i sve, nego moramo interpretirati ali te interpretacije moraju biti s one strane mitova i ideologija i tako dalje. I ovo naposljetku mi je važno kod kolege Petrovića – što nam ne daju da znamo. Kad govorimo o akademskoj zajednici, treba se upitati koliko je projekata vezano za suočavanje s prošlošću, i uopće, za ratne zločine, koliko je financirano od strane ministarstava za znanost ili za obrazovanje u našim zemljama. Ta bi analiza bila jako korisna. Kolega Petrović je naveo jako dobar primjer suradnje jedne znanstvene institucije kao što je njegov Institut i Fonda za humanitarno pravo i tako dalje. Ali kad pogledamo, jako, jako veliki nedostaci u ovom smislu prikupljanja saznanja o ratnim zločinima i ubojstvima i svim tim negativnim zbivanjima iz ovih prošlih ratova, govorim o ratovima iz 90-tih, su uočeni u ovim izlaganjima. A sada, ja se ispričavam ako sam neku važnu ocjenu propustio. Mislim da je se kolega Drago Pilsel prvi javio za izlaganje. Molim vas da budete što kraći i da se to ne pretvori u neka dulja izlaganja. Hvala.

Drago Pilsel: Hvala ljepa. Ja sam novinar i teolog iz Zagreba, porijeklom iz Argentine. I ono što mislim da se može već konstatirati, ne samo na temelju pola miliona potpisa koje je REKOM prikupio do sada u bivšoj Jugoslaviji, nego na temelju reakcije određenih političkih elita, recimo one u Crnoj Gori, ili na temelju reakcija pojedinih medija, ja sam novinar, jest da postoji prostor koji je jako važan i bez kojeg tranzicijska pravda nema smisla a to je prostor da se u nama smiri povjest. Kad bih ja imao prilike kao novinar svakoga pojedinačno od vas intervjuirati, sigurno bih nakon pet minuta ustanovio gdje se neka vaša osobna, privatna, obiteljska, religijska, bilo kakva povjest slomila. Povjest moje obitelji je potpuno slomljena i ja sam je pokušao rekonstruirati u smislu da se smiri u meni. Sa strane mojeg oca, to su ustaše do te mjere da je moj tata bio Pavelićev tjelohranitelj u Argentini, a njegov otac, moj djed je upriličio sastanak između Ajhmana i Pavelića u Argentini. To je kuća u kojoj se glorificiralo ustaštvo. Sa strane moje mame ustaše koje su također zaglavili u NDH. Ja sam do svoje 25 godine kao i Lalić, bio u nekakvoj magli. Postrojavao sam se svakog 10. travnja, to je dan uspostave NDH, sa suzama pjevao kao Vladimir Šeks, ljudi iz

HDZ-a s rukom na lijevoj strani hrvatsku himnu u Buenos Airesu i misle da je to najvažnije u životu. A onda mi se dogodilo čudo neviđeno. Jedan svećenik, katolički svećenik u Argentini me pita, pošto sam ja bio angažiran u *Amnesty International* i nekim ljudskopravaškim organizacijama za vreme argentinske diktature, koja je što mrtvih, što nestalih, koštala 30.000 života ali subotom i nedeljom sam bio taj hrvatski fašist, pita me taj argentinski svećenik „dobro, Drago, dokle ćeš ti od ponedjeljka pa do petka glumiti argentinskog ljevičara a vikendom hrvatskog fašistu a studiraš teologiju? Dakle, shvati da to zajedno ne ide“. Doduše, trebalo mi je deset godina i članstvo u Helsinškom odboru i to da među prvim novinarima u Hrvatskoj svjedočim o divljačkim ubojstvima Srba nakon Oluje, da shvatim da je taj proces moguć, proces koji REKOM dugoročno može, ne samo prouzročiti među nama znanstvenicima, novinarima i drugima i među običnim građanima Što je to zajedničko kad stadion kompletan u Hrvatskoj skandira “Za dom spremni” ili “Ubi, ubi, ubi Srbina“, što je to zajedničko, recimo, kada kardinal Bozanić dva dana nakon presude Gotovini i Markaču kaže da je to strašno kako međunarodna zajednica krivi kompletan hrvatski narod za tako nešto, što je to zajedničko time da se gej prajdu u Splitu kad se približava na rivi viče “Židovi, Židovi“? Dakle, zajedničko je ta nesposobnost da smirimo povjest u sebi i da vidimo tu introspekciju koja je potrebna i koju mislim da REKOM dugoročno donosi sa sobom i što je pohvalno i što treba istaknuti na ovom skupu. Hvala ljepa.

Dražen Lalić: Jako me, neću reć samo dirnulo, nego jako me je potaklo na razmišljanje izlaganje kolege Pilsela. Samo jedna intervencija. Nije cijeli stadion. Nemojte se plašiti da je cijeli stadion, takve stvari skandirao. Nažalost, takva se praksa održava na našim stadionima u Hrvatskoj, pa mislim i na stadionima u drugim zemljama, bivše Jugoslavije, je l'. Sljedeća je mislim Munira Subašić. Izvolite.

Munira Subašić: Ja ću da se zahvalim mladim ljudima. Stvarno su me dirnuli. Jako su dobro govorili, posebno Ostojić. Ali samo hoću da uputim jedno pitanje gospođici iz Holandije, Marlies. Istražuje Afriku, pa je samo pitam da li će istraživati genocid u Srebrenici ako se zna da se desio genocid pred očima cijelog svijeta, da su holandski vojnici bili ti koji su trebali da zaštite nas i našu djecu a nisu to uradili? I zna li ona da smo mi majke enklava Srebrenice i Žepe tužile Vladu Holandije i Ministarstvo odbrane i Ujedinjene nacije? Možda nećemo dobiti spor ali ipak smo pokušale, pa nam neće biti barem žao. A zabilježiće se tamo u istoriji da su neke majke koje su preživjele genocid smogle snage i tužile jednu vladu koja krije istinu o onome svemu što se dešavalo 1995. godine. Hvala.

Dražen Lalić: Izvolite.

Marlies Glasious: I would like just briefly to respond. I think that international criminal justice will not really be mature until things like the Dutch involvement in Srebrenica can be investigated and brought to trial before international criminal courts as well. So I completely agree with you.

Dražen Lalić: Hvala. Izvolite. Vaše je ime Amir Kulagić, jesam li u pravu? Dobro, izvolite.

Amir Kulagić: Gospodine Laliću, hvala vam na moderaciji i na prilici da kažem par imesija vezanih za ovu sesiju. Kao prvo, moram se zahvaliti gospođi Bukić za činjenicu da je pravda spora ali dostižna. Jer često puta kad neko čuje da sam ja iz Srebrenice i da imam vlastito iskustvo tragedije i stradanja Srebrenice, onda najviše pitaju da li se ja osjećam kao žrtva ili kao preživjeli. Međutim, ja se osjećam kao pobjednik zato što sam smogao snage iz te ... iz te neke začarane slike da su žrtve osobe koje su se povukle u sebe i prepustile se sebi i svojoj sudbini. Možda ponekad imate osjećaj da su žrtve umorne. Međutim, ovakvi procesi kao što je bila Inicijativa za REKOM su najbolji dokaz da mi još uvijek imamo snage i hrabrosti da se borimo protiv svojih teških iskustava i stvarno je divno čuti da ipak taj sav naš rad i trud ima smisla i da će pravda ipak na kraju pobjediti. Ja znam, kao vjernik, da će sve zločince pravda stići na onom svijetu ali sam sretan kad čujem da će ipak mnoge zločince kazna stići i na ovom svijetu jer je to, u principu, ipak neka satisfakcija za koju se borimo. Ono što želim problematizirati a nisam mogao na prošloj sesiji, jeste teorija da sve žrtve govore istim jezikom i da imaju zajednički jezik. Moje vlastito iskustvo govori da to nije tako. Možda mi koristimo iste termine ali nismo isto kad iznosimo nekakva svoja razmišljanja. Najčešći termin oko koga se sukobljavamo jeste *žrtva*, odnosno pojam žrtve, jeste *zločin*, jeste *herojstvo u ratu*. Pogotovo je teško na nekim skupovima, ako imate kao predstavnike žrtava, kao što je neko od vas rekao, koji slijepo prate neki konkretni politički projekat ili neku konkretnu političku opciju, onda je teško imati dijalog, onda je teško imati debatu. Uglavnom imate sukob i to opet govori da ne možemo govoriti istim jezikom. Možda koristimo iste termine ali ne mislimo isto. Tako da želim to probematizirati. I još jedna vrlo bitna stvar za nas žrtve. Često puta nam kažu da je jedan od ciljeva tranzicijske pravde istina, pravda i pomirenje. Gospodo, sa pomirenjem kao terminom treba biti vrlo oprezan, jer da bi to bio nekakav cilj tranzicijske pravde, prvo trebamo reći ko treba da se miri. Da li je to na osobnoj razini? Da li je to na razini nekakvog etnosa ili na razini društva? Da bi došlo do pomirenja, to znači da oni koji su počinili zločin, moraju priznati da su počinili zločin i tražiti izvinjenje od onih nad kojima su vršeni zločini. Toga u ovom momentu vjerovatno vrlo dugo neće biti ili bar neće biti iskreno. Ja ne računam što ovi novokomponovani političari se svakodnevno nekom ispričavaju, izvinjavaju, jer smatram da to je za svakodnevnu političku upotrebu a ne istinski što su promijenili neki svoj stav prema tome. A da bi došlo do pomirenja, prije toga mora biti i povjerenje, jer preduslov za pomirenje jeste povjerenje među ljudima, među zajednicama i onda na razini društva. A možda glavni razlog da sam izašao jeste da vam samo želim jednu stvar zamoliti, pošto ne mogu ostati zbog mojih privatnih problema do kraja. Molim vas, pošto dolazim iz Srebrenice, molim vas sve ovdje koji sjedite a vi prenesite svojim prijateljima i članovima svojih obitelji, 11. jula zaustavite se u svojim svakodnevnim aktivnostima, budite bar u mislima s nama u Srebrenici, jer tog dana u Srebrenici na mjestu jednog strašnog zločina biće ukopano oko 550 posmrtnih ostataka građana Srebrenice. Molim vas, svi oni koji osporavaju Srebrenicu i genocid u Srebrenici, samo neka dođu tog dana u Srebrenicu i samo neka šute i neka budu prisutni. Sve će im se samo reći. Kad vi vidite to more tuge, to more onih bjelih kamenova ili nišana, vaša percepcija tragedije u Srebrenici će biti vjerovatno drugačija u odnosu na to kakva je danas. Dragi prijatelji hvala vam što ste me još jednom saslušali i dali priliku da podjelim neka svoja razmišljanja sa vama.

Dražen Lalić: Ja bih dodao dvije rečenice na ovo ako je moguće. Žrtva ... U ime žrtava koje više nisu žive, govore žrtve ovakve kao što je gospodin Kulaglič, koje su žive. Žrtve i žive i nežive ne smiju dopustiti da dva puta budu žrtve ili tri puta. A biće više puta žrtve ako mrze, ako na mržnju odgovaraju mržnjom. Ja se često sjetim Nelsona Mendele kad su ga pitali da li mrzi svoje tamničare, rekao je: „pa, kad bih ih mrzio, to bi značilo da me oni još uvijek drže“. I ako mogu reći iskustvo svoje obitelji, doduše, vezano za prošli rat, nisu moji pristali a i znam naše prijatelje koji su izgubili svoje sa druge strane ... i susjede. Nismo pristali da dva puta budemo žrtve. I mi koji smo stradali s jedne strane a oni koji su stradali sa druge strane. Tako da možda ovo zvuči kao propovjed ali nemojmo, molim vas, ovdje ima mnogo žrtava među nama, nemojmo da dva puta ili više puta budemo žrtve. Jednom je dovoljno za 100 života. Sljedeći je Saša Kosanović, novinar iz Zagreba.

Saša Kosanović: Dakle, ovo prvo izlaganje gospođe iz Amerike me je malo motiviralo za jedno pitanje, baš ono novinarsko pitanje. Nema veze sa REKOM-om ali ima veze sa žrtvama. Interesira me kako njeni studenti, u Vašingtonu, kako oni promatraju... recimo, po meni je pravi termin, agresija na Irak i na Avganistan i kako se suočavaju sa sadašnjošću američke politike? I kako vi, kao pravni stručnjak, gledate na situacije poput ubojstva Osame bin Ladena za koga se nije uopće razmišljalo o privođenju na sud i općenito kako osobno doživljavate tu avanturu američke administracije u Iraku i sve one žrtve koje se tamo događaju, s obzirom na to da Amerika, kao što znamo, nije nikada pristala priznati nadležnost Međunarodnog kaznenog suda?

Dražen Lalić: Dobro, ja kao moderator, moram svom dragom i dobrom prijatelju Saši Kosanoviću reći da su njegova pitanja a bilo ih je više, izvan uže teme naše panel diskusije. Pogotovo da su ta pitanja izvan naših termina, jer čeka ručak, hladi se i tako dalje. Ljudi trebaju jesti. A ja predlažem da on obavi razgovor sa kolegicom. Još je gospodin, ja se ispričavam što vam ne znam ime, možete li reći svoje ime, molim vas? On se javio i ja mislim da je u redu kao i ostali da dobije riječ. Mislim da smo s time zatvorili diskusiju, osim ako nekome nije baš nužno da nešto kaže. Eto. Izvolite.

Senad Nanić: Moje ime je Senad Nanić. Ja sam predsjednik Kulturnog društva Bošnjaka u Hrvatskoj *Preporod*. I ja sam potaknut ovdje pozicijom epistemologije, više pragmaticistički postavljene epistemologije, na neki način otcepljenja od ontologije. A mislim da to nije moguće. I mislim da je predavanje gospođe Diane F. Orentlicher na najbolji način na to uputilo. Nezadovoljstvo ispunjavanjem pravde *per se* upućuje na to da mi moramo promisliti i to što pravda jest u svojoj izvornoj ontološkoj poziciji a ne samo epistemološkoj ili pragmatičnoj u smislu rekonzilijacije. Odnosno, što bih htio reć, da Bošnjaci, kao muslimanski narod imaju dosta razloga zašto osjećaju pravdu neispunjenom, jer nije u skladu sa ontološkom pozicijom pojma pravde u Kuranu i da kao takva, su muslimani već kao kolektiv učinili akt milosti, potaknuti božijim zahtjevom za milošću i akt oprosta kolektivni, odricanjem od pravičnosti presuda, odnosno odricanjem od smrtne kazne za zločin ubojstva. Taj akt kolektivne milosti ili kolektivnog oprosta zaslužuje i institucionalno prepoznavanje i vrednovanje i kao takvo tek može doprinjeti kolektivnom osjećaju o ostvarenju pravde, ako se taj akt milosti i oprosta institucionalno prizna. Evo, toliko. Hvala puno.

Dražen Lalić: Ima li potrebe za reagiranje? Nema. Hvala vam na suradnji svima. Da, molim? U pola pet nastavljamo. Hvala.

Tranziciona pravda iz ugla međunarodnih organizacija tranzicione pravde

Nerma Jelačić: Dobar dan svima. Ja sam Nerma Jelačić, šef outreach odjeljenja i glasnogovornica Haškog tribunala i biću moderator ove poslednje sesije na današnjem Forumu. Dakle, na ovom poslednjem panelu govorimo o tranzicionoj pravdi iz ugla međunarodnih institucija koje se bave tranzicionom pravdom. Čuli smo danas i shvatili, je li, da sudovi ne mogu djelovat sami, da sudska istina ima određena ograničenja i da se te praznine moraju popuniti alternativnim mehanizmima za pronalaženje pravde. Čuli smo i pozive za osnivanje komisije ali i zahtjev da se nastavi sa procesuiranjem ratnih zločina, tako da sada možemo i tražiti mišljenja od eksperata međunarodnih iz međunarodnih institucija koje se već godinama bave ovim pitanjem. Naš prvi govornik danas je gospodin Eduardo Gonzalez, iz Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu, koji je direktor programa za istinu i memorijalizaciju a koji je prije toga bio u komisiji za istinu i pomirenje u Peruu, inače, dolazi iz Perua. Tako da ćemo sigurno čuti mnogo zanimljivih podataka od njega. Eduardo.

Eduardo Gonzalez: It's really a pleasure to be back here in the region, to see so many friends and to see the progress of civil society initiatives such as RECOM and others. I wanted to tell you a little bit about what would be the perspective of an institution that is specialized in transitional justice such as the ICTJ. When we see what is going on here in this process of aggregation of wheels, aggregation of demands, and organization of interesting initiatives such as RECOM... First of all, I think that I should share with you the generally when I go to other parts of the world and we discuss the possibility of transitional justice, that is, the possibility to address the different demands and different rights of victims, to justice, to truth, to reparations, people tend to think that discussing about the transitional justice is discussing about the truth commissions. And people tend to think, in addition that discussing about truth commissions is a way to avoid discussing criminal justice. So, in many places, where I go, people tend to think that the answer to the problems of accountability left by a big conflict or by a period of totalitarianism is criminal justice. And it takes a while to get on to the point where everyone recognizes that criminal justice is one part of an extensive and important menu or set of instruments or mechanisms of accountability.

And I think it's interesting to come to the Balkans, because here there has been and there is in fact an important effort, an important policy effort of criminal justice. And

still, people do think that there is something more to be made. That is that criminal justice as important as it is and as important as it has been is not enough. And therefore the criminal justice, even in mechanisms as big and sophisticated as the ICTY, is not in itself the response or the satisfaction to the needs and demands of victims - and therefore the willingness of civil society, victims and policy makers in this region to talk about integral perspective of accountability that we call transitional justice. I think that should help us think about the nature of what has been achieved here with the work of the International Tribunal and certainly domestic jurisdictions. Prosecutions have obtained a number of significant achievements, I believe. And those achievements should not be minimized or considered to be small. Prosecutions have established, for example, an official record of facts that have improved in a scientific manner and beyond reasonable doubt. Prosecutions have obtained a conviction of perpetrators that were the high-level perpetrators, or else, very notorious perpetrators. That is the half done, and important and significant progress in terms of establishing criminal responsibility. That still brings, and we saw this this morning, a sense of dissatisfaction about what criminal tribunals can actually obtain. And I think that that should lead us to ask ourselves what is it the furthest can prosecutions cannot achieve?

Well, for starters, it is obvious that prosecutions are focused on the individual criminal responsibility of the persons that have committed a crime. But prosecutions and criminal courts are not created to do something that is relevant here, as it appears to be, to establish moral responsibility, political responsibility. A court of law, such as the ICTY is not created to make history lessons. It's not created to allocate moral responsibility. It is created to except in the contrary to that. A court of law, in fact, establishes that criminals have a name and an individual identity and that you cannot blame an entire population or an entire country for a criminal act. So, courts of law, then, contrary wise, have a number of things that they cannot do. They cannot establish and it's not their work to establish a historical narrative for example. They are not obligated as courts of law to give necessarily voice to the victims. Victims appear before the court of law when they are required as witnesses for the prosecution. If a victim's testimony is not necessarily relevant for a specific point that a prosecution wants to make, then probably the victim is not going to appear before a court of law. And this is not an indictment of the criminal justice. It is the way criminal justice works. Therefore, that is a need that criminal justice institutions cannot fulfill in their nature... It's not in their nature to do that.

What are those things that the criminal justice cannot do, that other mechanisms should do? We fought contradicting criminal justice, where for starters there is a need for preparation. There is a need for integral preparation for restoring the victim to the status they had before the violations. Justice or an integral view of justice should give victims a possibility to be recognized. And to have a responsible institution acknowledging what happened to the victims was incorrect.

And so, many people think that additional initiatives, such as reparation, memorialization, truth seeking, reform of institutions are necessary, and in fact that these elements of regress are part and parcel of the rights of victims of serious human rights violations. I am going to focus, naturally, on the discussion on truth seeking. We could be discussing a lot of other mechanisms, but maybe focus on truth seeking and focusing a little bit on the discussion about RECOM.

Truth seeking has achieved notoriety in the international community, particularly after the example of the Latin American truth commissions, and certainly the South African truth commissions. And truth commissions are therefore seen as the center of this activity, of clarifying history, establishing moral responsibility, opening perhaps a way towards national reconciliation. And after South Africa, because of the success in mediating terms of this experience, there has emerged some sort of orthodoxy of truth seeking. And this orthodoxy of truth seeking, this common view, this paradigmatic view of truth seeking has at least three elements.

First of all people believe that all truth seeking has to go or has to happen through a special form of commission of inquiry called truth commission. It has to go through that. Second, that all truth commissions need to be especially created, established by a government. And third, that truth seeking truth commissions always need to be national truth commissions. The truth commission of Peru, the truth commission of Chile, truth commission of Argentina, the truth commission of East Timor for example... So that is some sort of the general idea that exists about truth commissions. But the reality of truth commissions and truth seeking in general is much more complex than that specific image.

First of all, it is not true that the only mechanism you have to establish a fact is a truth commission. As we have actually just said, in fact courts of law do establish part of the truth. Courts of law establish the forensic truth, the fact that can be proven scientifically about specific crimes. Archives, also help establishing the truth and recognizing the rights of the victims to know what has happened. When East Germany was reunified the archives of its secret police the Stasi, were put into the service of the people who have been spied upon, therefore facilitating to citizens the possibility to access the information that the state had about them. That is not a truth commission, but that is the way in which the state facilitates the access to the truth. Archives of the secret police in Guatemala or in Paraguay have been opened and are available for the public and available for everyone to know what happened, regarding the crimes that affected them. So, archives are the way of establishing the truth in the same way as courts of law are the forms of establishing the truth.

So, truth commissions are not the only instrument, and moreover, I would say that truth commissions do not have to be official. There are a number of mechanisms that has been created around the world, that have never been recognized by the state, and that on the contrary have been the platform for further mechanisms that came afterwards. The Catholic Church, in many places in Latin America has launched truth seeking initiatives that later were utilized by formal initiatives. And perhaps more importantly, truth commissions do not have to be necessarily national. Because truth, what happened in a specific country, and I think about country like Peru during our internal armed conflict, or Guatemala, countries are much more complex than what happens in one particular scenario. It is impossible to reconstruct the truth about what happened in a conflict, what happened in the country from just one specific point of view. There are countries in which there are multiple national or regional identities. It would be impossible to reconstruct the history of the Guatemalan conflict, without the views of the different Maya communities. Moreover, in Norway, you can also challenge the notion that truth is always national because there are conflicts that are by nature regional. Certainly the Western Balkans. But we can also talk about the Great Lakes Region in Africa, or West Africa.

There has been a truth commission in Liberia and a truth commission in Sierra Leone, but everybody knows that those two conflicts are deeply linked and that none of those two truth commissions is going to be able to establish the whole picture. So that is the value, I think, of the initiative that has been advanced here in the Western Balkans, the initiative of RECOM. That is because, I think, RECOM recognizes three important elements that are usually not recognized.

The first one is recognition that if there was a single country initiative of telling the truth, that is series of separate truth commissions or truth commissions one by one, there would be a tremendous risk to perpetuate stories of self-victimization; of perpetuating stories of only one point of view. And that was discussed this morning.

I want to quote Mr. Amir Kulagić, who said "In my country we have three interpretations of truth, depending on who tells it and what is the ethnic identity of a person who tells it." And Mr. Lush Krasniqi from Kosovo said "If we don't deactivate all those different versions, what we are doing is to perpetuate these stories in the young people today, so that they would be soldiers tomorrow."

So there are certain risks, in my view, of launching the truth always from a national perspective. Particularly in a region where conflict has not been just national, like in this region. Second thing that RECOM recognizes, and what I think is self-evident and practical, is that if you have several different commissions, you will have enormous, almost insurmountable problems of sharing information; particularly when some of the information is held in only one country. So that is the second point that I think is particularly important to recognize.

The third one, that I think is pretty significant, is that RECOM would have to be built, in order to be credible, upon the voices of victims. And what will happen when you have victims speaking together, which is actually what happened this morning, is that once you hear victims speaking about what happened to them, you realize that victims are very similar among themselves, and that it does not matter, really, whether the victim comes from ethnic group A, or ethnic group B. That the suffering, human rights violations, losing someone in the family, is the same whether you belong to group A, group B; country A or country B. And therefore it integrates the narrative of the truth around the experience of victims and around the humanitarian concerns. That is the way in my view, to create a consistent narratives, a consistent story and therefore a consistent truth.

I'm not saying that unique truth can be necessarily established. There is always going to be a variety of perspectives. But there has to be certain consistency. These narratives need to have certain common space in which they can debate, in which they can interact. The challenge here, though, is to create this glue that makes these different narratives consistent upon something different than national identity.

Truth commissions typically, and I will finish here, find consistency in the different narratives, by appealing to the concept of national reconciliation. Because truth commissions are created on the assumption that you work in a country that is not going to separate. Well, this is exactly the opposite case. This is the case where you already have seven different countries. Therefore the narrative, the consistency element among these narratives cannot be national. It has to be found somewhere else. And that somewhere else is the perspective of human rights and is the humanitarian perspective, which can only be obtained from the perspective, or from the experience of the victims. So I think that is what I find enormously valuable, in

the initiative that is taking place here in the western Balkans, and what I think is so surprising, and so valuable from comparative perspective, when you compare what happens here with what happens in many other parts of the world - Whether truth commissions or efforts to find the truth, have always been exclusively national.

Nerma Jelačić: Hvala Eduardo. Hvala. Bilo je zaista odlično izlaganje. Prije nego što se okrenemo sljedećem izlagачu, zaboravila sam vam reći nakon našeg ručka, da smo se sa organizatorima dogovorili da ova sesija bude produžena. Dakle, neće trajati sat vremena, kako piše u programu, nego sat i po, kako bi mogli da provedemo više vremena odgovarajući na pitanja ili u debati nakon što čujemo sve izlagачe. Dakle, sljedeći govornik je Elena Wasylew, iz Amnesty International.

Elena Wasylew: Thank you for giving me the opportunity to speak at this very important meeting. It is the first time that the Amnesty International is actually speaking at the RECOM platform, so it's really a pleasure. Before I start I just want to clarify that Amnesty International is not an institution, it's a non-governmental organization, and we do like to call ourselves the national solidarity movement, whose aim is to chase governments and hold them accountable for human rights violations they commit.

In my, I hope, short presentation, I will give you a quick overview of Amnesty International's work in the region. Therefore it's going to be quite general. I will present our main concerns, persisting concerns in the region, and I will finish with the set of recommendations to the governments in the Balkans.

Amnesty International's most recent reports focused on showing the extent to which impunity for crimes under international law committed during the war in the Balkans in 1990s is still a problem in the region. In 2009, we launched a report on impunity for disappearances and abductions in Kosovo. The report summed up the ten years of obstruction of the justice system and denial of the rights of the families of the missing, by both the Serbian government and Kosovo government. In 2010, we launched a report about the survivors of war crimes of sexual violence and the denial of their right to justice and reparation, by the authorities of Bosnia-Herzegovina. Last year, we issued a report about the ongoing impunity for crimes committed in Croatia, including (those) by the Croatian Army and the police forces.

For Amnesty International, the victims of human rights violations, the right holders, as we call them, are the top priority. We speak to survivors of war crimes, of sexual violence, we speak to survivors of torture, we listen to the families of the missing and murdered and they tell us what impunity means to them, how it denies them justice, and how it robs them, for the second time, of their rights. And this is precisely why Amnesty International has campaigned and will continue to campaign against impunity in the Balkans.

Looking at the situation today, it's obvious that all governments in the region have failed to translate political declarations of fighting impunity into practical improvements. And we heard too often government statements condemning impunity for war crimes and other crimes under international law, remain at the level of rhetoric and very often for the purpose of European Union accession talks. Some of the other challenges Amnesty International sees, many of which are evident

in all countries, to various extent, of the former Yugoslavia include – I will list a very brief set of concerns.

First of all, the very limited number of prosecutions for crimes committed in the conflict, which means that most perpetrators continue to escape justice, including high ranking officials. Perpetrators often live in the same communities and they keep holding positions of power. The justice systems in some of the countries in the region are still very weak and are often subjects of political interference. Judges and witnesses receive threats. Protection mechanisms for victims and witnesses are inadequate, preventing survivors and their families from seeking justice. Ethnic bias in judiciary is still present. Domestic criminal courts are lacking clear definitions of crucial criminal concepts such as the criminal command responsibility and war crimes of sexual violence as well as crimes against humanity. And last, but not least, verbal attacks on justice systems and denial by some high ranking politicians that crime under international law such as war crimes were committed, further undermine the efforts to prosecute war crimes. Such statements also violate the victims' rights to reparation.

Now, Amnesty International believes that in order to end impunity and make a positive change in victims' lives, governments need to fulfill their obligation to respect, fulfill the rights of victims and human rights violations towards an effective remedy. And this obligation of the governments has three elements: justice, reparation and truth. The first element, justice, is about the investigation of past violations and prosecution of the suspected perpetrators. So in terms of Amnesty's recommendations, as to the first element of justice we say what we all know has to be done; prosecutions need to continue further. Capacity and the effectiveness of the justice systems must be urgently increased. The witness support and protection systems must be urgently established in all countries in the region in consultation with the people who are to be protected.

The second element of the right to effective remedy is reparation. Reparation in its five forms: restitution, compensation, rehabilitation, satisfaction and guarantees of non-repetition. Reparation is a term for the concrete measures that should be taken by the government to address the suffering of the survivors and the victims. Reparations are supposed to help victims rebuild their lives. Reparations are about wiping out as much as possible the consequences of the human rights violations and reestablishing the situation which would in all probability have existed if an act had not been committed. So, as I said, reparation is about addressing the suffering of the victims. The third element of the effective remedy for victims is truth. The right to truth is about establishing facts about what happened, including about what happened to the loved ones, who went missing during the war. It's also about establishing why crimes were committed and who was responsible for those crimes. The right to truth seeks to ensure recognition that crimes were committed, giving victims the opportunity to tell their story.

Now, there are various ways of ensuring the right to truth, through judicial and non-judicial procedures. In the context of political transition, either to peace or to a democratic regime, truth commissions are one of the most known methods of organized truth telling. But to be fair and effective, they need to fulfill a minimum set of requirements, which my colleagues were talking about. In Amnesty International's view, a truth commission should be included in a broader, long-term comprehensive

action and plan of the governments to uphold the rights of the victims of past human rights violations to obtain truth, justice and reparation. Such action plans or strategies should also include prosecutions and mechanisms to ensure reparation, vetting, and legislative institutional and other reforms. A truth commission is not and should not be considered as a substitute for judicial processes to establish individual criminal responsibility.

In the beginning I mentioned that Amnesty International's work on impunity is largely inspired by the right holders – by the victims and survivors of war crimes. This week we came to Bosnia-Herzegovina to speak again to the women. Much of Amnesty International's work in the region has focused on women survivors of rape and other crimes of sexual violence. But of course, women have also suffered other crimes during the war, including murder, unlawful killings, torture and forced disappearance, arbitrary detention and forced prostitution. Women are also targeted in relation to their work as human rights defenders, or in their effort to silence them when they expose abuses. On top of this, women bear the trauma of all these crimes, also being committed against their loved ones. Governments in the Balkans have failed to acknowledge the rights of the women and provide them with access to justice, reparations and truth. The women tell us what they want. But what they want is that all perpetrators be brought to justice. They want to see authorities making all possible efforts to investigate the crimes committed against them. They want to access the health services and to treat medical conditions that are the result of rape. They want the authorities to provide them with adequate compensation and not discriminate against them in comparison to war veterans. They want to be able to live their lives without having to face their perpetrators on the streets. They don't want to be stigmatized as rape victims. This is what women we have spoken to told us about what justice, truth and reparation mean for them. And we are urging and we will continue to urge the governments in the region to listen to the women and to all victims and respond urgently to their needs and ensure their rights. Thank you.

Nerma Jelačić: Hvala Elena. Zamoliću, iako smo produžili sesiju, da ipak pokušamo sa ostalim govornicima da u nekih desetak minuta maksimum kažemo ono što imamo, kako bismo imali dovoljno vremena i za diskusiju. A sljedeći govornik je John Hocking, sekretar Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju.

John Hocking: Ladies and gentlemen, colleagues, it's good to be back here in Sarajevo. It's good to see colleagues and friends and to speak at this distinguished forum in this city, which like many others, the suffering from this city moved the international community back in 1993 to take a truly visionary step and to create the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia.

Last month, one day after the Tribunal's 18th birthday, Ratko Mladić, our longest serving fugitive was finally arrested and transferred to The Hague. His capture means that of 161 accused, that the tribunal has indicted, now only one, Goran Hadžić remains on the run. We have completed proceedings against 126 accused, we currently have 34 accused persons, either in trial or waiting for their judgment. Millions of pages from political and military archives have been made public by the Tribunal. Over six thousand witnesses have walked through our doors, and told their stories in our courtrooms, and from these testimonies, numerous facts have been

established about the crimes that were committed in the former Yugoslavia during 1990s. Those found responsible have been punished. The Tribunal's track record has surpassed even the wildest expectations of its founders. The ICTY turned accountability from dream into a reality. The highest echelons of power are now no longer untouchable. And this accountability is spreading throughout the world.

But the criminal trial process is not the only way to confront human rights violations. A wide variety of transitional justice mechanisms provide tools for social transformation. Criminal justice is a critical element, but it is not the sole element, and today's forum it demonstrates exactly this. And the United Nations recognizes the importance of taking a broader perspective in dealing with post-conflict societies and it often takes the lead in this role. The United Nations Secretary General has stated that justice, peace and democracy are not mutually exclusive objectives. Rather, they are mutually reinforcing objectives.

Approaches which just focus on one institution or ignore civil society or victims will not be effective. And this means that we have to approach these issues comprehensively. We have to pay attention to all of the inter-dependent institutions. We have to be sensitive to the needs of key groups and mindful of the need of complementarity between transitional justice mechanisms.

The tribunal is sited far from the locations of the crimes. But its impact can't be limited to the courtrooms in The Hague. And our outreach program is a key instrument of the ICTY's transitional work. Outreach has helped the tribunal to realize this broader vision as expressed by the secretary general. Seeing justice being done is a necessary precondition for peace. But as our mandate draws to a close, the mission of the ICTY and in particular outreach becomes more important than ever. It's these last few years of the Tribunal. This is our last opportunity to ensure that the evidence that we have gathered, the testimony of those 6,000 witnesses, the judgments that we have rendered, that this vast wealth of objectively tested facts are made publically available both to the national courts and to the citizens of the region.

It's for this very reason that as Registrar I have made outreach a key strategic priority during our final years. It's the work we do now that will cement our legacy. What we need today will define how we are remembered by history.

The Tribunal has always ultimately been about the local ownership and that's what makes it a good partnership with the RECOM initiative. RECOM opens a new chapter in post-conflict transformation of the former Yugoslavia. It represents an authentic voice of those who want to tell their stories without constraints, and generate debate about the past atrocities and how to come to terms with them. It's an enterprise by the community for the community.

Over the past quarter century, many countries have grappled with how to deal with the tragic legacies of conflict. A number have created truth telling bodies which have been tailored to suit the particular needs of their society. RECOM steps on to this path. Experience shows that such mechanisms have the potential to transform the society. When you look at the experience in South Africa, Argentina, Rwanda...

Confronting the past is not a simple process and in my view it requires two elements. One is the ability to understand and accept the past. The other is accountability for the past. Truth telling mechanisms in criminal prosecutions can contribute to both of these elements. Truth telling initiatives such as RECOM are critical to the process of

understanding the past. Criminal prosecution, the Tribunal, local courts, they play a dominant role in accounting for the past. Although their methods differ, ultimately they share the same goal, and both can and should complement each other. But they do play a different role. They have different aims and they have different procedures, and I'll just highlight some of those differences.

The ICTY's cases focus on selected incidents, where evidence is presented based on what is most suitable to support the stringent demands of the criminal justice system. And during the course of the Tribunal's trials, vast amounts of evidence has been presented and tested through this rigorous legal process. All of this is aimed at establishing individual responsibility beyond reasonable doubt. The evidence before the ICTY is not primarily intended to produce a comprehensive record of history. It cannot do this.

Truth commissions, such as RECOM, on the other hand have a different intent to assemble a much more expansive record including an analysis of the role of national institutions. This is something that cannot be done by the criminal justice system. Truth telling processes are not subject to the rigorous rules of admissibility of evidence or cross examination which are fundamental for criminal process. This will bring benefits, but it will also bring limitations and it's very important to recognize and fully acknowledge this.

Both processes create a record that is victim centered. That is the role of the victim in criminal trials at the ICTY is crucial. Without the witnesses and their testimony there would be no trials. Those thousands of brave witnesses who have come to testify at the Tribunal have enabled the voice of many of the victims to be heard. And it's in this context that the criminal trial serves both the public and the victims' interest to be heard.

Truth commissions place the victims even further at the heart of the process. They aim for a full record of the sufferings. Truth telling is an essential component of individual and public healing. Education also plays a critical role in preventing future oppressive behavior and is critical in furthering respect and the rule of law.

Both criminal courts, whether they be domestic courts or international courts and truth finding mechanisms function as vehicles for educating communities of past wrongdoings. And the Tribunal does this through its court proceedings, we do it through our judgments, through our outreach program, and similarly RECOM has this educational aspect as one of its key goals. But for me it's critical that these differences be spelled out so that expectations can be managed. The needs of victims can differ dramatically from individual to individual. Not all victims will be content with criminal punishment, criminal process expressed by terms of imprisonment. Many may feel that their suffering and loss cannot be compensated by such means. These victims may find solace in the non-retributive process offered by truth telling bodies.

The region of the former Yugoslavia demands justice and reconciliation. No one institution or mechanism can alone satisfy this need. Criminal prosecutions, be it by the ICTY or domestic courts, an alternative truth telling mechanisms, both have a key role to play. A sharp juxtaposition between the two mechanisms must be shunned. We must take a holistic approach to justice and look for synergies if we are to build a lasting peace. Thank you very much.

Nerma Jelačić: Hvala, John. Naša sljedeća govornica je Klaudija Kuljuh, iz Međunarodne komisije za nestale osobe. Imate mikrofon.

Klaudija Kuljuh: Dobar dan dame i gospodo. Dozvolite da vas pozdravim a i ujedno da se zahvalim na pozivu za učešće na ovom današnjem sastanku. Ja dolazim iz Međunarodne komisije za nestala lica, međunarodne organizacije koja se bavi asistencijom, odnosno pomoći vladama u svijetu u traženju, odnosno pronalaženju odgovora za porodice nestalih, u procesu traženja nestalih osoba. Međunarodna komisija za nestala lica djeluje u tri pravca. Jedan je pravac vrlo bitan, hajmo reći i veliki izazov za forenzičku zajednicu a to je rad na terenu, na masovnim grobnicama u najvećem broju slučajeva, kao i rad u mrtvačnicama, odnosno, asistencija lokalnim vlastima u obradama posmrtnih ostataka, konkretno govorim o forenzičkoj arheologiji i antropologiji. Međunarodna komisija osnovana je 1996. godine i kada se to desilo na inicijativu američkog predsjednika Klinton (Clinton) u to vrijeme na G7 sastanku, mora se priznati da Bosna i Hercegovina, odnosno kompletan region zbog koga je i osnovana Međunarodna komisija za nestale osobe, u to vrijeme imala je dosta loše kapacitete, kada govorimo o forenzici. Tako da je to jedan od programa koji je vrlo bitan u ICMP-u (The International Commission on Missing Persons) na koji smo se jako puno fokusirali. Drugi dio našeg rada se fokusira na rad sa porodicama nestalih osoba. Kao rezultat toga našeg rada, prije nekih desetak dana, porodice nestalih osoba, odnosno, udruženja nestalih osoba iz kompletnog regiona su osnovala jednu regionalnu koordinaciju čiji je zadatak da zajednički djeluju u pravcu vlada na prvom mjestu i da traže odgovore na pitanja koja stoje pred njima a to su: šta se desilo sa njihovim nestalima. Da traže odgovore o onome šta se desilo, gdje su ukopana tijela ali isto tako šta će se desiti sa pravdom. Želim naglasiti da ono što je napravljeno u regionu, ne samo, znači, u Bosni i Hercegovini, nego i u državama regiona, da je bez presedana u svijetu. Zašto to kažem? Međunarodna komisija sjedište za čitav svijet ima u Bosni i Hercegovini ali mi smo aktivni i u drugim regionima, dijelovima svijeta gdje problem nestalih lica postoji. I činjenica da se do sada pronašlo dvije trećine nestalih je nešto o čemu ljudi ne govore. Ali isto tako ne shvataju važnost. Vrlo često smo domaćini ljudima koji dolaze iz post-konfliktnih država, gdje problem nestanaka i te kako velik i tim se problemom vlade uopće ne bave. Ljudi kada dođu ovdje i vide što se napravilo i šta su države napravile za svoje državljane, vjerujte mi, vrlo često odlaze u suzama. Za porodice koje još uvijek nisu dobile svoje odgovore, govorim o jednoj trećini nestalih, jer ako imamo na umu da početkom 1996. godine 40.000 osoba otprilike se smatralo nestalim, do sada se pronašlo negdje, malo više, zapravo, od 26.000. To je jedan ogroman broj. Jedna trećina se nije pronašla. Taj zadatak je pred svima nama. Vrlo težak, jer je sve manje i teže doći do informacija. I postavlja se pitanje pred sve nas kako doći do informacija? Što se treba napraviti? Kako pomoći porodicama da dođu do informacija, odnosno i pravosudnim organima, jer i oni su ti koji stoje pred zidom. Treći dio ICMP-a, odnosno našeg djelovanja ide u pravcu rada sa vladama, jer one su te koje imaju informacije. Ono što želim naglasiti danas ovdje konkretno, za primjer ću uzeti Bosnu i Hercegovinu, Bosna i Hercegovina, pored Zakona o nestalim osobama koji je usvojen još 2004. godine, osnovala je Institut za traženje nestalih osoba. Dug je bio period dok se ta institucija, hajmo reći, napravila i dok je zaživjela. Ali ono što želim reći, da je ta institucija poslje evo već gotovo 16 godina, napravila centralnu

evidenciju nestalih osoba. Ta evidencija je u procesu verifikacije ali je to prvi put, znači u februaru ove godine je prvi put bilo da jedna država, odnosno Bosna i Hercegovina najzad dobija svoju centralnu evidenciju nestalih, jedinstvenu listu nestalih osoba. 16 godina je trebalo državi da to napravi i najzad je napravila. Ne želim sad reći da nema opstrukcije, da nema problema u radu Instituta. Ali treba imati na umu da problem traženja nestalih je izuzetno težak i složen. Evo, ja sam vam samo u kratkim nekim crtama napomenula kakva su iskustva ICMP-a, odnosno kakvo je naše djelovanje, u kom pravcu mi idemo kao jedna međunarodna organizacija. Ali treba imati na umu da država, koliko god to sa tačke porodica koje nisu dobile svoje odgovore izgleda dugo i sporo i jeste ... u nekim slučajevima govorim o 20 godina, država Bosna i Hercegovina ima mehanizme koji, nažalost, još uvijek nisu ojačani, odnosno, nisu na nivou na kojem bi trebali biti. I to je ono na šta želim danas skrenuti pažnju. Činjenica je da državno tužilaštvo nema dovoljan broj ljudi koji bi radili na terenu, jer početkom ove godine državno tužilaštvo je preuzelo kompletan projekat traženja nestalih osoba. Nažalost, veliki broj zahtjeva za ekshumacije koje je Institut uputio državnom tužilaštvu čekaju da se izdaju naredbe da se izađe na teren. Zakon o nestalim osobama, kojeg sam upravo pomenula, koji reguliše, između ostalog, uspostavu Instituta i centralne evidencije o nestalim, tretira jedan vrlo bitan dio koji se tiče porodica nestalih i rad udruženja, a to je uspostava fonda za potporu rada udruženja porodica nestalih u Bosni i Hercegovini. Nažalost, taj fond još uvijek nije uspostavljen i pored, evo, sedme godine i pored presuda Ustavnog suda i to je ono što zabrinjava sve nas. Ustavni sud je donjeo presude kojima se nalaže državi i vlastima, i entitetskim i na državnom nivou, da uspostave fond za pomoć porodicama nestalih osoba. To se još nije desilo. I to je stvar o kojoj trebamo govoriti. To je stvar na koju treba konstantno skretati pažnju. Pored ovoga, evo, kao što sam rekla, u Bosni i Hercegovini, znači, postoji Institut za traženje nestalih osoba. U Hrvatskoj je to Ured za zatočene i nestale. I oni su jedan veliki dio posla uradili ali ostaje onaj dio teži, znači, doći do informacija o grobnicama. U Srbiji postoji Komisija za traženje nestalih a koja isto tako radi na ovom problemu. Kosovo je malo drugačije od ostalih zemalja u regionu, jer proces traženja nestalih osoba je u rukama međunarodne zajednice. Mi u ICMP-u smatramo a iz iskustva koje sam vam upravo pominjala da su vlade te koje se s ovim problemom trebaju baviti, da su oni ti koji imaju odgovor u svojim rukama. Želim, evo, samo još iskoristiti, ja ću pokušati biti što kraća, da napomenem da je Međunarodna komisija na svojoj web stranici pokrenula jedan pretraživač i pozivam vas sve koji imate pristup internetu a danas vjerujem da smo svi u toj situaciji, preko pretraživača se mogu dobiti informacije o nestalim osobama. Ali konkretno govorim o onima, da li su dati krvni uzorci, da li imamo dovoljno krvnih uzoraka i da li je došlo do poklapanja, odnosno da li se DNK nalaz na određeno ime i ostalo, nestale osobe. Ali ono isto što je vrlo bitno za javnost, to su podaci o grobnicama koje su do sada otvorene, koliko je poslano koštanih uzoraka sa koje grobnice i za koji broj, i ako jeste došlo do DNK poklapanja, tako da i javnost može dobiti ... doći do uvida u ono što je do sada napravljeno od strane nadležnih tužilaštva, odnosno, zajedno sa Institutom, koliko je toga odrađeno po grobnicama i koliko se još toga treba uraditi. Mislim da su ovo vrlo bitne informacije za javnost. Nažalost, rijetko kad čujem o nekim stvarima koje su napravljene i rijetko ... isto tako još manje imamo priliku da čujemo o onome što se treba napraviti. Jer evo, kao što sam rekla, ja bih vam htjela, evo, skrenuti pažnju na

nešto što se prije nekih petnaestak dana desilo, što je vrlo bitno za porodice nestalih iz Bugojna, da poslije 17, evo, gotovo 18 godina informacija o bugojanskoj grupi, do informacije se došlo o nestalim iz bugojanske grupe preko institucije nagodbe. Možda je to jedan od načina, jedan od rijetkih preostalih načina da se dođe do informacija, ali to je definitivno nada za porodice, jer u našim kontaktima u zadnje vrijeme koje imamo sa porodicama, njihovi prioriteti su neki, hajmo reći, 90-tih i početkom 2000-tih godina bili da se pronađu nestale osobe. Ali njihov prioritet u zadnjih, recimo, godinu i po dana je postala pravda. Na svakom našem sastanku koje držimo sa porodicama nestalih, jedna se stvar uvijek ponavlja, jedan zaključak se uvijek ponavlja a to je pravda, odnosno, krivična gonjenja, jer to je ono što oni žele. Hvala.

Nerma Jelačić: Hvala, Klaudija. Naš sljedeći govornik će se osvrnuti na pregled iz posljednjih razvoja u Srbiji, znači, govornik Ivan Jovanović iz Misije OEBS-a u Srbiji.

Ivan Jovanović: Hvala, Nerma. Dakle, kao što si rekla, ja ću se osvrnuti, pre svega, na Srbiju, pošto je do sada dosta već bilo reči uopšte o nekom generalnom kontekstu tranzicione pravde i o nekim principima koji bi trebalo da važe u regionu. A moj kolega iz Misije OSCE u Hrvatskoj će govoriti, pretpostavljam, o Hrvatskoj. Dakle, ja ću se ovde osvrnuti i potcrtati samo neke od napredaka koji su ostvareni na polju tranzicione pravde u Srbiji a takođe ću pokušati da podvučem samo neka od polja gde je još uvek potrebno uložiti dodatne napore i dobru volju, dakle, gde svi učesnici procesa tranzicione pravde treba da uložte te dodatne napore i dobru volju a naročito predstavnici državnih organa, kako bi se utvrdila odgovornost za ratne zločine i za druga teška kršenja ljudskih prava i odgovorni dobili adekvatne sankcije, kako bi društva i žrtve na teritoriji bivše Jugoslavije videle i osatile da je barem delimično pravda zadovoljena. I na kraju, kako bi se budućnost u ovom regionu gradila na temeljima u koje nisu ugrađene manipulacije, laži, etničke predrasude, teorije zavere, dakle, sve ono što bi nas ponovo moglo voditi u neke sukobe.

Dakle, kada govorimo o Srbiji, prekretnica na polju tranzicione pravde je, pre svega, 2000. godina, oktobar 2000. godine, ono što svi kolokvijalno zovemo *pad režima Slobodana Miloševića* jer su tada stvoreni uopšte uslovi da može da se govori o suočavanju s prošlošću na jedan sistematičan način i sa stanovišta države. Dakle, država je tek tada mogla da postane pozitivan akter u procesu suočavanja s prošlošću, odnosno tranzicione pravde. Ali prava prekretnica, zapravo, nastaje, odnosno praktična prekretnica 2003. godine u julu, osnivanjem specijalizovanih pravosudnih institucija Republike Srbije, dakle Tužilaštva za ratne zločine i Veća za ratne zločine u tada Okružnom i Vrhovnom sudu u Beogradu. To naravno, ne znači da pre toga u Beogradu nije bilo uopšte napora na polju tranzicione pravde i da se time niko nije bavio. Jeste. Pre svega, nevladine organizacije. Među njima, pre svega, Fond za humanitarno pravo, takođe i malobrojni, nažalost, novinari, javni intelektualci, pa i političari. Ali od sredine 2003. godine, tek tada imamo jedan sistematski kontinuiran i nameran napor države da učini nešto na polju suočavanja s prošlošću, odnosno, dolaženja do istine i dolaženja do pravde. Neću mnogo pričati o ovim pravosudnim institucijama. Predstavnicu Tužilaštva za ratne zločine o tome je nešto rekla – dakle od 2003. godine bilo je podignuto nešto preko 130 optužnica za ratne zločine. Od toga najveći broj, preko 80 posto je protiv osoba srpske

nacionalnosti, srpske etničke pripadnosti za zločine nad pripadnicima drugih etničkih grupa u bivšoj Jugoslaviji. OEBS, kao i Misija OEBS-a u Srbiji, kao i slične, odnosno, misije OEBS-a u drugim državama bivše Jugoslavije prati suđenja za ratne zločine, dakle vrši monitoring. Učestvovala je u davanju podrške državnim institucijama u stvaranju zakonodavnog okvira za procesuiranje ratnih zločina. Angažovala se na obuci sudija, tužilaca, saradnika u sudu, policije i drugih državnih organa koji se bave suđenjima za ratne zločine, pomagala regionalnu saradnju i velikim delom učestvovala, odnosno aktivira se i u informisanju javnosti o ovim suđenjima. Dakle, što se tiče suđenja za ratne zločine, možda najveći doprinos tužilaštva i suda a koji su se, inače, etablirali kao, po mom mišljenju, možda najbolji i najprogresivniji deo pravosuđa Srbije i tu treba pohvaliti i Ministarstvo pravde, odnosno, Vladu Srbije koja daje vrlo široku i direktnu podršku ovim institucijama. Ne oduvek, od pre nekoliko godina definitivno. U početku je bilo i pokušaja da se ove pravosudne institucije zatvore, naročito 2004. godine. Ali ono što možemo sumirati kao veliki napredak, da podsetim, u nekom širem kontekstu tranzicione pravde, to što je zahvaljujući delovanju i ovih pravosudnih institucija, delom i zahvaljujući njihovoj veoma često prisutnosti u javnosti, naročito predstavnika Tužilaštva za ratne zločine i naravno, komplementarnom radu nevladinih organizacija na ovom polju, je to da je danas postalo apsolutno zamislivo i prihvatljivo za najveći deo građana Srbije da sud u Srbiji može da osudi nekog Srbina za ratni zločin koji je počinjen nad nekim pripadnikom druge vere ili nacije. I mislim da je ta prihvaćenost u toj meri izražena da ako bi bio optužen, odnosno, osuđen neko ko pripada najvišim ešalonima sada ili nekada vojske, policije ili čak političkih struktura, da tako neka optužnica ili presuda ne bi bila suočena sa iole ozbiljnijim otporom ili protestima u javnosti. Što se tiče pravnog okvira u kom ove institucije deluju, on je, po našem mišljenju, adekvatan, veoma dobar. I tamo gde se na probleme ukazuje, pozivajući se na nedostatke u pravnom okviru, mislim da se više radi ne o objektivnom problemu pravnog okvira, koji je u najvećoj meri nasleđen iz bivše Jugoslavije ali je inoviran, nego više u problemu tumačenja ovakvog postojećeg pravnog okvira. Međutim, postoje, naravno, i određeni problemi koji su i dalje prisutni, pre svega, takoreći, teorija zavere, odnosno zavera ćutanja među svedocima koji dolaze, naročito iz redova nekadašnjih pripadnika i sadašnjih pripadnika vojske, policije ili iz državnih struktura. Svedoci smo, prateći suđenja, da se jako teško dolazi do svedoka, naročito svedoka insajdera koji žele da svedoče a bez toga jednostavno nije moguće utvrditi istinu. Drugi problem, koji je opet povezan sa time, koji je apostrofirano nedavno u nekim izveštajima i nevladinih organizacija ali i određenih evropskih tela i njihovih izvestilaca, to je problem zaštite svedoka. I čini nam se da je tu čak i napravljen neki korak unazad, jer jedinica za zaštitu svedoka Srbije je služila kao primer, čak su je pozivali i da drži treninge u drugim delovima sveta, nekoliko godina nakon što je osnovana. Ali ovde se sad suočavamo sa određenim problemima u radu te jedinice i o potrebi da se jača i ponovo osnaži sistem zaštite svedoka. I naravno, može se postaviti pitanje, kada govorimo o suđenjima za ratne zločine u Srbiji, to je koji je hijerarhijski nivo odgovornosti onih koji su izvedeni pred sud. I primetno je da do sada nije bilo presuda protiv pojedinaca koji pripadaju višim ešalonima, opet, vojske, policije ili političkih struktura. I smatramo da bi primena instituta komandne odgovornosti, koju je i po postojećem sistemu moguće primenjivati a to su često na mnogobrojnim skupovima ukazivale i same sudije iz Srbije, da bi se tu mogao

ostvariti napredak. Žrtve su često, i rodbina žrtava, negodovali zbog dugog trajanja postupaka i to je, takođe, bio jedan od problema, ali reformom pravosuđa u Srbiji i promenom nadležnosti Apelacionog suda, dakle sa radom novog odeljenja za ratne zločine u Apelacionom sudu, taj problem je sve manji i manji, jer se veliki broj predmeta brže završava. Dakle, dok nije osnovan taj Apelacioni sud, mislim da je ukupan broj pravosnažno okončanih predmeta ratnih zločina bio negde šest ili sedam. Danas ih ima 17. I evo, završiću time što ću se samo kratko osvrnuti na nešto što, takođe, spada u domen tranzicione pravde ali gde države bivše Jugoslavije a Srbija svakako na određeni način kaska za potrebama društva i za onim što, zapravo, i teorija tranzicione pravde nalaže. Reparacije su jedna od tih ovlasti. Nema sistematskih materijalnih a ni nematerijalnih reparacija u Srbiji, dakle, jedino mogu žrtve ratnih zločina potražiti individualno zadovoljenje u parnici, tako što nakon krivičnog postupka pokrenu parnični postupak za nadoknadu štete. Ali tu su često suočeni s dugim trajanjem postupaka, sa komplikovanom procedurom i sa nekim rokovima zastarelosti, ukoliko se radi o šteti prouzrokovanom delovanjem vojske ili policije. Simboličke reparacije takođe su se svele na, recimo, izgradnju nekih spomenika, poput spomenika u Prijepolju žrtvama iz Štrpca ili pojedinačnim izvinjenjima. Ali nema nekog sistematskog napora i rešenosti države da, recimo, ustanovi neke datume sećanja ili da se na drugačiji način, izgradnjom određenih spomenika pristupi ozbiljnije rešavanju potreba žrtava iz ugla reparacijw. I na kraju, to nas vodi i na temu REKOM-a. Kazivanje istine kao instrument tranzicione pravde koji nas približava takođe i onom još jednom mehanizmu, to je sprečavanje, odnosno garancija neponavljanja. Jer na prostoru bivše Jugoslavije, dakle, u Srbiji ali generalno u regionu nije problem samo u nekažnjavanju. Problem je u tome što se u nerazumevanju, ignorisanju i poricanju nekih delova prošlosti i to delova one prošlosti gde je neka naša strana igrala ulogu počinica ili prošlosti naših komšija gde je ona nama nekada suprotstavljena strana imala ulogu žrtve. I mislim da kazivanje istine, dakle, nadilaženje samih pravosudnih procesa i približavanje javnosti onoga šta je utvrđeno u tim pravosudnim procesima a pravosudni procesi su do sada ostali najjači i najrazvijeniji i najčešći mehanizam tranzicione pravde u regionu, dakle, da je to neophodan činilac i neophodan uslov kako bi se sprečilo ponavljanje takvih zlodela. Jer ono što će zapravo sprečiti ponavljanje u budućnosti nije u toj meri lustracija koja, takođe, nije sprovedena ili skoro da nije sprovedena, nisu toliko ni individualne kazne za ratne zločine. Ono o čemu trebamo razmišljati, to je kako da buduće generacije, dakle, ne ovi sadašnji, nekadašnji počinoci, nego buduće generacije ponovo ne nađu sebe u nekom krvavom konfliktu na ovom prostoru. I u tom smislu veliki zadatak je pred nacionalnim institucijama, pred državom. Političari i predstavnici državnih institucija moraju jasnije i nedvosmislenije objašnjavati građanima o tome o čemu se, zapravo, radi na tim suđenjima. Dakle, nije dovoljno izručiti samo Ratka Mladića. Potrebno je i objasniti za šta je on optužen. Mislim da će i Haški tribunal svojom izlaznom strategijom i idejom osnivanja informacionih centara takođe moći da doprinese da se suđanja pred Tribunalom i ono što je utvrđeno ne zaboravi onog trenutka kada Tribunal okonča svoj rad na sudskim postupcima. Potrebno je, naravno, dalje raditi i u domenu obrazovanja i nije, naravno, samo odgovornost na političarima, na državnim institucijama, na međunarodnoj zajednici. Mediji snose veliku odgovornost. Potrebno je puno raditi s medijima, sa novinarima, edukovati ih kako da izveštavaju o ovim pitanjima i na neki način ih motivisati da se

bave istraživačkim novinarstvom a takođe velika je odgovornost, o čemu je posebno pričao gospodin Vlada Petrović iz Srbije, i na intelektualnim elitama, odnosno, epistemološkoj zajednici, jer su oni upravo ti koji prave spisak nečega što će buduće generacije učiti. Hvala.

Nerma Jelačić: Hvala, Ivane. Dobro, vrijeme je da čujemo i poslednjeg govornika, Nebojšu Paunovića, pregled razvoja u Hrvatskoj.

Nebojša Paunović: Ja se zahvaljujem. Evo, šećer na kraju, Hrvatska. Dosta je toga rečeno, zapravo, što pokriva problematiku Republike Hrvatske iz koje ja dolazim i iz organizacije iz koje je kolega Ivan, također. Tu je negdje, zapravo, nevjerovatno koliko su se te države, zapravo, i pratile po tom ritmu promjena. Negdje od 2000. godine i Hrvatska dobija taj zamašnjak u tom pozitivnom smjeru. Doduše, naše se same misije razlikuju po pristupu u radu. Misija u Hrvatskoj osnovana je 1996. godine i imala je svoj određeni mandat do 2006. godine, kada je, zapravo, određeno da se neka područja u Republici Hrvatskoj više ne prate, jer je se smatralo da je došlo do konsolidacije postignutih promjena. To se odnosi na reformu policije, na razvoj civilnog društva, slobodu medija i politička pitanja. Ono šta je ovdje bitno reći jeste ako se nešto odluči da se ne prati od strane međunarodne organizacije, kao što je OESS (OSCE) to ujedno i ne znači da je potpuno riješena problematika unutar područja koje se prestalo sistematično pratiti. Upravo suprotno. Zapravo, to znači da je posao prebačen na državu, da je država pokazala dovoljan stupanj odgovornosti i poduzela one korake za koje se može smatrati da bi eventualno mogli voditi u smjeru rješavanja problema. Tako da postoji, zapravo, jedna kriva percepcija cijelo vrijeme da ako se nešto prestane pratiti, to je riješeno. Ne. Kažem, radi se, zapravo, o tek početku posla. Znači, ova četiri područja su tada zatvorena i negdje krajem 2007. godine je zapravo zatvorena i cijela misija. U Republici Hrvatskoj više nema misije OESS. Otvoren je 1.01.2008. godine Ured OESS-a i sa vrlo suženim mandatom. Taj mandat je bio praćenje svih postupaka za ratne zločine i praćenje preostalih aspekata provedbe programa, takozvanog stambenog zbrinjavanja za bivše nositelje stanarskih prava.

Sistematsko praćenje ratnog zločina, koje se možda tiče najviše teme ovog skupa se od strane moje organizacije provodilo od 2002. godine. Znači, pratili su se svi postupci za ratni zločin, koji su se pratili vrlo sistematski i u svim fazama. Naravno, u fazi istrage se nije moglo imati potpun pristup, niti smo ga tražili ali svako ročište do kraja suđenja, uključujući i postupke na sudu drugog stupnja, odnosno Žalbenim sudovima, također i ponovljene postupke. Ono što se, zapravo, za Republiku Hrvatsku vrlo često sada u zadnje vrijeme govori, to je da je postignut taj značajan napredak i da su te promjene koje su se dogodile na neki način nepovratne. Pa evo, da se ja čisto dotaknem tih termina i tih sintagmi koje isto tako treba vrlo uvjetno shvaćati, jer u dinamici društvenog razvoja, zapravo, značajan napredak i nepovratna promjena je vrlo relativna kategorija. Nešto može krenuti u dobrom smjeru i ne mora u tom smjeru nastaviti. Ali dotaknuću se nekih vrlo stvarno značajnih stvari koje je Hrvatska napravila u zadnje vrijeme, pogotovo možda u zadnjih par mjeseci a to je da su nakon dugog vremena, nakon dugog insistiranja, pogotovo moje organizacije, uvedeni konačno sudovi, specijalni sudovi za ratne zločine. Ne znam koliko znate, zapravo, u Republici Hrvatskoj su se suđenja za ratne zločine vodila na

svim sudovima, takozvanim županijskim sudovima. To je značajan broj sudova, negdje 21 sud i *de facto* se to odvijalo u zajednicama u kojima se i sami zločin dogodio. Naravno, to je prema našem stajalištu, a to stajalište se baziralo na promatranju stvarno velikog broja suđenja, retraumatiziralo i žrtve i stvaralo zapravo jedan okvir u kojemu se suđenje nije moglo provoditi na jedan nepristran način, jer se radi o vrlo maloj zajednici, na kraju krajeva, zajednici koja je bila direktno izložena ratnim razaranja. I na same suce i na samu okolinu unutar koje se vršilo suđenje, stvarali su se određeni pritisci, tako da je sad, recimo, ta situacija što se toga tiče riješena. Ti sudovi su sad samo četiri suda: u Splitu, Zagrebu, Rijeci i Osijeku, čija je nadležnost za suđenja u slučajevima ratnih zločina isključiva. Doduše, postoji jedan veliki broj slučajeva koji se već vode na drugim sudovima. Za te slučajeve nije još do kraja jasno da li će biti prebačeni. Ostavljeno je, dakle, diskreciono pravo tužitelju da traži, odnosno ne traži prebacivanje nekog slučaja. Ono što vidimo da je trend za sada je da se zapravo, više-manje svi slučajevi mahom prebacuju na te specijalne sudove. Osim toga, izmjenjen je i Zakon o provedbi Statuta Međunarodnog kaznenog suda, te su uklonjene prepreke korištenja, to će možda sad neobično zvučati, ali postojala je jedna prepreka u korištenju svjedočkih iskaza danih pred Haškim sudom u postupcima pred sudovima u Republici Hrvatskoj. Dakle, prema interpretaciji Vrhovnog suda Republike Hrvatske nisu se mogli ti iskazi, koji su svjedoci dali, žrtve svjedoci pred Haškim sudom, koristiti u domaćim postupcima i smatrano je da su se ti postupci uzeli ne u skladu sa Zakonom o kaznenom postupku i to je bila velika prepreka, jer kako je tu kolega i sa Haškog suda, mi smo, zapravo, dobili jedan slučaj, da tako kažem, u nasljeđe iz Haškog suda, koji je Hrvatska procesuirala. No, postoji još veliki broj iskaza svjedočkih koji bi mogao uzrokovati procesuiranje u Republici Hrvatskoj. Sada je ta prepreka uklonjena. I evo, kako dobivam papiriće na kojima piše da imam još tri minute, želim samo naglasiti da naša organizacija, osim ovih koje smo spominjali a prvenstveno Haški sud, isto tako ima prikupljenu ogromnu dokumentaciju vezanu uz ratne zločine. Naravno, ta dokumentacija u svakom slučaju će ostati kao nasljeđe domaćinu, državi domaćinu, u ovom slučaju u Hrvatskoj. Ono što je možda za Republiku Hrvatsku, osim ovog što sam naveo na početku, da treba zapravo uvjetno shvaćati taj napredak još frustrirajući, pogotovo za žrtve koje smatraju na određen način da taj napredak nije postignut, je njihova perspektiva u kojoj oni, zapravo, u čekanju te pravde više nemaju nikakvog prostora vremenskog čekat pravdu, dok je sam proces, zapravo, puno dugotrajniji, brži od njihovog života i onih potreba koje oni moraju ostvariti kroz prava kao žrtve. U tom smislu su tu, naravno, nevladine organizacije, kako međunarodne, one koje ovaj proces u potpunosti podržavaju, tako i domaće nevladine organizacije od kojih su tu većina onih glavnih, da tako kažem, prisutne na konferenciji i tu se događa to pomirenje, između te sporosti, te društvene dinamike i promjene na bolje i perspektive pojedinca. Nevladina organizacija zapravo omogućava onda konkretizaciju tih trendova, da tako kažem, te političke retorike koja često izaziva određene promjene na bolje za određenu političku elitu a žrtva ostaje sa strane. Međutim, kažem, ta rupa se popunjava sa radom nevladinih organizacija a koje moja organizacija, u svakom slučaju, vrlo, vrlo snažno podupire i kao same organizacije tako i njihov rad. U tom smislu završavam i zahvaljujem na slušanju.

Nerma Jelačić: Hvala, Nebojša. Znači, ja ću samo na brzinu glavne poente da sumiram, pa ćemo krenuti u debatu. Mogli smo, dakle, čuti da krivično gonjenje, sudski postupci nisu dovoljni, da ovakve situacije traže nešto više, alternativne mehanizme za utvrđivanje istine, kako bi se utvrdila moralna, politička odgovornost ali da ti mehanizmi moraju biti konzistentni u svom utvrđivanju istine i takođe da ti mehanizmi nisu zamjena za pravosudno ili krivično gonjenje. Takođe smo mogli čuti, ja mislim prvi put, da i Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju otvoreno izrekao svoju podršku i potrebu za ovakvim alternativnim mehanizmima tranzicione pravde ali da mora postojati određena sinergija između radova sudova i ovih alternativnih mehanizama. I naravno, imali smo jedan odličan pregled razvoja u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj, u smislu mehanizama tranzicione pravde, naročito u smislu traženja nestalih, gdje se vlade moraju odgovorno, je li, baviti sa tim pitanjem. I čuli smo da su ne samo suđenja, nego i što se tiče nestalih, dugotrajan i spor proces, što vrlo često izaziva frustraciju ali ta dugotrajnost dolazi kroz kompleksnost situacije sa kojom se bavimo. Ja imam već neka imena. Ljudi su se javili za riječ dok su naši govornici ovdje izlagali, tako da je prva osoba koja se javila Mirko Klarin iz agencije Sense.

Mirko Klarin: Moram nešto da priznam. Javio sam se za reč jednostavno zato što nisam mogao da se oduprem iskušenju da se pojavim u istoj sali za istom govornicom gde je Radovan Karadžić u septembru 1991. godine sazvao Glavni odbor SDS-a i opštinske odbore SDS-a iz cele Bosne i Hercegovine i podelio im čuveni dokument o preuzimanju vlasti u opštinama. To se zvalo *Uputstva za delovanje srpskog naroda u vanrednim okolnostima* a poznato je u Tribunalu kao dokument *Varijanta A i B*. Zbog toga sam se najviše javio da se pojavim za istom govornicom. Drugo, moram da kažem da me je prijatno iznenadilo Ivanovo izlaganje o napretku koji je postignut u Srbiji na polju tranzicijske pravde od 2000. godine do danas. Mislim, ono na neki način dokazuje da sam ja potpuno u krivu, jer moj je utisak da je u pogledu ... Dobro, ne čitavog instrumenta tranzicijske pravde. Ali kad govorim o stavu srpske javnosti prema Tribunalu, mislim da je taj stav bio daleko pozitivniji za vreme Miloševića, nego što je danas. Za vreme Miloševića situacija je bila vrlo jasna. Biti protiv Miloševića značilo je podržavati, biti pristalica Haškog tribunala, ne zbog toga što verujete da je neophodno utvrditi istinu, kazniti krivce i suočiti se sa prošlošću, već zbog toga što se smatralo da će Haški tribunal biti jedan od onih instrumenata koji će pomoći da se on ukloni. Kad je on konačno uklonjen, situacija je postala daleko komplikovanija sa tim demokratskim snagama koje su preuzele vlast. I ono što se nakon toga desilo najbolje je opisano u knjizi Jelene Subotić, koja je bila najavljena da će biti učesnik ove konferencije, nažalost, nije došla, koja se zove *Otimanje pravde* i svima je zaista toplo preporučujem da se pročita, odnosno da pročitaju. Radi se jednostavno o tome da su političke elite, pre svega u Srbiji ali to se delom ponovilo i u Hrvatskoj, formalno preuzele instrumente tranzicione pravde da bi ostvarile određene ustupke i istovremeno od međunarodne zajednice, odnosno ispune uslove koji su im postavljeni a da bi istovremeno potpuno zanemarili suštinske zahteve tranzicione pravde, pre svega, ono što se zove *utvrđivanje istine i suočavanje sa prošlošću*. Ja mislim da je danas... mislim, gledajući sa strane, istina koliko uspevam da pratim sve to iz Haga, mislim da smo danas ponovo utonuli u jedno duboko poricanje zločina. Ponovo mislim da to poricanje čak vremenom jača,

umesto što slabi. Mada se donekle slažem sa Eric Gordy-jem koji je jutros rekao da ono grubo golo poricanje kakvo je nekad postojalo, sve više se pretvara u neku relativizaciju zločina i izjednačavanje zločina, pa, svi smo tu prvljavih ruku i tako dalje. Ali mislim, ako pratite ova dva poslednja događaja, jedan je presuda hrvatskim generalima i reakcije Hrvatske na tu presudu i ako pratite reakcije na hapšenje Mladića u Srbiji, ne mislim tu na demonstracije radikala. Mislim, pre svega na način na koji je to hapšenje objašnjeno, ako je uopšte objašnjeno, srpskoj javnosti od strane političke i intelektualne elite. I na način koji je doveo do toga da se otvori pitanje da li je Ratko Mladić mit ili heroj ili stvarnost, ne znam kako se zvala ta emisija čuvena, Nataša u kojoj ste vi učestvovali. Tako da se bojim da stvari nisu tako ružičaste kao što sam stekao utisak iz Ivanovog izlaganja o ostvarenom napretku. Ali moguće je da se ja jednostavno varam, da gledajući iz daleka ne vidim dovoljno kako se stvari tamo razvijaju. Zahvaljujem.

Nerma Jelačić: Hvala, Mirko. Ali samo vrlo kratko Ivane, pošto imamo još nekih deset minuta i imamo već još troje, četvoro govornika.

Ivan Jovanović: Evo, kratko. Mislim da je Klarin možda stekao i pogrešan utisak, jer ja nisam bio dovoljno eksplicitan. Ja jesam rekao kao jedan od napredaka da to što danas može neko u Srbiji da prihvati, da kažem, srpski, domaći sud i nekog Srbina za zločinca nad Bošnjacima ili Hrvatima. Dakle, nisam govorio da se ista prihvaćenost odnosi na Haški Tribunal. Bar istraživanje koje je upravo OEBS radio, vrlo jasno pokazuje a na kraju sam završio moje izlaganje, jer sam morao da skraćujem, jer me je moderatorka terala, upravo time koliko je problem nekažnjivosti prisutan, toliko je prisutan i problem poricanja da su se zločini desili, odnosno nerazumevanja šta je utvrđeno ili nevoljnosti da se sasluša to šta je utvrđeno na suđenjima i da je to upravo najveći izazov tranzicione pravde u Srbiji a delom i u ostalim delovima regiona.

Nerma Jelačić: Izvolite Munira, vi ste se javili.

Munira Subašić: Ovako, ja želim da pitam ovoga gospodina koji je prvi govorio koliko je komisija uspjelo u svom radu? To je pitanje jedno. Drugo je pitanje: ovdje piše činjenice o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava treba REKOM da utvrdi. Može REKOM da pomogne da utvrde sudovi i tužioci. Trebamo, moramo jačati, znači, sudije i tužioce koji moraju utvrđivati to. To je njihov posao. A REKOM im može pomoći da dođu do toga. I mislim, ova reparacija žrtava, to je dobro. Ja sam to jednom predložila da bi trebalo to da se uradi al se samo bojim da ne bi bilo, kao što je Zakon o nestalim osobama 2002. godine donešen a još uvijek stoji u ladicama. A zašto? Zato što Republika Srpska blokira to. I treće, mislim kod nas u Bosni je to jako teško raditi, govoriti, jer kod nas je podjeljena država, podjeljen narod. Tu nema sreće. Hvala vam.

Nerma Jelačić: Dobro. Hvala, Munira. Eduardo?

Eduardo Gonzalez: Kako se zove gospođa?

Nerma Jelačić: Munira Subašić.

Eduardo Gonzalez: Something I wanted to emphasize when I made my presentation is that in most cases, around the world, you have truth commissions before you have prosecutions. You have truth commissions immersed in many regions where there was no political will to launch prosecutions and to have courts of law, therefore in most cases truth commissions preceded and were opening the road to courts of law. And here you have a situation that is the exact opposite because there is already the ICTY that has already established facts in an objective scientific manner, and therefore the question is very valid. What is REKOM going to do about those facts? Well, my view is that although the question is valid and although the anxiety is also valid, it is clear that if REKOM is an independent, objective, scientific institution, it is going to respect those findings. So there is no fear on that point that should be valid. And the reality is that REKOM will have at its disposal the enormous, massive archives and the evidence that has been obtained and that is already available from the international tribunals.

At the same time, though, you have to recognize that in many cases REKOM will be able to obtain new information, information that was probably not available when the trials took place; additional perspectives that will not deny what the tribunal's established, but probably enrich the perspective and the knowledge on those situations.

So I do think that the principle that truth seeking through an institution such as REKOM and criminal prosecutions through the ICTY or other mechanisms is going to be complementary and not contradictory at all.

Nerma Jelačić: Za sljedeće pitanje da li biste se vi gospodine javili za riječ?

Ivan Pšenica: Zahvaljujem. Pa evo, iskoristio bih priliku i pitao bih gospodina Johna Hockinga ispred Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, s obzirom da smo u Hrvatskoj bili inicijatori, jedni od inicijatora osnivanja tog Haškog tribunala, bili smo uvjereni da će taj Haški tribunal suditi, ne svim zločincima, ali onim najodgovornijim svakako da. Sad se postavlja pitanje da li je taj Haški tribunal pred zatvaranjem i da li će biti to suđenje obuhvaćeno zaista spram onih najodgovornijih. Ili sve se svodi na to da se hoće... evo, uhvatili su Mladića, uhvaćeni su hrvatski generali, evo, hvata se još jedan preostali bjegunac, kao što se to govori, Goran Hadžić. Međutim, pitanje je njihovih naredbodavaca. Oni koji su izdali zadatak da učine to što su učinili a oni nisu ni procesuirani. Evo, to je moje pitanje gospodinu iz Haškog tribunala. I drugo pitanje, ne njemu, nego ratna reparacija o kojoj je ovdje bilo puno riječi... govori se to „mi trebamo, mi moramo, mi ovo, mi ono“ kako uopće doći do ratne reparacije kad nismo utvrdili ko je to kriv za jedno ili drugo ili treće? Nije utvrđeno kako doći do ratne reparacije kad su države, ja bih rekao, financijski pred slomom, raspadom bivše Jugoslavije. I treće, gospodin Ivan Jovanović iz OEBS-a govori o padu režima Slobodana Miloševića. Slobodan Milošević nije imao režim svoj. On je bio produkt jednog režima koji je tad vladao u Srbiji. Prema tome, da nije bio on, bio bi neko drugi, treći u njegovoj poziciji. Znači, taj režim tih godina, 1991. godine, nije obuhvaćen ni istragama a kamoli presudama. Evo toliko. Hvala.

Nerma Jelačić: OK. Dozvolićete mi da sakupim i ostala pitanja, kako bi onda mogli na sve zajedno da odgovorimo. Vi ste se, takođe, javili za riječ.

Zijad Smajlović: Zovem se Zijad Smajlović. Dolazim ispred Pokreta majki enklava Srebrenica i Žepa. Prije nego što bih postavio moja četiri pitanja, jedna kratka priča. Jedan čovjek NN bude mobilisan od strane jedne države, koja ga obuči, opremi, osvešti i pošalje u drugu državu na ratište. Taj jedan čovjek ubije bebu od tri i po mjeseca starosti i sakrije tu bebu, prikriva taj svoj zločin. Nakon 20 godina ta beba se pronađe i ukopa na mezarju Veljaci Bratuncu. Nalogodavci koji su ga spremili za taj zločin negiraju taj zločin. A zločinac slobodno šeta, pa čak i tim gradom. Priča je jasna. Pitanje: u ime koga, koje države, vjerske skupine ili slično, taj čovjek čini takav zločin. Drugo pitanje: kada će biti procesuiran od strane te države, jer država ga je mobilisala i ima podatke o njemu? Ne trebaju, gospodine Jovanoviću, nikakvi insajderi za takve stvari. Hoće li REKOM pomoći da taj čovjek NN izađe pred lice pravde? Da li mislite, četvrto pitanje, da će žrtve zločina živiti 100 godina i da čekaju na pravdu? Majke već ukopavaju djelove svoje djece, jer ne mogu doći do čitavih skeleta, jer su više puta prekopavani. Jer zločinac je učino zločin nad zločinom, premještajući kosti s jednog mjesta na drugo. Istina je jedna al gdje je pravna istina, nek dokažu sudovi. A mi ćemo do pravde doći kad ovo lice NN izađe pred lice pravde. Hvala vam.

Nerma Jelačić: Dobro. Hvala. Izvinite, prvo ovaj gospodin iza vas pa ćete onda vi.

Željko Vukelić: Dobar dan. Pozdravljam sve prisutne dame i gospodu. Da se predstavim. Ja sam Željko Vukelić, ratni veteran, učesnik oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije i predsjednik jednog udruženja koje se zove Udruženje učesnika oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, iz Novog Sada. Ujedno sam i predsjednik Mirovne koalicije ratnih veterana u regionu. Neću puno da govorim, samo ću podijeliti neke informacije sa vama i neka zapažanja. Ovde dosta toga je rečeno, veoma dobro i pozitivno, šta se radilo i šta treba da se radi. Meni se postavlja jedno pitanje kao ratnog veterana, koji, da kažem, nakon svih tih dešavanja, radi u jednom udruženju i sa veteranima koji isto razmišljamo, koji radimo na mirovnoj inicijativi. Ovde sam čuo od gospođe da se radi o prikupljanju podataka o počiniocima i o nestalima. Po nama veliki je problem i kamen spoticanja i sjeme neke buduće mržnje ili razdora taj podatak o nestalim koji se i dan danas vode. Sad, kolika je ta cifra, da li je nekih dvadesetak hiljada, na koji način doći do njih, do tijela tih žrtava da se te porodice dobiju eto ta tijela nazad, da ih mogu dostojno zakopati. Kako doći do toga? S druge strane, malo čujem da se uopšte spominju ratni veterani. Većinom se spominju veterani učesnici rata kao počinioci tih zlodjela i nedjela koja su se desila. Moram vam reći da je velika većina tih učesnika sukoba koji su bili na sve tri strane poštene i časni ljudi koji su učestvovali u tom ratu, koji su kao takvi izašli iz toga, koji sad na neki način imaju potrebu da rade i da djeluju mirovno. Međutim, slabo imaju ili veoma malo prostora i mogućnosti da djeluju. Sami ste i svjesni, znači, više se daje medijskog prostora u sredinama gde su veterani i veteranska udruženja nacionalno orjentisani, gdje propagiraju tekovine borbe koje su bile. A malo ima prostora za te druge, da kažem, veterane koji hoće mirovno da rade. Mirovna koalicija ratnih veterana koja je formirana, formirana je

samoinicijativno, znači od ratnih veterana sa prostora Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije, sa idejom da se pomogne u pronalaženju nestalih ljudi, da pomogne u utvrđivanju istine i da pomogne u procesu pomirenja koji je jako potreban na ovim prostorima. Ovde se reklo da se radi sa porodicama nestalih. Treba i dobro je, ali informacije i podatke na koji način i gdje su ti nastradali ne može se dobit od njih. Dobro je to gdje može da se dobije, gde je u toku proseci koji su započeti. Čuo sam da je ogroman broj započet, što se kaže, neće se završiti. Hoće. Sve što je započeto, završiće se. Ali ono što nije, što se nema podataka, mala je verovatnoća da može da se nešto u tome uradi. Tu treba raditi sa veteranima, sa tim učesnicima oružanih sukoba, jer oni su učesnici tih događaja, posredni, neposredni. Čuli su priču, vidili su možda u tim momentima a ne možda, nego sigurno. Možda se i nisu slagali ali nisu imali hrabrosti i nisu smjeli da se suprostave s tim. Danas ima veliki broj takvih ljudi koji imaju potrebu da kažu ali nemaju prostora. Imaju neki strah od institucija, od svega. Eto, znači, samo ta informacija, znači, da postoje ratni veterani koji su voljni da doprinesu pomirenju, istini i pravdi.

Nerma Jelačić: Hvala. Uzećemo i poslednje pitanje.

Marinko Đurić: Dobro veče svima. Ja sam Marinko Đurić, Udruženje kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji. Pre svega, pošto je ovo već kraj, hteo bih da pozdravim moje komšije sa Kosova i Metohije, oni koji su učestvovali na Skupštini znaju da su upravo ti ljudi u prikupljanju potpisa napravili najveći uspeh i ja im na tome iskreno čestitam, pogotovo što su u to uključili i Srbe na Kosovu i Metohiji. Razlog zbog čega sam se javio je, pre svega, gospodin Ostojić koji je govorio o slaboj podršci Haškom tribunalu a svega 15 posto koliko sam ja uspeo da čujem. Želeo bih da nekoliko stvari ispred Udruženja, gde zastupamo preko 300 porodica sa Kosova i Metohije, koji imaju nestale. I ovaj sastanak koji smo imali negde jesenas sa ICMP-jem, gospođa Kuljuh može da potvrdi, ICMP je izneo podatak da je Haški tribunal uništio 500 dokaza materijala DNK sa Kosova i Metohije, koji bi pomogao u rasvetljavanju, odnosno otkrivanju slučajeva nestalih, što smatramo da kod nas u Udruženju je to jako loše ocenjeno i smatramo nedopustivim. Gospođa Kludija može da me demantuje ali to sam čuo lično od gospođe Ketrin Bomberger (Katherine Bomberger). Haški tribunal u našim očima, u očima porodica se ponašao u prethodnom periodu vrlo selektivno. Recimo, da li je potrebno da važni činoci iz Haškog tribunala napuste funkcije, pa da onda saznamo mnoge istine, odnosno tajne koje Haški tribunal zna. A to, pre svega mislim na Karlu del Ponte (Carla del Ponte) koja je naše sumnje potvrdila svojom knjigom o trgovini organima, odnosno najsravnijim i najgnusnijim zločinima koje uopšte čovečanstvo može da zamisli, da se trguje ljudima. Iz tog razloga, naravno naše nepoverenje je i veće prema Haškom tribunalu. Meni je drago da je ovde prisutan gospodin iz Haškog tribunala ali svakako bi mi bilo dobro i da dâ svoje obrazloženje oko tih događaja. Dik Marti (Dick Marty) je svojim izveštajem potvrdio učešće i međunarodnih organizacija, odnosno, da su imali saznanja o tim zločinima a da su to prećutkivali, što je takođe zločin. To je ono što mislim da je teško bilo kome a pogotovo porodicama žrtava da prihvate takav odnos Haškog tribunala. Ostaje nada, stvarno možda apsurdno ali da najveća sila ovog sveta, Amerika, će smoci snage i mi kao Udruženje, ja mogu da kažem slobodno, da mi verujemo u to, da će Amerika odlučiti da se ove tajne, odnosno

istine saznaju. I to nam ostaje jedina nada. Naravno, u Haški tribunal lično verujem ali su ove sumnje koje sam izneo, odnosno činjenice, za nas su to činjenice, stvarno učinile da manje imamo vere i poverenja u Haški tribunal. Hvala.

Nerma Jelačić: OK. Hajde da pokušamo odgovoriti na ova pitanja. Dakle, prvo pitanje je bilo za sekretara Tribunala, Johna Hockinga i tiče se optuženih lica. To jest da li on optužuje najodgovornije osobe za najgnusnije zločine koji su počinjeni u toku ratova u bivšoj Jugoslaviji.

John Hocking: Perhaps I'll just start in response to the disappointment in hearing of the lack of trust of an institution that I've worked at for more than 14 years and that I know intimately and I know the people who work there. I know how dedicated they are to trying to ensure that the ICTY achieves its mandate; people who've given up many, many years of their lives to making the tribunal work, so it is of course a little bit disappointing to hear that there are elements of distrust of that commitment and that professionalism.

The ICTY and I guess this ties in with what I was saying in my presentation about the importance of establishing just what an institution can or can't do and managing expectations the ICTY had to battle enormous odds to get where it is today. It's important to remember that when the Tribunal was set up back in 1993. This was a totally innovative step by the Security Council, by the United Nations. Nothing like this had been done before. It was truly an experiment and I heard Madeleine Albright recently say that she's just amazed, in a very positive way that the Tribunal actually has succeeded. That many people who were involved in its establishment never thought that it would get off the ground, that there would be no judges, no laws, no witnesses, no people indicted and coming to the Tribunal. And I think it's important to put the Tribunal into that context.

The Tribunal has of course, pursued the most senior military and political leadership and I'll just mention names: Milošević, Karadžić, Mladić, Šešelj, Martić, Krajišnik, Krstić... 161 persons have been indicted by the Tribunal, but we were never set up to try everybody – the Tribunal cannot do that. Part of our completion strategy is that the local judiciary, the local law enforcement, local courts... it's for those courts to go on for what is a very big task of pursuing persons who may have committed crimes during the wars in the former Yugoslavia and the Tribunal has worked very closely with courts in Bosnia, with courts in Croatia, with courts in Serbia to transfer information, to help build up the capacity of those courts to do exactly that work that the ICTY simply cannot do (all of this).

In terms of will there be new indictments, no. Our completion strategy that we've submitted to the Security Council nearly ten years ago involved no more new indictments after the end of 2004, so that's why just one fugitive now remains at large, Goran Hadžić. There will be no more indictments by Tribunal.

The residual mechanism has been established as well by the Security Council, but it's very clear in setting up the residual mechanism that all of the indictments of the ICTY will still be processed, so either by the ICTY or by residual mechanism, if Goran Hadžić is arrested after June 30 next year it will be the residual mechanism that undertakes his trial. Certain appeals may end up being done by the residual mechanism, but all

of the trials that we have set in motion will be completed, either by the residual mechanism or the ICTY.

In relation to the destruction of evidence – I think it's important to appreciate the terms that we're using here. The ICTY has three organs: Registry, Prosecution and Chambers, and evidence as such as material that is filed in cases and is held by the registry, once it is admitted through the court process, by filings before the judges, none of this material has been destroyed by the Tribunal. All of the evidence that has come in to the judicial process, that is through the courtrooms, we still have in our vaults and in fact just have recently reordered our vaults to show and confirm that it is all there. There has been some material, not evidence – and I stress this – no evidence that's been held by the office of the prosecutor and I believe that that has been confirmed, that certain aspects have been destroyed. But I repeat it's not evidence in our proceedings.

Nerma Jelačić: Thank you John Hocking and I would like to turn to Eduardo Gonzales to talk about the role of the state or the regional commission could have in addressing the question of persons who have committed war crimes but have not been processed and the role the veterans can play in such a body.

Eduardo Gonzalez: Number of questions in this session and in previous sessions have to do with the frustration caused by the fact that the ICTY or other courts of law are moving in to try all the perpetrators or to make justice to each and every one of the cases of violations committed in the war. And while it is obvious that morally it is unacceptable that the perpetrator or a crime goes unpunished. It is also clear, I think, that no judicial system in the world, even the most perfect one, would be able to cover the absolute universality of the crimes committed in any conflict. Courts, such as the Argentine court or the Chilean courts who have tried numerous perpetrators, have tried people in the hundreds of officials and very notorious criminals that committed crimes under the military dictatorships of those countries. But in those courts that have the very far reaching in their work, have not been able and will not be able to try absolutely each and every one of those crimes. So the fact is that there are crimes that fall out of the jurisdiction of the ICTY, or were for very different reasons, not taken by the prosecutors in the ICTY. And there may be, again many reasons.

It is possible that at the moment they came into the preview of the prosecution, there was not enough evidence for pursuing those crimes, not enough information, or perhaps, there was more information on other cases that had to be prosecuted with the limited resources that the court had. Those are all valid reasons to pursue a number of cases and to put in the backbone of other cases. It is hurtful for the victims, it is morally complicated; yes it is. But at the same time, it forms part of reality that even the most advanced the most sophisticated court of law prosecutions office is not going to find all the resources in the world to investigate those cases.

So, what truth commissions can do, or what RECOM can do, I think, is to precisely find additional information that did not have enough information when they fell under the preview or the interest of the ICTY. There are, after all, successful organizations in different countries of the Western Balkans and they could, in fact,

still be organizing the pool of cases and taking on new evidence. And that is one possibility that of course RECOM can do.

Additionally because, of course, RECOM being a non-jurisdictional institution, will be able to receive information from many different sources; one of those sources are of course, people who participated in the war as combatants, who may have information that otherwise have not been shared before with jurisdictional (voice?). So, that is also perfectly possible and that is the role that RECOM could have.

Now, there's an additional case, an additional possibility, that in many cases there is simply not enough evidence. And what do you do then? And I think that is another area where the work of commissions of enquiry and truth commissions is important. Because truth commissions not being the courts of law are not obligated to follow the various strenuous efforts to reach conviction that courts of law have.

The Peruvian court commission received a visit of a person who wanted to give testimony. This was a woman who came to talk about the disappearance of her husband. Her husband was a cook in the mine in the region that was condensed by violence... This person has disappeared and nobody witnessed his disappearance. There was no material evidence of the disappearance of this person. And since he was the bread winner of the house and the woman was extremely distraught by his disappearance and she insisted that she could not survive without her husband and could not sustain her children, she took a decision to take her life and to take the life of her children. So she went and identified the place in the region where she would launch herself to the river with her children to die. And she was decided to do that. The day before she was going to commit suicide and kill her children, she told the commission she had a dream. And in this dream her husband came and told her that he was not killed, that he had not escaped with another person, like people told her, that she was in fact a prisoner of somebody that took her to work in the mine, extracting gold for them. And he told her in the dream that in this mine he felt hunger and he felt cold all the time. And he begged her to please get a jacket for him and told her where in the house of a neighbor she could find a jacket for him. So the next morning, instead of taking her children to the river, and committing suicide, she went to the house of this neighbor and found the jacket. Found the jacket indicated in the dream. So she took that to mean that her husband was in fact disappeared. She took it to mean that her husband encouraged her to leave and take care of her children, and she took that as evidence of something. And she took strength of that dream to go on living, to not commit suicide. To take her children ahead. And she was telling us her story after the fact with her children alive and next to her.

Of course, such a story would have no place in the court of law. Because there is no prosecutor on earth who could or should accept that kind of information as evidence of a crime. However, that is the kind of story that can come before a truth commission, because the mandate of the commission is to acknowledge the experience of the victims and to give victims, even victims of cases such as this, where there is no evidence whatsoever, to give victims the experience of the acceptance, of being believed; of finding recognition and finding the dignity. So I think that even in those cases, even in cases that are very difficult to examine and to take before the court of law, commissions of enquiry, a commission such as RECOM could have a very important role to play.

Nerma Jelačić: Hvala, Eduardo. Mislim da je ovo u stvari, odlučna prilika da zaključimo ovu sesiju, jer sada smo već prekršili sve rokove, i plašim se da će se organizatori jako ljutiti a i vi. A znam da još uvijek imamo i sesiju sa zaključcima, tako da ću se ja zahvaliti svim panelistima i hvala Eduardu na ovoj odličnoj anegdota koja je jedan vrlo pozitivan signal, je li, za kraj ove naše poslednje sesije i pozvaćeno Dženanu Karup Druško da zaključi sesiju.

Dženana Karup Druško: Na kraju ovoga dugog i pomalo napornog ali sigurno plodonosnog dana, ja moram reći da su ciljevi današnjeg Foruma o kojima sam ja jutros govorila, sigurna sam i iz ugla svih vas, u potpunosti ispunjeni. S druge strane, moram reći da smo zahvaljujući izvrsnim moderatorima, kakve ja odavno nisam susrela, posle svakog panela mi dobili zaključke i preporuke, tako da zaista nemam potrebe da sad imamo još jednu sesiju, dakle da vas obradujem da ne moramo sjediti još sat vremena u sali i da možemo sad završiti. Dakle, zahvaljujem se Nataši Kandić, Zoranu Pajiću, Draženu Laliću i Nermi Jelačić. Iznad svega se zahvaljujem svim našim današnjim panelistima koji su zaista bili izvrsni i koji su dali toliko materijala. Ja kao novinar, napravila sam zabilješku. Napraviću sigurno dobar tekst jer odavno nisam bila na nekom skupu gdje sam dobila toliko konkretnih činjenica, kako Nataša voli reći, koje ću moći iskoristiti i napraviti jedan dobar tekst. Na kraju, hvala vam svima što ste danas bili u Sarajevu, što ste sjedili cijeli dan i učestvovali u ovoj raspravi. I ja se nadam da ćemo se za godinu dana sresti na sledećem Forumu koji Koalicija bude organizirala. Hvala još jednom svima.